RIRI SYLVIA MANOR

VIAȚA MEA CU GOYA

ROMAN

book HUMANITAS

Riri Sylvia Manor (n. Aberfeld în 1935, la Bucureşti) este fiica unui om de afaceri bucureştean şi a unei mame casnice, originară din Craiova. Scrie poezii de la nouă ani şi este foarte activă în domeniul artistic în timpul şcolii. Ca să evite proletcultismul din facultăţile umaniste ale vremii, se înscrie în 1953 într-o facultate ştiinţifică, cea de medicină. În 1957 se căsătoreşte cu inginerul Mateo (Titel) Sussman. În 1959 termină facultatea, iar în 1960 emigrează în Israel. Acolo familia îşi schimbă numele din Sussman în Manor. Se specializează în oftalmologie la Spitalul Beilinson, Universitatea de Medicină din Tel Aviv, şi în neurooftalmologie la Universitatea California din San Francisco. Publică în literatura medicală anglo-saxonă peste 60 de articole şi scrie capitole în cărţi de specialitate; înfiinţează prima unitate de neurooftalmologie din Israel; devine profesor la Universitatea din Tel Aviv şi membră a numeroase societăţi ştiinţifice internaţionale. La 20 de ani după stabilirea în Israel, reîncepe să scrie poezie, de data asta în limba ebraică. Între 1990 şi 2000 revine adesea în România, unde, în colaborare cu Spitalul Clinic de Oftalmologie din Bucureşti şi ministerele sănătăţii din România şi Israel, desfăşoară numeroase activităţi de ajutorare în domeniul medical. Din 2000 reîncepe, după 40 de ani de întrerupere, să scrie poezie în limba română. În 2002 înfiinţează Societatea de Scriitori Israel–România. Cu ocazia primelor festivaluri „Zile şi nopţi de literatură“ de la Neptun, colaborează cu uniunile scriitorilor din ambele ţări. În Israel publică două cărţi de poezie, din care prima este tradusă în arabă şi apare în 2000. În 2007 i se decernează Premiul Ofer Lieder. În România publică patru volume de poezie: *Privind* (2000), *Save as…* (2007), *Pestriţ* (2010), *Încă* (2015), şi i se decernează Premiul Lucian Blaga. Volumul *Pestriţ* este tradus în franceză de Irina Mavrodin sub numele de *Bariolée* (2011). În 2012 redactează un număr al revistei israeliene *Moznaim* dedicat literaturii române actuale, pentru care i se decernează Premiul Alexandru Safran. În 2015 primeşte în Israel Premiul Opera Omnia pentru activitatea ştiinţifică. În 2016 îi apare la Humanitas volumul *Bucuria de a nu fi perfectă*, care a obţinut Premiul Observator

Cultural pentru Memorialistică.

RIRI SYLVIA MANOR

VIAȚA MEA CU GOYA

Fragmentele care conţin scrisorile lui Francisco Goya către Martín Zapater, marcate prin italice, au fost traduse din spaniolă de Anca Lăcătuş.

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parţială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziţie publică pe internet sau în reţele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informaţiei, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislaţiei privind protecţia dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2023 (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-7802-7 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

„Probabil că scriitorul care nu cunoaşte teama, disperarea şi durerea nu-l poate cunoaşte pe deplin pe Goya.“ —Robert Hughes

„Încă mai învăț.“ —Francisco Goya, 1825

Scuze

Îmi exprim pe această cale scuze sincere față de Francisco Goya.

Sentimentele unui om sunt tot ce poate fi mai complex, mai imprevizibil şi mai greu de interpretat. Poate că a fost o obrăznicie din partea mea că am încercat să mi-l apropii, să îi citesc scrisorile intime, să îi ghicesc emoțiile şi eventualii parteneri, pentru care există sau nu documente. Să trăiesc cu el.

Am însă circumstanțe atenuante: sunt îndrăgostită, şi când iubeşti faci totul ca să fii cât mai mult alături de cel iubit.

Mă îndrăgostesc

În iarna anului 1793 parcă toate picăturile de ploaie din lume îşi dăduseră întâlnire pe acoperişul casei noastre. Se pornise un adevărat potop şi am dat fuga să închid şi ultima fereastră rămasă deschisă. Atunci, lângă gardul grădinii, am zărit o trăsură. Frumoasă trăsură – mi-am zis –, iată nişte cai ce fie nu se tem de vremea rea, fie, sărmanii, au fost biciuiţi ca să iasă din grajd în ciuda ploii. Oare de cât timp stă oprită acolo?, m-am întrebat, căci în trăsură nu se vedea nici urmă de vizitiu sau de călători.

În cele din urmă am auzit clopoţelul de la intrare, şi când am deschis în faţa mea se afla un bărbat între două vârste, cu o pălărie şi o manta care încercau să-l apere de ploaie. Pesemne era vizitiul.

— Pe dumneavoastră vă caut, m-a trimis stăpânul meu, Don Sebastián Martínez din Cádiz, să vă aduc la noi.

Sebastián Martínez? Visez? Era vorba de unul dintre cei mai bogaţi oameni din Spania, exportator de vinuri în Anglia şi faimos colecţionar de opere de artă.

— Cărui fapt îi datorez această onoare? m-am bâlbâit eu surprinsă şi totodată emoţionată.

Nu-mi închipuisem că îl voi cunoaşte vreodată pe acest mare senior sau că el ar fi putut afla de existenţa mea.

— Un oaspete de seamă din Madrid a căzut la pat de cum a ajuns la noi, e pe moarte şi nimeni nu ştie ce are. Un doctor intră, altul iese, toţi ridică din umeri şi parcă ar fluiera a pagubă. Don Martínez vrea să-l consultaţi şi domnia voastră, a auzit că sunteţi singura femeie care a studiat medicina, şi încă la Sevilla. „Probabil că e un doctor bun“, ne-a zis Don Martínez. Ne-a pus să ne interesăm unde locuiţi şi, iată, v-am găsit!

Dacă însuşi Don Martínez a auzit de mine şi mă invită la castel, cariera mea de doctor în Spania porneşte cu dreptul. Nu îndrăzneam să mă gândesc mai departe. Mi-am amintit brusc că mai practicasem medicina şi în altă ţară, dar nu mai ştiam unde. O să-mi amintesc eu pe drum în ce ţară, îmi stă

pe vârful limbii, este o țară renumită pentru asta, trebuie să-mi aduc aminte numele, să am şi eu cu ce să mă fălesc odată ajunsă în fața faimosului Don Martínez.

Mi-am luat trusa de consultații şi m-am urcat în trăsura capitonată cu mătase mov; mai erau trei locuri libere, unul lângă mine şi o banchetă de două locuri în fața mea. Mă legănam în ritmul plăcut al tropotului cailor în vreme ce încercam să-mi închipui ce personalități, soț, soție şi copii, altețe regale, prinți şi oameni însemnați mai călătoriseră în această trăsură, ocupând toate cele cinci locuri, care acum erau numai la dispoziția mea. Legănatul monoton al trăsurii m-a făcut să ațipesc. Când m-am trezit, după câteva ore, ploaia încetase, iar noi ajunseserăm la Cádiz, în fața unui palat impresionant.

— Dați-mi mâna! mi-a spus vizitiul şi m-a ajutat să cobor.

Am fost întâmpinată de câțiva servitori, care m-au rugat să-i urmez. Am mers în urma lor prin nişte coridoare şi săli care păreau că nu se mai termină, am urcat o scară impunătoare, şi acolo, în fața unei uşi ce dădea probabil spre camera în care zăcea pacientul, mă aştepta un om impozant, îmbrăcat cu mult bun-gust. Avea fruntea înaltă şi fără riduri, iar privirea directă, sinceră, pătrunzătoare şi firescul expresiei sale făceau notă disonantă cu peruca albă, lipită parcă deasupra frunții.

Era Sebastián Martínez însuşi. Mă zăpăcisem şi tot nu-mi aminteam numele țării unde practicasem medicina înainte de a mă întoarce în Spania. Şi totuşi, ar fi fost o excelentă carte de vizită pentru mine.

— Fiți bine-venită! mi-a spus Martínez. Prietenul meu, care se află în vizită la mine încă de acum două luni, s-a îmbolnăvit pe neaşteptate, şi de atunci nici un doctor din toți cei care l-au consultat nu a ştiut să pună un diagnostic şi să-i recomande medicamente. Sper că o să-l puteți ajuta, măcar să fie în stare să se dea jos din pat!

Nu eram deloc sigură că îl voi putea ajuta, dar până una-alta am vrut să aflu şi să notez datele pacientului.

Martínez m-a invitat să iau loc la o măsuță, iar el s-a aşezat în fața mea pentru a-mi înşira detaliile bolii şi pentru a-mi răspunde la întrebări. Mi-am înmuiat penița în călimara de pe masă şi am început să umplu cu însemnări o coală de hârtie.

FOAIE DE OBSERVAȚIE
DATĂ: 3 ianuarie 1793
NUMELE PACIENTULUI: Francisco Goya
VÂRSTA: 47
OCUPAȚIE: Pictor
DESCRIEREA BOLII: De trei luni febră, zgomote în urechi, dureri de cap, amețeli puternice, halucinații vizuale, orbire, paralizie şi surditate. În ultima săptămână a reînceput să vadă şi să-şi mişte corpul, dar amețelile, durerile de cap, halucinațiile şi surditatea persistă.

Am recitit ce îmi notasem, adică răspunsurile lui Martínez la întrebările mele. Nu numai că nu avusesem un asemenea pacient, dar nici măcar nu întâlnisem în cărțile de medicină pe care le studiasem descrierea unui caz medical similar. „Să nu îți înțelegi cazurile este drumul spre înțelepciune“, îmi spusese odată un mare profesor din țara cu medicină avansată.

— Don Martínez, aş putea vedea pacientul? am întrebat curioasă, dar şi surprinsă de propria mea îndrăzneală.

— Cum să nu? Doar pentru asta v-am invitat aici! zise Don Martínez, frământat de unul şi acelaşi gând: să-şi pună prietenul pe picioare.

Se ridică, luă de pe şemineu un candelabru şi mă invită să-l urmez. Înainte de a intra în camera pacientului îmi închipuisem că îl voi recunoaşte imediat, fiindcă văzusem mai demult un tablou în care Goya se înfățişase în prim-plan. În tablou, el împreună cu alți trei tineri se amuzau întărâtând un taur tânăr (*a novillo*) cu o pelerină roşie, iar alți patru tineri în fundal, sprijiniți de un zid, le priveau jocul. Dar, în acest autoportret, Goya îşi întoarce capul spre noi, cei care stăm dinaintea tabloului, şi nu spre taur sau spre spectatorii din fundal prezenți la scenă. Îmi aminteam fiecare amănunt. Francisco Goya se înfățişase ca un bărbat în floarea tinereții, cu un chip luminos, pometi proeminenți şi buze cărnoase, avea în el ceva extrem de viu, arogant şi provocator. Părea că strigă din toate puterile: „Uitați-vă la mine, trăiesc! Şi sunt bucuros că trăiesc!“ Era îmbrăcat într-un costum roşu de *majo*, mai roşu decât pelerina cu care ațâța taurul, costumul îi era mulat pe trupul vânjos cu umeri lați, iar ciorapii albi îi scoteau în evidență picioarele robuste şi musculoase. Atât de robuste, încât parcă apăsau în jos

pământul pe care stătea. Mă aşteptam aşadar să-l recunosc, acest pictor era renumit prin precizia cu care se picta pe el însuşi, dar şi pe alți oameni, ghicindu-le viața interioară.

Dar pacientul pierdut în imensitatea patului să fi fost el oare musculosul Francisco Goya din autoportret? Oare atunci când se pictase înfruntând taurul cel tânăr întrevăzuse şi probabilitatea ca într-o bună zi chiar el să devină un neputincios? Întrevăzuse posibilitatea de a deveni orb? Surd? Bolnav? Că existau în el, Francisco, şi toate aceste posibilități? Că, iată, ar putea muri la 47 de ani sau că nu va mai putea picta niciodată, ceea ce ar fi fost pentru el totuna cu a se vedea în acelaşi timp mort şi neîngropat.

— Vă las să consultați pacientul, mi-a spus Sebastián şi a ieşit din încăpere.

Când m-am apropiat de pat m-a străbătut o senzație ciudată. Mă simțeam chiar eu țintuită în acel pat, fără putința de a merge, de a vedea, de a auzi, ferecată în mine însămi şi prinsă în cleştele unei dureri de cap cumplite. Mă întrebam cum aş putea să uşurez suferința bolnavului, nu auzisem despre o astfel de boală, nu cunoşteam nici un medicament eficient în acest caz şi tot ce îmi doream era să pot face o minune. Câteodată minunile se petrec fără ajutorul medicamentelor sau în ciuda lor. Aş fi vrut să-l vindec cu sau fără minuni, aş fi vrut să fiu Dumnezeu, sau măcar un sfânt mare, numai atât cât să înfăptuiesc o minune. Însă nu îmi stătea în putere să fac minuni şi nu eram Dumnezeu sau un sfânt precum aceia pictați de Goya în biserici şi îmi era greu să accept că venirea mea acolo era într-adevăr zadarnică, îmi era greu să înfrunt propria neputință şi priveliştea pictorului prăbuşit de boală la pat. Nu aveam să-i ofer decât dorința mea de a plânge cu el, capacitatea mea de a lua parte la suferința lui. Cât de mult se schimbase Goya… În părul lui negru şi ondulat cu cărare pe mijloc se învârtejeau acum multe fire cărunte, şi fața îi era ascunsă sub o barbă încâlcită, se vedea că nu fusese bărbierit de când căzuse la pat. Anii de învățătură din Sevilla nu-mi erau acum de nici un folos, parcă nici nu eram doctor, mă simțeam o impostoare şi îmi venea să plâng. Un doctor trebuie să vindece, nu să-şi privească neputincios bolnavul! Mi se făcuse frică de propria mea ignoranță. Şi ignorantă, şi hipersensibilă! Goya merita un doctor mai bun decât mine!

„Nu trebuie să te faci doctor!“, îmi spusese mama, „pui prea mult la

suflet fiecare pacient!“ Dar Francisco Goya nu era un simplu pacient, era Francisco Goya! Toate capetele încoronate şi toate femeile frumoase râvneau să fie pictate de el. Să rămână pe un perete, admiraţi şi peste două sute de ani de toţi cei care încă nu se născuseră – nici ei, nici părinţii părinţilor lor!

— Ştii ceva despre boala mea? ţipă deodată Goya la mine, de parcă îmi ghicise gândurile. Dacă nu ştii, dispari de-aici! Ia-o din loc! Nu mai vreau doctori bărbaţi, nu mai vreau doctori femei, nu mai vreau să văd doctori deghizaţi în doctori! Sunt original – vreau să fiu vindecat! Vin-de-cat! Să aud! Să merg! Să mă reîntorc la viaţa mea şi la atelierul meu din Madrid! Iartă-mă, a adăugat strigând în continuare la mine, îmi pierd minţile! Întâi am fost orb, acum văd, dar sunt surd! Oceanul Atlantic e la poalele castelului şi parcă ar fi Oceanul Pacific! Nu îi aud valurile, nu aud nici măcar ce spun eu însumi, nu a-u-d. Nici pe mine însumi nu mă aud, înţelegi? Ai învăţat medicina şi nici măcar nu ştii ce nu ştii!

Se înfuriase, parcă era Jupiter, îi ţâşneau fulgere din ochi, se enerva iar şi iar, nu aveam nici o valoare în ochii lui, eram încă un doctor impotent profesional, nici nu băgase de seamă cum arăt, pe când eu mă simţeam femeie în faţa celui mai impresionant bărbat din câţi întâlnisem vreodată, chiar aşa bolnav cum era. O bună bucată de vreme nu am putut scoate nici o vorbă, nu ştiam ce să fac şi ce să spun, iar pe pereţii încăperii atârnau portretele strămoşilor lui Don Sebastián Martínez. Deodată mi s-a părut că toţi nobilii aceştia respectabili îmi aruncau priviri înfuriate strigând în cor: „O femeie doctor?! O fe-me-ie doctor şi încă una destrăbălată?“ De ce m-o fi adus aici Don Sebastián tocmai pe mine? Poate că aveau dreptate strămoşii să mă acuze, dar, oricât de sever se uitau la mine, eu ştiam un singur lucru: că voiam să nu se mai termine consultaţia. Niciodată nu mi se întâmplase aşa ceva, îmi spuneam: „Un doctor nu se îndrăgosteşte de pacientul lui“, dar nu mai eram deloc sigură de ceea ce se petrece între mine şi Goya şi unde mai erau preceptele jurământului lui Hipocrate. Oricum, dacă îi vorbeam lui Goya, el nici nu mă putea auzi. Şi acum tăcea, obosit de propriile ţipete, cufundat în pernele mari, albe, cu volane tivite cu o panglică stacojie.

M-am apropiat să-i şterg broboanele de sudoare de pe frunte, de fapt să-i

mângâi fruntea, să i-o simt sub degete, să îl îmbrățişez, să îl ating, să îi arăt că sunt cu el, nu doar lângă el. Să mă vadă, să îmi simtă parfumul, să mă ghicească, să îşi dea seama că nu sunt numai doctor, ci şi femeie. Din cauza bolii, cuvintele mele nu îi ajungeau la urechi. Dar mă putea privi. Şi toată viața mea era acolo, lângă el. Îi cerşeam privirea.

Un pat mare e bun, căci te poți lăfăi în el, dar Francisco zăcea acolo nemişcat, ocupând cât mai puțin loc şi nu-mi mai acorda atenție de mult. Se afla departe, în atelierul lui din Madrid, lângă măsuța rotundă pe care îşi ținea paleta cu cele douăsprezece culori. Lângă oglinda înaltă rezemată de un cadru în stânga pânzei şi în unghi oblic cu ea, oglinda în care se privea când îşi făcea autoportretul. Lângă pălăria neagră cu patru lumânări înfipte în ea, la lumina cărora lucra noaptea. Lângă peretele din panele de sticlă, ce lăsau să treacă o lumină tamizată în timpul zilei. Stătea ca de obicei în fața pânzei încă neatinse şi, iată, se pregătea să picteze, da, era la Madrid, departe de a înțelege că m-am îndrăgostit de el, că aş vrea să rămân acolo, lângă acel pat, să-l vindec prin căldura atingerii mele. Să îmi petrec mâinile încet-încet, foarte încet peste tot trupul lui bolnav şi chinuit de vedenii şi febră, să-i trezesc trupul şi dorința de a mă atinge, să mă lipesc de trupul lui şi apoi să mă îndepărtez puțin, să mă joc, să-i stârnesc dorința de a mă aduce înapoi, să mă lipească de el, şi eu să mă îndepărtez iar, dar nu pentru multă vreme, şi el să redevină viu aşa cum un bărbat ştie să fie viu. M-am apropiat să-l sărut, strămoşii de pe pereți mă țintuiau cu privirea severi, dar deja buzele mele treceau peste buzele lui încinse de boală, sânii mei aplecați peste el îi mângâiau pieptul şi atunci, brusc, m-am trezit din somn.

Tocmai acum? Îi mai simțeam atingerea, corpul, căldura şi gustul picăturilor de sudoare de pe frunte. Francisco, unde eşti? Mă auzi, deşi nu auzi?

M-am uitat împrejur, probabil că încă visez, cred că mă aflu în acest pat şi în această cameră, care nu poate fi cea reală şi nu poate fi camera mea din Tel Aviv, probabil că acei bărbați, bărbați previzibili pentru secolul XX, nu erau nici ei reali şi nu fuseseră ai mei şi nu erau comparabili cu Goya – probabil că mă voi trezi şi din acest vis ca să revin la singura realitate valabilă: camera castelului din Cádiz, unde Goya zăcea pierdut, aruncat din întâmplare în secolul al XVIII-lea, reînviind şi vindecându-se când voi fi

terminat să-l sărut. Cine ştie? Şi unde dispăruse trăsura cu cei doi cai? Unde dispăruse realitatea? Probabil că acum visez că mă aflu iar în alt secol! Deodată se auzi din stradă claxonul furios al unei maşini. În secolul al XVIII-lea nu existau maşini! Aşadar mă aflu totuşi în secolul XX.

Ce e rău cu visele este că nu poți face o călătorie dus-întors. Altfel aş fi putut reveni în secolul al XVIII-lea, aducând cu mine medicamente din secolul XX.

Se poate ca acest amănunt idiot, de a mă fi născut în alt secol, să ridice o barieră între noi?

E adevărat că după ce ai fi luat medicamentele aduse de mine şi te-ai fi însănătoşit, Francisco, te-ai fi uitat la mine stupefiat, deşi din desenele tale reiese limpede că pe tine nu te mai putea surprinde nimic. Totuşi nu ai fi ştiut ce să crezi, în lumea imaginației tale nu mai întâlniseşi o asemenea creatură. Nu aveam pălărie, nu aveam perucă, eram pieptănată ciudat, şi în loc de fustă purtam două țevi lipite de picioare. Adică îmi pusesem blugi în acea dimineață. Şi ce ai fi spus de parfumul meu Chanel 5, Francisco?

„Am venit din 1980 special ca să fiu în preajma ta – l-am lămurit – , să te văd în carne şi oase, cât timp mai eşti în carne şi oase, autoportretele tale nu îmi ajung! Vreau să te văd mergând, gesticulând, desenând, dansând, înfuriat, vesel, trist, un om, nu un Goya! Ți-am adus medicamentele care te vor vindeca.“

Dar, odată complet vindecat, ar mai fi avut oare Goya ocazia să se întâlnească cu el însuşi şi cu noi?

Întâlnesc pentru prima oară cazul pacientului Francisco Goya

ISRAEL, 1980

1980 a fost anul în care am cunoscut cazul unui pacient virtual: pictorul Francisco Goya, dar şi anul în care am divorțat.

Fusesem împreună cu soțul meu de la şaptesprezece ani, sau am crezut că suntem împreună. Dar, oricum, nu este aproape orice legătură romantică o iluzie optică temporară? În acel an, 1980, obişnuiam destul de des să fac haz de mine însămi şi începusem să mă plac din ce în ce mai tare. Se vede că am căutat o cale să mă însănătoşesc, să trec cu bine prin această revoluție fără ghilotina care îmi domina viața personală. Nu ştiam ce va fi, dar poate că „viața personală“ a fiecăruia dintre noi ar trebui să se învârtească în jurul cuvântului „curaj“.

Printre numeroasele scrisori pe care le primeam (în acele zile e-mailul încă nu exista) a trecut aproape neobservat avizul să ridic de la poştă o scrisoare recomandată. După o vreme am primit un avertisment că vor trimite scrisoarea înapoi. M-am dus s-o iau. N-am bănuit că era vorba de ceva important, aşa cum se întâmplă de obicei cu lucrurile importante.

Era o scrisoare de la o mare editură medicală din străinătate. Eram invitată să particip la un volum de neurologie şi să scriu capitolul despre o boală inflamatorie a ochilor şi a creierului, descrisă la începutul secolului XX de trei doctori: Vogt, Koyanagi şi Harada. Pe scurt boala se numea sindromul VKH, o boală care se poate vindeca şi de la sine, dar poate lăsa sechele. De exemplu, e posibil ca inflamarea creierului să ducă la surditate sau la o schimbare de caracter, iar inflamarea retinei să aibă drept consecință o schimbare în perceperea nuanței culorilor – poți vedea o nuanță de roşu mai puțin intensă decât în realitate. Am început să adun articole despre această boală interesantă, să mă preocup de alt sindrom decât de acela al divorțului. Însă, într-o bună zi, am dat peste un articol scris în 1962 de un doctor englez, T. Cawthorne, care susținea că boala gravă de

care suferise Francisco Goya la 47 de ani ar fi fost sindromul VKH. „Goya a fost grav bolnav?“, m-am întrebat. Şi acesta a fost începutul cercetărilor mele legate de cel care avea să-mi devină pacient virtual. Am vrut să aflu cât mai multe despre Goya.

Nu numai că pictorul fusese grav bolnav şi orbise temporar, dar această orbire „i-a deschis ochii“. Tot ce a făcut valoros s-a întâmplat după boală, după vârsta de 47 de ani, şi acest fapt e pomenit în mai toate cărţile publicate despre pictor. Probabil că dacă ar fi murit în timpul bolii ar fi făcut parte din galeria numeroşilor pictori ai regilor Spaniei. Şi poate că nici nu am fi auzit de existența sa.

Spre norocul cercetărilor mele, în jumătatea de an în care Goya fusese ţintuit la pat în casa lui Sebastián Martínez din Cádiz, atât acesta, cât şi Goya însuşi corespondaseră cu prietenii lor descriind toate simptomele bolii. Cei trei savanți, Vogt, Koyanagi şi Harada, nici nu erau încă născuți pe vremea aceea, dar iată că boala care le poartă numele fusese probabil deja descrisă. Iar când am început să citesc corespondența dintre Goya şi Martín din Zaragoza, prietenul lui de o viață, am început de fapt şi ucenicia la toți acei oameni care trăiau simultan în Goya. Mereu apărea un Goya neaşteptat lângă mine, vorbind, gândind, acționând, apărându-se. Suferința unei boli se înfăţişa la fel în secolul lui ca şi în secolul meu. Când am citit că la 47 de ani surzise complet şi nu mai era în stare să-şi audă elevii care îi puneau întrebări, când privirea lui trebuia să vadă şi ceea ce nu putea auzi – am avut impresia că eu însămi nu mai aud nici un sunet şi îmi aminteam de spusele lui Nietzsche: „Ni s-a dat arta ca să nu murim din cauza adevărului“.

La un timp după ce am trimis prestigioasei edituri ştiințifice capitolul despre sindromul VKH, lucrarea a apărut, iar eu am fost invitată în toată lumea să țin conferințe despre această boală. Exista şi o societate internațională Vogt–Koyanagi–Harada Syndrome, care m-a invitat să vorbesc despre boala celebrului pictor, într-o conferință care avea loc la Roma. Atunci mi-am amintit că în lecturile mele dădusem peste un episod foarte interesant din viața tânărului Goya, în Italia. Acolo, la Parma, şi nu în Spania, primise primul său premiu pentru o pictură. Într-o zi, pe când se plimba pe străzile Romei, l-a izbit frumusețea unei călugărițe. Fata ajunsese

la mănăstire fără voia ei, silită de familia ei de nobili. Pe scurt, Goya şi călugărița s-au îndrăgostit şi au pus la cale să fugă împreună. Goya a ajuns în mănăstire în noaptea hotărâtă pentru răpire, dar a fost prins pe loc şi arestat. Situaţia era foarte gravă, fiindcă exista o lege în Italia care condamna la moarte pe oricine încerca să răpească o călugăriță din mănăstire. Se spune că în ultima clipă, cu multe intervenţii şi mari eforturi, ambasadorul Spaniei din Italia a reuşit să-l facă scăpat pe Goya şi să-l trimită imediat înapoi în Spania.

Amintind acest episod la sfârşitul conferinţei, le-am spus colegilor italieni: „Iată, aici, la Roma, voi, italienii, aţi vrut să mi-l omorâți pe Goya!“ Nu s-au supărat şi au râs atât ei, cât şi cei de alte naționalități. Atunci când țineam conferințe despre sindrom obişnuiam să proiectez şi foaia de observaţie imaginară a pacientului Goya. Aşa cum îmi aminteam că o completasem în castelul lui Martínez din vis. Aşadar:

FOAIE DE OBSERVAȚIE VIRTUALĂ
Cádiz, ianuarie 1793
NUMELE: Francisco Goya
VÂRSTA: 47
OCUPAȚIE: Pictor
SIMPTOME: De trei luni febră, zgomote în urechi şi dureri de cap, ameţeli, halucinaţii vizuale, orbire, paralizie, surditate.
EVOLUȚIA BOLII: În decurs de jumătate de an, încetul cu încetul, simptomele s-au ameliorat, dar a rămas cu o surditate bilaterală permanentă.

Într-o dimineață, după terminarea conferinţei, studenţii au început să-mi pună întrebări.

„Din moment ce Goya era încă la vârsta unei vieți sexuale active, nu este oare logic să ne gândim că poate a avut sifilis?“ a întrebat unul.

„Doamna profesor – spuse altul –, nu credeți că vopselele cu care a lucrat ani de zile şi care conţineau plumb ar fi putut afecta sănătatea pictorului? Poate că manifestările bolii sale corespund unei intoxicații cu plumb?“

Le-am explicat că dacă Goya ar fi suferit de sifilis sau de saturnism în faze avansate, boala nu s-ar fi putut vindeca, şi pictorul nu ar fi trăit până la

82 de ani, adică încă treizeci şi patru de ani după apariţia bolii.

„Sindromul VKH, o inflamaţie probabil autoimună a creierului şi a ochilor, pare să fie singurul diagnostic ce poate explica evoluţia bolii la Goya, surzenia, precum şi marea schimbare de caracter şi a coloritului picturilor sale“, argumentam eu.

Le-am povestit despre primul pacient contemporan pe care l-am avut cu această boală. Iaakov Strulovici – îi ţin minte şi numele – a venit la control după însănătoşire şi mi-a spus: „Văd lumea ca pe un film în alb şi negru! Nu mai percep deloc culorile!“ În urma analizelor la care l-am trimis, această deficienţă în perceperea culorilor a fost confirmată. Desprinderea inflamatoare a retinei de care suferise temporar şi care i-a produs orbire la ambii ochi se vindecase, vedea bine, dar conurile, celulele retinei responsabile de vederea în culori, trecuseră prin schimbări ireversibile. „De atunci, le-am spus celor prezenţi la conferinţă, nu am mai avut nici un caz în care un pacient să nu vadă deloc culorile după boală, dar am avut mulţi pacienţi care vedeau nuanţele culorilor altfel decât înainte de boală, adică mai şterse. Un roşu mai puţin roşu, un verde mai puţin verde…“

La urmă, după atâtea dezbateri ştiinţifice serioase, am vrut să-mi fac studenţii să râdă şi le-am spus că, în ciuda faptului că Goya e cu 187 de ani mai mare decât mine, iată, m-am îndrăgostit de el, „nu mai e nimic de făcut, şi diferenţa de vârstă nu mă deranjează!“.

„Sunteţi o originală, doamnă profesoară!“ mi-au spus studenţii ieşind de la curs, zâmbind şi memorând simptomele sindromului ciudat.

Exista ceva mai serios decât râsul?

Dar, ca să fiu cinstită cu mine însămi, Francisco îmi plăcea nu numai ca un pacient interesant sau ca părinte al picturii moderne, iar eu, care toată viaţa căutasem explicaţii logice la orice, mă simţeam depăşită de această situaţie. Adevărul era că Goya mă intriga, îmi venea să dau buzna peste ani şi să îl pot privi în ochi, doream să-l înţeleg, începuse de-a dreptul să mă obsedeze. Citeam carte după carte, vizitam expoziţii şi locuri în Spania, încercam să merg pe urmele lui, să mi-l apropii, îl admiram, îl iubeam, devenise o prezenţă, iar uneori cei cu adevărat prezenţi păleau… După câţiva ani, atunci când am introdus în casă primul calculator şi prima imprimantă, am început să scriu despre Goya. Printam în neştire, ore

întregi, iar la sfârşitul zilei ştergeam tot ceea ce scrisesem şi tot ceea ce descrisesem. Mă duelam cu frazele, dar Goya nu se preda cu uşurinţă.

Cu timpul, starea de dezordine la care ajunsese sărmana mea cameră de lucru era de neimaginat. Maldăre de cărţi groase se suprapuneau unele peste altele, mai exact strivite unele de greutatea celorlalte. Cărţile despre eroul scriiturii mele se înghesuiau pe podea, pe covor, pe masa de lucru, pe imprimantă şi pe pervazul ferestrei, iar ca să ajung la masa unde trona computerul trebuia să fac adevărate acrobaţii.

„Timpul trebuie violat!“ – asta era mantra mea acum, lucram la spital, dar, apoi îmi făceam obligatoriu timp şi pentru Goya, îi citeam explicaţiile scrise sub *Capricii* şi sub *Dezastrele războiului*, îi citeam şi reciteam scrisorile, iar acest om devenise tot mai prezent, mai interesant şi mai actual decât oricine. Încercam să îl reînviez, să îl reconstruiesc, să mi-l imaginez, să cred că îl cunosc, chiar dacă de multe ori – aşa cum ne-a atras atenţia Eugène Ionesco în piesa de teatru *Cântăreaţa cheală* – nu-i putem cunoaşte cu adevărat nici pe cei care stau lângă noi în acelaşi secol, oraş sau chiar în acelaşi pat.

Mă decid să văd satul în care s-a născut Francisco

ISRAEL, 1995

Gândurile sunt ca valurile mării, tot timpul sosesc alte valuri în locul lor şi mereu sunt prea multe gânduri, şi cele pe care le-ai avut, şi cele care ajung la mal astăzi, şi cele care sunt trase iar înspre larg în vârtej, gânduri nenumărate, vagi, separate unele de altele, contopindu-se unele în altele, mereu aproape aceleaşi, dar parcă altele, sau dispărând ca şi cum nu ar fi fost niciodată. Uitarea este şi ea forma schimbată a unui gând.

De-a lungul ultimilor cincisprezece ani am adunat neîncetat material despre Francisco Goya şi eram legănată de gânduri ca în valurile unei mări, flux-reflux-flux, când apropiată de Goya, când îndepărtată. În orele în care nu lucram ca oftalmolog, mă izolasem ca să scriu o carte despre Francisco Goya, dar poate că citisem prea multe tomuri despre el, poate că vizitasem prea multe muzee, poate că privisem prea multe desene, poate că tot timpul văzusem ceva, şi inversul acelui ceva – şi în personalitatea lui, şi în scrisorile sale, dar îmi scăpa esenţialul. Tot ce îmi doream în viaţă era să scriu cartea despre Goya, însă orice începeam să scriu mi se scurgea printre degete ca nişte fire de nisip, ca valurile mării. Gândurile mă copleşeau, erau prea multe şi prea risipite în toate direcţiile, se înmulţeau într-un ritm ameţitor, aşteptându-şi rândul ca să fie scrise până nu dispar. Se înghesuiau, se călcau în picioare, se încâlceau între ele, se paralizau unele pe altele, căci niciodată nimic nu era destul de bine scris şi destul de clar.

Mă chinuia întrebarea dacă a fi „destul de clar“ nu înseamnă „superficialitate“. Nu voiam să-l trădez pe Goya, dar poate că mă trădam pe mine însămi.

În plus mi se părea tot timpul că pictorul mă provoacă şi se uită la mine ironic de la înălţimea tablourilor sale: „Vrei să spui că mă cunoşti? Crezi că ai să poţi să ştii vreodată cum am fost, cum am gândit, cum am râs?“

Iar eu aş fi vrut atât de mult să mă strecor în secolul lui, să-l văd

pictându-i pe alţii sau să-l conving să mă picteze şi pe mine, îmbrăcată doar cu un evantai sau poate cocoţată pe un cal şi prefăcându-mă că ştiu să călăresc.

Mai presus de orice mă găseam în faţa întrebării: oare chiar să scriu o carte despre Goya? Oare să mă împac cu ideea unei sclavii prelungite şi cu durerile naşterii care îl aşteaptă pe orice autor al unei cărţi de proză? Sau poate să abandonez proiectul? La urma urmelor n-ai putea să ridici cu prietenii o cupă de şampanie şi pentru un eşec în viaţa ta? Oare nu avem cu toţii şi dreptul de a nu reuşi? De exemplu, cum ar suna: „Sunteţi invitat la un cocktail oferit în cinstea unei cărţi care nu va fi scrisă niciodată“. (Ce câştig pentru omenire, ar spune gurile rele!)

În frigiderul meu tocmai se frapa o sticlă de şampanie. Nu scrisese Cehov că, dacă apare o puşcă atârnată pe perete în primul act al unei piese de teatru, ea va fi sigur folosită în actul al patrulea? În ce act eram? Să scot de pe acum şampania din frigider şi cupele de cristal din vitrină? Cu alte cuvinte să las trufia la o parte, să fiu deşteaptă şi practică, să am curajul de a renunţa? Oricum toţi vor spune cu regret: „Ce carte frumoasă ar fi scris!“, iar eu să-i las să creadă asta, să respir uşurată, să pun fiecare carte despre Goya înapoi în bibliotecă, să le uşurez de povara altor cărţi trântite peste ele, să-mi reamenajez casa, să invit prieteni şi să recapăt porţii mari de timp liber.

Să scriu în continuare, să nu scriu? Faptul că sunt oarecum îndrăgostită de Goya înseamnă oare şi că sunt în stare să aştern pe hârtie un roman despre el? Profesiunea mea este medicina, cine ştie dacă nu voi deveni o impostoare în domeniul literar? Şi e chiar atât de rău să fii impostoare – mă întrebam –, dacă această situaţie îţi poate stimula imaginaţia? Şi în imaginaţia mea eu îl iubeam pe acest om. Toţi îl uită pe Goya – îmi spuneam –, îi privesc numai desenele, dar pentru mine el e încă în viaţă, e real, deşi tocmai să fii real poate sfârşi procesul de îndrăgostire. La fel cum îndrăgostirea te poate face să ignori multă vreme realitatea. Nu aveam nici o îndoială că Goya era departe de a fi un înger. Oare am să fiu capabilă să scriu despre Goya o carte obiectivă? Să fiu plină de sensibilitate, dar nu sentimentală?

În acel an, 1995, eram mai ocupată decât oricând cu multe proiecte

medicale importante şi cu pregătirea unui congres internaţional.

Dar într-o seară m-am întors târziu de la lucru. De afară s-ar fi putut vedea interiorul camerei mele şi alcătui un inventar: o lampă cu abajur, un fotoliu de piele, o femeie singură. M-am întrebat: Cât de singură e o femeie singură? Dacă s-ar fi aflat încă zece oameni în casa mea – oare nu aş fi fost în continuare o femeie singură? Sau dacă eram singură în apartament, ca în acea seară, realitatea era numai ceea ce se putea întrezări din stradă? Mă aflam oare cu adevărat în apartament, sau duceam o viaţă dublă şi eram de mult în Spania lui Goya? Mă gândeam că o relaţie cu un om te poate perturba fără să-l cunoşti personal, important este să simţi că-l recunoşti.

Şi în acea seară, când m-am întors târziu de la lucru şi nu m-am simţit singură, mi-a trecut prin minte că numai la 17 ani mai ai încă în faţă vreo 60-70 de ani de viaţă şi poţi să tragi de anii rămaşi ca de o plapumă cu care te acoperi.

La vârsta mea „timpul trebuie violat“ – nu era aceasta mantra mea? Să forţezi timpul cât există timp? Şi în acea seară ploioasă mi s-a părut că aproape totul e posibil cu o singură condiţie: să faci pasul următor. Şi m-am decis să-l fac. Nu scrisesem într-o poezie că cea mai frumoasă parte a corpului este mişcarea? A doua zi mi-am cumpărat bilet de avion.

După o săptămână plecam spre Spania, pe urmele lui Francisco Goya. Omul acesta mă făcea curioasă. De fapt trecuseră deja cincisprezece ani de când îmi răspândisem mie însămi zvonul că sunt îndrăgostită de Francisco. Poate că nu aveam dreptate, dar mi se părea că e o provocare mai mare să iubeşti pe cineva decât să ai un om care să te iubească el pe tine. Iar acum visam şi la imprevizibilul pe care mi-l putea oferi ţara lui Cervantes. Sau poate că îmi acordam momentele de graţie ale unei aşteptări.

Cine ştie? Ceva se va întâmpla. Sau nu se va întâmpla nimic, dar cel puţin încercam, speram, aşa cum speri ca în scoica pe care ţi-o lipeşti de ureche să auzi murmurul mării. Avionul încă nu decola. Se anunţase o mare întârziere.

Atunci mi-am scos nişte notiţe din mapă şi am încercat să mă concentrez asupra lor. Piese suplimentare la mozaicul început în 1980, anul când începusem „să trăiesc“ cu existenţa lui Goya la orizont. El era pragmatic, absolut contemporan, dotat cu un simţ al umorului neobişnuit, îşi ieşea uşor

din fire, tot atât de simplu pe cât de complicat, pe scurt, nu e deloc lesne de înţeles cum, dar am învăţat să fim împreună, să-l însoţesc – El, nemuritor, eu, o muritoare de rând activă în ale vieţii.

Era de-ajuns să închid ochii şi, precum Alice în Ţara Minunilor intrând printr-o oglindă, eram lângă el chiar şi în acest avion care nu mai decola. De obicei am tendinţa să înfrumuseţez oamenii, dar iată că pe Francisco Goya nu am simţit deloc nevoia să-l înfrumuseţez, îi cunoşteam defectele şi îl iubeam aşa cum era.

Deschisesem măsuţa scaunului din avion şi cu greu am reuşit să pun pe ea o carte voluminoasă scrisă de Charles Yriarte şi publicată la Paris în 1867, adică la aproape patruzeci de ani după moartea pictorului. Scriind această carte Yriarte mai putuse sta de vorbă cu oameni care în tinereţea lor îl cunoscuseră personal pe Goya. Acum bineînţeles că nu mai eram în avion! Aterizasem deja în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Ducele de Wellington, scrie Yriarte, nu a vrut să se reîntoarcă în Anglia fără să lase posterităţii un portret al lui pictat de Goya. Când Goya a început să-l picteze, ducele a privit pânza, nu şi-a putut stăpâni mirarea şi a făcut câteva remarci. „Se vede că era mai priceput în strategie militară decât în estetică“, comentează Yriarte. În tot cazul, Goya, care atunci avea peste şaptezeci de ani, s-a înfuriat, a luat de pe perete o armă şi a azvârlit-o spre Wellington. Doar printr-o mişcare rapidă ducele a reuşit să se ferească de lovitură. Aflând de cele petrecute, regele i-a dat ordin lui Goya să părăsească Madridul, dar ducele de Wellington l-a rugat să revină, uzurpând porunca, şi astfel Goya a putut să reia tabloul şi să-l termine. Charles Yriartre relatează, printre altele, că stătuse de vorbă cu un om pe atunci foarte bătrân care trăise câţiva ani lângă Goya şi care asistase şi la şedinţe de pictură în atelierul său. Acolo vizitatorii erau îndepărtaţi – a povestit –, numai intimii erau lăsaţi să fie de faţă când picta, însă trebuiau să rămână nemişcaţi într-un colţ al încăperii. Pe de altă parte modelul era de-a dreptul un martir: nu avea voie să-şi mişte sprâncenele sau să-şi dezmorţească vreun membru înţepenit, căci Goya se enerva şi îşi azvârlea paleta – ne informează Yriarte. Autorul nu îşi putea explica cum se făcea că Goya, galant şi curtenitor cu femeile, putea deveni brusc atât de violent.

„Francisco Goya desena foarte repede, multe portrete le realizase în

şedințe de numai două ore“ – scria în carte. Odată, un mare artist căruia i-a făcut portretul i-a cerut să finiseze unele amănunte ale tabloului. Goya l-a privit, şi-a pus semnătura pe portret şi i-a spus: „Acest compliment trebuie să vă fie suficient!“ Probabil că am exclamat „*Ce om!*“ cu voce tare, căci vecinul meu de scaun s-a uitat la mine mirat!

Găseam mereu ceva nou în picturile lui Goya, în scrisorile lui, în cărţile despre el. Mă fermeca, mă intriga, era incredibil pentru vremea sa, era incredibil pentru toate vremurile. Credeam că ştiu deja cum ar fi reacționat la diverse evenimente care mă asaltau pe mine acum, eram convinsă că îl făcusem să trăiască din nou în ochii minții mele, şi cu toate acestea îmi spuneam că încă nu ştiu nimic despre el. Odată mi s-a întâmplat ceva care ar putea să le pară ciudat celor cărora nu li se întâmplă niciodată lucruri ciudate: într-o noapte am visat că am început să fac dragoste cu el, se pare că înveți foarte multe despre un om, în particular, şi despre viață, în general, chiar dacă relația este şi rămâne doar o relație sexuală. Existau, bineînțeles, cei 187 de ani diferență de vârstă între noi despre care am mai scris, dar, ori de câte ori diferența de vârstă şi cea de secol mă stânjeneau, priveam în jur. Din nou oamenii de lângă mine mi se păreau că pălesc toți pe lângă Francisco. Nu avea concurent. Care dintre cunoştințele mele s-ar fi încumetat la optzeci de ani să deseneze un bătrân mergând în cârje, iar lângă desen să scrie „Încă mai învăț“?

E adevărat, nu puteam să mă cert cu el, nu puteam să-mi pun capul pe umărul lui şi să-i spun că e un om deosebit şi că mă simt mică, slabă, lipsită de însemnătate în fața unui bărbat vânjos şi genial ca el. Asemenea vorbe o fac pe femeie să se simtă şi mai feminină decât este, şi pe bărbat să o creadă astfel.

Dar, chiar dacă nu puteam să-mi pun capul pe umerii lui largi de țăran aragonez, lumea noastră nu este la urma urmelor un univers de atingeri vagi, de sunete vagi, de culori vagi? Ceea ce devine foarte clar nu încetează oare să mai existe în clipa în care iese la lumină? Eşti cam exaltată – m-am mustrat, dar nu mi-am venit în fire. De fapt, eram mulțumită că nu-mi venisem în fire şi că îmi luasem bilet de avion către Spania.

Voi începe aventura din satul sărăcăcios Fuendetodos, unde s-a născut Goya, sat situat la 34 de kilometri de Zaragoza. Tatăl lui avea meseria de a

umple cu aur veritabil aureolele sfinţilor din cupole şi de pe pereţii bisericilor. Nu desena el însuşi nimic şi câştiga foarte puţin, dar de mic copil Goya îl privise lucrând şi văzuse toate picturile din acele biserici şi pe pictori desenând. Chiar în acea dimineaţă, Goya şi tatăl său, cocoţaţi pe o schelă… „Puneţi-vă centurile de siguranţă!“ Ce brusc a spus asta!

Avionul intrase deja în faza de decolare. I-am dat jos de pe schelă pe Goya şi pe tatăl lui şi mi-am pus centura de siguranţă. Iar după câteva minute, când norii se aşterneau deja ca un covor sub aripile avionului, mi-am reluat lectura. Dintr-odată, tot privind hârtiile cu însemnări despre Goya, mi-a venit în minte, nu ştiu de ce, un fragment din *Evgheni Oneghin*: „Cu ce-i Tatiana vinovată / Că-în naivitatea-i n-a înţeles / Minciuna ce-i şi cum arată / Şi crede-n visul ei ales“[1]. Îmi era greu să înţeleg legătura pe care creierul meu o făcuse cu Oneghin… Şi astfel, nedumerită, cu Puşkin şi cu Goya, zăpăciţi între ei şi în capul meu, m-am îndreptat în acea dimineaţă spre patria pictorilor, Spania. *Olé!*

---

1. A.S. Puşkin, *Evgheni Oneghin*, tr. George Lesnea, ESPLA, Cartea Rusă, Bucureşti, 1954.

Barcelona–Zaragoza

SPANIA, 1995

După un zbor de cinci ore, odată ce am ajuns la hotelul din Barcelona am pus ceasul să sune la cinci dimineața. Deschid ochii şi prin perdeaua subțire se întrevăd primele licăriri ale dimineții. E timpul – îmi spun şi, încă buimacă, încep să umblu desculță, legănându-mă de colo până colo prin camera de hotel. Podeaua era rece, aş fi vrut să mă întorc în pat, dar rezist tentației şi îmi strâng lucrurile necesare călătoriei de o zi la Zaragoza. Nu am voie să uit aparatul de fotografiat!, îmi spun. După ce m-am îmbrăcat, am format codul secret al casetei din dulapul camerei, de unde am luat paşaportul şi 300 de dolari. Ştiam că în Spania nu se putea plăti cu cardul şi că va trebui să dau cel puțin 100 de dolari şoferului care mă va duce de la Zaragoza la Fuendetodos, satul în care s-a păstrat casa natală a lui Goya. Voiam s-o văd. Am ieşit din cameră mândră că reuşisem să mă organizez repede şi că voi prinde trenul de ora şase. Intenționam să mă întorc în aceeaşi seară la Barcelona, unde plătisem hotelul pentru întreaga săptămână. Râdeam de mine însămi, dar în realitate eram emoționată. Mă port – îmi spuneam – ca şi cum trebuie să ajung la o oră fixă ca să mă întâlnesc cu un om viu, şi nu doar ca să văd locul în care acel om a fost viu odată. Unde în 1746 a făcut primii paşi pe acest pământ provizoriu al oamenilor. La ora şase fix, când trenul a părăsit peronul cu destinația Zaragoza, eu mă instalasem deja confortabil în compartimentul meu şi începusem să citesc o carte în engleză despre Francisco Goya. În compartiment mai era un singur călător. Un domn între două vârste, care purta un costum impecabil şi o cravată de mătase asortată cu cămaşa, costumul şi ciorapii. Nimic nu era în dezordine la el, nici măcar părul nu era ciufulit. Mi se părea că tocmai ăsta era defectul lui: un domn prea pus la patru ace. Neciufulit în mod tipicar. O fi vreun funcționar din Zaragoza, aşa şi-o fi ținând şi dosarele, în ordine de paradă militară!, mi-am zis. Probabil că se întoarce acasă după o vacanță la Barcelona. Întotdeauna caut să le dau

necunoscuţilor un nume. L-am poreclit „Funcţionarul“. Funcţionarul tăcea. Aveam impresia că şi el mă studia, dar – slavă Domnului – tăcea.

Citeam deja de jumătate de oră. Mă bucuram că e linişte, totuşi liniştea e ca o lampă electrică pe care oricine o poate scoate din priză. Pe neaşteptate, Funcţionarul m-a întrebat într-o engleză surprinzător de frumoasă dacă studiez arta şi din ce țară sunt. Şi de ce Francisco Goya?

M-a uluit domnul. Cum să fii spaniol, fie şi funcţionar sau om de afaceri – am hotărât eu –, şi să fii surprins că cineva se interesează de Goya? Cum putea să-mi pună o asemenea întrebare?

Mi-am spus că e lipsit de cultură generală şi că ideile sale corespund modului mic-burghez în care se îmbrăca. Nu prea înțelegeam cum de stăpâneşte o engleză atât de frumoasă, dar asta era problema lui, poate unul dintre părinți era englez.

— Totuşi, de ce tocmai Goya? se încăpățână Funcţionarul. Chiar mă interesează să aflu câte ceva despre acest pictor de la dumneavoastră. A avut mi se pare şi o perioadă albastră.

Am văzut roşu în fața ochilor! Chiar atât de incult este?

— Albastră – Goya? Acela a fost Picasso, am încercat să pun lucrurile la punct.

— A, ştiu, mi-am amintit. Picasso a pictat şi un tablou foarte interesant cu un ceas care se prelinge de pe o masă de parcă ar fi brânză topită. Extraordinar tablou! dă din cap partenerul meu de compartiment, mulţumit că mă poate impresiona.

Am izbucnit în râs.

— Scuzaţi-mă, scuzaţi-mă!

Dar cu cât voiam mai mult să explic, să mă abțin, cu atât râdeam mai tare, obosisem de atâta râs. Cum de nu l-am omorât pe Funcţionar de la perioada albastră a lui Goya? De ce aşteptasem şi brânza lui Picasso & Dalí? Şi râdeam, şi râdeam. Nu mai era nimic – aproape – de făcut cu mine, râdeam cu lacrimi. Ar fi trebuit să-l omor! Şi râdeam în hohote!

— De ce râdeți? Mă molipsiți. Îmi vine şi mie să râd, dar nu ştiu de ce. De ce râdeți? se uita siderat la mine spaniolul.

— Pictura spaniolă poate chiar să te ucidă, i-am spus când m-am potolit puțin şi am reuşit să articulez câteva cuvinte.

Dar el părea – pe bună dreptate – şi mai nedumerit decât înainte.

Ce îmi place mie la tine, fetiţo – îmi spuneam mie însămi –, este că nu te dai bătută.

Am început să-i explic Funcţionarului cât de necunoscut şi totuşi cunoscut îmi era Francisco Goya, cât mai avem noi toţi încă de învăţat, cum a venit el din Fuendetodos şi Zaragoza la Madrid, cum s-a schimbat după boală şi cum a ştiut să introducă umorul în pictura şi gravura sa. Se vede că vorbeam pentru mine, nu pentru Funcţionar, era o bună ocazie să-mi recapitulez cunoştinţele.

Funcţionarul se tot mira.

— Despre ce boală vorbiţi? mă întrebă. Şi unde se află satul Fuendetodos?

Da, habar n-are de nimic – îmi spun –, şi, cu plăcerea pe care o încerc întotdeauna când îmi exercit profesia de profesor universitar la medicină şi pot să clarific un subiect studenţilor mei, am început să-l lămuresc. I-am povestit despre Goya şi umilul său loc de naştere, despre familia lui, despre Zaragoza pe care a fost nevoit să o părăsească la 17 ani în urma unui scandal – o bătaie între două bande de tineri care au lăsat în urmă şapte morţi la poalele catedralei, iar Goya făcea parte din una din bande. Despre cum, atunci, Marele Inchizitor însemnase cu o cruce numele combatanţilor, iar cel mai compromis a fost Goya. Felix Salvador, un călugăr care îl proteja pe Goya încă din copilărie, l-a avertizat, şi atunci a fugit la Madrid. I-am povestit pe scurt Funcţionarului cum, după un oarecare timp, devenise chiar Pictorul Regelui.

— L-a pictat şi pe Rege? se miră Funcţionarul. Ce tablou v-a plăcut cel mai mult? mă întrebă. Şi de unde vine cuvântul c*apriciu*? Şi de ce a părăsit Spania la bătrâneţe?

Funcţionarul ştia că mai aveam cinci ore de călătorie cu trenul şi mă tot asalta cu întrebări. Timp aveam, eu, o străină care parcă îl cunoscuse personal pe renumitul Goya, de ce nu ar afla de la mine lucruri cu care şi-ar putea epata mai târziu prietenii?! Mă miram iar şi iar cum poate un spaniol să fie atât de ignorant cu privire la Goya, dar mă străduiam să îi satisfac curiozitatea. Şi Funcţionarul se tot mira… Mă năucea cu întrebările, dar era un bun ascultător. Întreba şi trebuia să mă concentrez ca să îi răspund cât

mai aproape de adevăr. Cu toate că, dacă aş fi făcut vreo greşeală de ani sau evenimente, Funcţionarul oricum nu ar fi băgat de seamă, însă întotdeauna mi-a plăcut să fiu cât mai precisă în ceea ce priveşte datele pe care le ofer în conferinţe. Şi asta devenise o conferinţă. Conferinţa din tren.

Până la urmă, Funcţionarul s-a prezentat. Îl chema Antonio. După ce i-am răspuns cât am putut de bine la întrebări, s-a cufundat în tăcere ca la începutul călătoriei. Am fost surprinsă, m-am gândit că poate am răspuns prea amănunţit la întrebările sale, obosindu-l, mai ales că pictura nu îi era ceva familiar. Oricum, să înţelegi un om înseamnă să înţelegi şi ceea ce nu spune. Ce nu îmi spunea acum?

— Mă scuzaţi că am vorbit prea mult despre Goya, dar când eşti îndrăgostit de cineva e exact ca atunci când divorţezi – tot timpul vorbeşti despre un singur subiect, am încercat să reiau conversaţia glumind.

— Nu întotdeauna, iată, suntem de o oră în tren şi eu nu am rostit cuvântul *divorţ* – zise Antonio. Am fost prins în poveste, oricum scopul meu era tocmai să nu mă mai gândesc la proces. La bani. La avocatul fostei doamne Antonio.

Ce simpatic, la urma urmei! Nu are nici o idee despre pictură, dar, iată, aveam în sfârşit un punct comun – povestea cu divorţul. Ajunsesem cândva la concluzia că s-ar putea întemeia o Internaţională a Divorţaţilor! Un fel de „Divorţaţi din toate procesele de divorţ, uniţi-vă!“. Şi, deşi Antonio divorţa acum în Spania, iar eu divorţasem mai demult în Israel, am dorit parcă să-l extrag pe Antonio – *mon semblable, mon frère!*[2] – din torturile mintale ale unui proces de divorţ.

— Dar nu ar trebui să mai fiţi obsedat de fosta doamnă Antonio şi de avocatul ei, i-am spus. Să ne imaginăm că fosta dumneavoastră soţie nici nu s-a născut, că fostul meu soţ nici el nu s-a născut, deci ambii nici nu visau că le vom da divorţ! Madridul anului 1790 vă stă la dispoziţie ca să evadaţi! *Solo Goya*. Ce ziceţi?

Şi, fără să aştept vreun semn de aprobare din partea lui, am început din nou o conferinţă în tren. La asta mă pricepeam destul de bine. Timp aveam, mai era până ajungeam la Zaragoza. La urma urmelor, chiar dacă nu o să reuşesc să-l transform pe Antonio, noul meu camarad din Internaţionala Divorţaţilor, într-un mare pasionat de pictură, măcar să afle şi el cine este

Goya.

---

2. Vers din *Au lecteur (Către cititor)* de Charles Baudelaire.

Lumea de dinainte de boală

MADRID, 1790

Francisco Goya ieşi din casă şi, înainte de a se îndrepta spre trăsură, se opri o clipă şi se lăsă învăluit de mângâierea caldă a dimineții. „*La Madrid* – îi scrisese lui Martín –, *ca în nici o altă parte a Spaniei, oamenii ştiu să trăiască*“ (19 februarie 1785). Îi plăcea aici! Născut în satul Fuendetodos din Aragon, sat cu numai o sută de locuitori, prețuia Madridul ca nimeni altul. În Fuendetodos locuitorii erau săraci, şi satul, oropsit de natură, avea pomi puțini şi nu era străbătut de nici un pârâu. Casele urâte, mărunte, izolate, risipite, lâncezeau sub lumina orbitoare a unui soare nemilos.

Acum, el, cel venit din Fuendetodos şi din Zaragoza, se simțea născut-crescut pe malurile râului Manzanares, unde tot Madridul îl aştepta, îi stătea la picioare. Ba chiar începuse să facă o cercetare a arborelui genealogic al mamei sale, ca să afle dacă nu cumva are ceva sânge aristocratic în familie. Deşi a găsit numai urme îndoielnice de înrudire cu o familie din foarte mica nobilime, începuse să semneze Francisco de Goya. Nu era rău – credea Goya pe atunci – să îți scoți în evidență originea nobilă, când atâția nobili de seamă stăteau la rând în atelierul său ca să fie pictați. Da, se schimbaseră vremurile, nu mai trebuia să facă el *antichambre* la nobili, ci ei – când aveau nevoie de el – îl căutau. Şi Francisco se lăsa căutat, îi silea cu abilitate să-l dorească. Câştiga de minune, îşi cumpărase o casă, iar prietenul şi iubitul său Martín Zapater, devenit bancher în Zaragoza, îi dădea sfaturi folositoare de investire a banilor în acțiuni. Preda de mult la Academia de Arte Frumoase „San Fernando“, era pictorul Casei Regale, însăşi Majestatea Sa Regina îl lăsa să-i sărute mâna, iar asta îl făcea fericit.

Îl măgulea şi Ducesa Osuna, stăpâna necontestată a vieții artistice şi culturale a capitalei, o femeie puternică şi originală, care îi devenise prietenă şi protectoare. Era făcut pentru o astfel de viață. Era făcut să nu piardă nici un moment, să se bucure de fiecare clipă în care poți să te bucuri pe acest pământ. „Pesemne că m-am născut incapabil de provincialism“ –

îşi spunea, doar cunoştea atâţia oameni născuţi în Madrid care rămăseseră provinciali toată viaţa, de parcă ei ar fi fost crescuţi la Fuendetodos, şi nu el.

În acea dimineaţă, Goya era bucuros şi pentru că în curând avea să-l revadă pe Martín. Fusese prea ocupat cu pictura, nu mai avusese destul timp să stea alături de omul care îi stăpânea gândurile şi simţurile încă din zilele adolescenţei lor la Zaragoza. Omul care îi rămăsese cel mai apropiat de suflet.

Goya îi scria: *„Martín al meu, scrisorile tale mă scot din minţi, dacă nu aş fi avut o comandă să pictez pe Bernardino cel Sfânt din Siena, aş fi fugit la tine. Te doresc atât de mult, pe nimeni altul decât pe tine, şi, crede-mă, simt că mi-aş putea împărţi toată viaţa cu tine. Să ieşim la vânătoare, să bem ciocolată şi să risipesc cei douăzeci şi trei de reali ai mei în linişte. În tovărăşia ta am descoperit cea mai mare fericire (în ce pereche de trântori ne-am fi transformat), şi adevărul este că tot ce putem face în această lume este să dorim. De aceea când îmi scrii aşa cum îmi scrii – eu parcă mă revărs peste malurile mele şi petrec ore întregi vorbind cu mine însumi şi cu tine*“ (după 6 octombrie 1781).

Nu o dată i-a scris cât de rău îi pare că sunt amândoi atât de ocupaţi:

„Ştiu prea bine… ai multe de făcut, dar, dacă te apucă dorinţa să vii la Madrid, părăseşte totul şi vino, o să vedem aici patru lupte cu tauri şi comedii şi o să râdem de toate. O să te linişteşti şi nu o să mai fii îngrijorat de afacerile tale, şi Dumnezeu să te păzească întotdeauna, căci cei ce au mult şi nu ştiu să aprecieze asta nu au de fapt nimic“ (7 ianuarie 1784).

De multe ori se întreba dacă este în stare să exprime în cuvinte toată dragostea sa pentru Martín, şi îi scria la sfârşitul scrisorii: *„Rămâi cu bine, iubitul inimii mele, al tău pe veci, Francisco de Goya*“ (25 martie 1786).

Poştalionul mergea de la Madrid la Zaragoza de două ori pe săptămână. Poate că la ora asta Martín citeşte deja rândurile pe care i le pusese pe hârtie zâmbind, în urmă cu două zile: *„Ţi-aş scrie această epistolă cu multe vorbe alese şi formalism* – îşi aducea aminte că i-a scris – *, dar, dat fiind că imediat ce vei ajunge aici o să-mi pierd pe loc orice respect pentru tine, de ce nu am începe chiar de acum? O să ai plăcerea să mă serveşti şi, în acelaşi timp, am să fac şi eu favoruri unui prieten care mi-a făcut mii de favoruri. Pe dracu’! Grăbeşte-te, Domnia Ta, şi vino, căci avem multe de*

vorbit. Ți-am spus. Rețeta: penis, pătrunjel, fund, comedie, bordel“ (17 februarie 1792). „*Acum nu mai am altceva să-ți spun până nu o să-mi dai o sărutare pe…* “ (martie 1792). Chiar aşa a scris, apoi a semnat: „*Paco al tău*“.

Da, el, Francisco Goya cel celebru, era Paco numai pentru Martín. Gândul la Martín îi încălzea sufletul. Îi potolea agitația continuă, îl îmblânzea. Îi părea bine că fusese şi era şi acum prezent în viața lui. Nu avea nici o explicație pentru asta. Când iubeşti nu ai nevoie de explicații. Aştepta mereu cu nerăbdare următoarea lor întâlnire gândindu-se la întâlnirile trecute.

Goya se urcă în trăsură. Era un *birlocho* aurit, pe două roți, una dintre cele mai costisitoare trăsuri din toată Spania. Existau doar trei trăsuri cu două roți, aduse din Anglia. Una era a lui! Îşi permitea. Cât de departe erau astăzi anii 1780-81, cu episodul dureros din Zaragoza, când fusese aproape silit să accepte sugestiile cumnatului său, pictorul Francisco Bayeu, şi să modifice fresca din cupola catedralei El Pilar! Putea el să uite că până şi soția sa, Josefa, fusese de partea fratelui ei, şi nu de partea lui? A lui, Francisco Goya y Lucientes, care niciodată nu minți în pictura sa, şi tocmai lui i se ceruse să se ploconească, să se domolească, să imite un fel de a picta comun şi predictibil.

Comitetul local din Zaragoza i-a scris negru pe alb că e nemulțumit de schițele pe care le-a prezentat şi că îl va ruga pe cumnatul lui, pe Francisco Bayeu, să le corecteze. Niciodată nu se simți atât de umilit. Voise să renunțe la contract şi să se întoarcă la Madrid de nenumărate ori. Se cunoştea prea bine, avea o fire sălbatecă, era agresiv şi iute la mânie, însă când desena era echilibrat, îşi cinstea instinctele, picta doar ceea ce vedea cu ochii propriei minți. De aceea Francisco fusese cât pe ce să renunțe la contract, însă în clipa aceea a intervenit un bun prieten, care l-a implorat să se gândească la viitorul lui, pe atunci încă nesigur. Nu mai avea de lucru la tapiseriile regale, care se închiseseră temporar în 1780, iar întreținerea întregii familii atârna doar de el.

Soția lui era des țintuită la pat în urma numeroaselor naşteri. Cinci copii îngropaseră împreună. Numai Javier rămăsese în viață. Nici măcar nu putuse să consemneze undeva data morții copiilor. Pentru că mureau atât de

mulţi copii, se dăduse o lege: cei care aveau mai puţin de şapte ani nu se declarau. Se ştia numai când s-au născut. Copiii lui fuseseră însemnaţi la botez în catastiful unei biserici: o fetiţă şi patru băieţaşi. În afară de asta, era ca şi cum nu se născuseră vreodată. Şi totuşi ce mândru fusese la naşterea lor! Unul mai frumos ca altul. Da, anii aceia păliseră de mult, dar tot se mai gândea câteodată la zâmbetul copiilor morţi. Le păstra numele şi data naşterii însemnate într-un carnet… Din toţi aceşti copii care râdeau, ţipau, alergau prin toată casa şi păreau să aibă toată viaţa în faţa lor, rămăseseră doar nişte nume într-un carnet. Ei erau morţi, durerea rămăsese vie.

Poate de aceea îi plăcea atât de tare să picteze copii – copiii altora. Copii care trecuseră de primii ani de viaţă.

Călătoria cu trăsura începuse, dar Francisco încetase să mai privească culorile schimbătoare ale vegetaţiei şi tumultul străzilor capitalei Spaniei din acea dimineaţă. O vreme a încercat să-şi aducă aminte frazele celei mai lungi scrisori pe care o trimisese vreodată – scrisoarea de răspuns adresată comitetului lucrărilor din El Pilar, în 1781. Scrisese multe pagini, scrisese cu febrilitate, scrisese cu indignare, scrisese vorbind despre el la persoana a treia.

„*Într-un cuvânt explicaţia ar fi să transformaţi omul de artă doar într-un executor al instrucţiunilor primite şi într-un salariat neindependent, dar acest lucru este în contradicţie totală cu ceea ce s-a convenit; un artist îşi periclitează reputaţia dacă renunţă imediat la tot ce i se cuvine datorită talentului său, şi el nu se poate înjosi până într-atâta, căci are realizări în trecut şi trebuie să continue pe acelaşi drum fără a extrage din opera sa acel spirit caracteristic lui*“ (17 martie 1781).

Îşi aminti aproape exact cuvintele care subliniau faptul că opera ce rezultă din „reparaţii la comandă“ îşi pierde concepţia originară a artistului. Era mândru că îşi împărtăşise acolo părerile despre artă, până atunci exprimate nu în cuvinte şi scrisori, ci prin pictură, lăsând adică feţele, gesturile şi scenele pictate să vorbească. Să vorbească dinlăuntrul lor, din rărunchii lor. Goya se gândea că poate desenele acestea vor vorbi odată într-un limbaj necunoscut astăzi, limbajul celor ce vor privi prin ochii lor de atunci, dar pictura le va vorbi ca şi acum, pe limba ei proprie de acum şi de atunci. Va fi un joc de-a v-aţi ascunselea, în care se vor regăsi el şi pictura

lui, laolaltă cu toţi cei care nu se născuseră încă. „Eu şi picturile mele, ei şi cuvintele limbii lor“, îşi spuse poate Goya.

Dacă ar fi descris în cuvinte povestirile care se ascundeau îndărătul picturilor, atunci povestirile ar fi depins de numărul şi de felul cuvintelor folosite. De limba spaniolă de mâine ar fi depins. Care ar fi poate cu totul alta. Dar, iată, fiecare gest şi fiecare amănunt al scenei pictate de el acum poate stârni o cascadă de cuvinte şi de legături şi de nuanţe de dincolo de cuvinte. Chiar dacă atunci va fi o nouă limbă. Precizia cuvintelor este limitată, căci întotdeauna există mult mai multe lucruri decât cele ce se spun prin cuvinte. Numai în desen rămâne loc liber pentru aripi la tot ceea ce nu e spus. La tot ce va fi în viitor. La tot ce nu este împietrit în scris – astfel se gândi poate Goya în acea dimineaţă în care străbătea străzile Madridului într-una din cele trei cabriolete aduse din Anglia. Ştia că e un act copilăros şi lipsit de seriozitate să-ţi doreşti să fii proprietarul acestei cabriolete, ştia asta, dar i se părea important să aibă una dintre cele mai scumpe trăsuri din Spania. Aşa era el.

După ce trecuseră toţi acei ani de umilinţe şi jigniri îndurate la Zaragoza în 1781, îşi jurase să nu mai fie prins niciodată într-o asemenea situaţie. Se ţinuse de cuvânt. Niciodată nu minţise în pictura lui. De-a lungul anilor – în lupta permanentă de a deveni el însuşi –, Francisco aflase, aidoma acelor acrobaţi care merg pe o frânghie subţire, cum poate ajunge la clipa de continuare a mersului… Să zboare, dar să rămână în echilibru, peste ceilalţi şi cu ceilalţi. Inchiziţia, Curtea Regală, politicienii vicleni, femeile frumoase, prietenii, duşmanii – totul era să jongleze cu ei şi printre ei, să rămână în picioare. Groaza că s-ar putea întoarce să locuiască în provincia mocirloasă a Zaragozei mai mocnea încă ascunsă adânc într-un ungher al sufletului său. Îşi spunea că trebuie să se simtă de parcă ar fi una dintre culorile pe care o culege pe vârful pensulei. Ca s-o aplice pe locul potrivit şi la timpul potrivit. Şi atunci să fie pe pânza Madridului. În centrul ei. Să rămână acolo şi să urce alte trepte noi. Adevărul este că Inchiziţia îl îngrijora în acea dimineaţă ca niciodată. Când ajungi Pictorul Regelui nu duci lipsă de invidioşi şi denunţători, iar ghearele Inchiziţiei pot fi o ameninţare serioasă. Atâţia buni prieteni ai lui Goya avuseseră de suferit…

Dar el trebuia să-şi croiască drumul cu dibăcie, ocolind toate capcanele

Inchiziției. Încă mai avea de ce să se teamă, căci în 1774 pictase pentru mănăstirea Aula Dei *Circumcizia lui Hristos*, copilul sfânt aşteptând în braţele Mariei intervenţia rabinului cu bisturiul.

Un alt gând care îl frământa pe Goya în acea dimineaţă era dacă îşi investeşte bine banii în bancă; cunoscuse sărăcia, nu avea nimic în comun cu un trubadur sărac şi visător, voia să fie sigur că nu se va întoarce la o stare precară. Încă din 1789 se sfătuia cu Martín Zapater, care devenise bancher: „*Spune-mi, te rog, cu talentul şi priceperea ta în subiect, unde e preferabil să investesc o mie de reali, în bancă, în hârtii de valoare, sau în bresle, care mi-ar aduce mai mult câştig?*“ (23 mai 1789). Acum trebuia să-l întrebe din nou despre nişte investiţii.

Şi astfel, gândurile lui se legănau de colo-colo, odată cu zgâlţâielile trăsurii. Francisco ajunse în cele din urmă la atelier. Atelierul său. Coborî din trăsură. Urcă treptele. Şi deodată îşi aminti, cum de uitase? Una dintre cele mai frumoase femei din Madrid, Ramera Morene, *La Marquise*, îl aştepta în atelier. Îşi părăsise soţul şi copiii şi locuia acolo de două luni. Femeia n-avea de unde să ştie că Francisco nu va iubi niciodată o femeie aşa cum îl iubise şi îl iubea pe Martín. Martín era o parte din el. Urca treptele şi se gândea la dânsul, îi venea să zâmbească. Martín deţinea o însuşire importantă în dragostea dintre doi oameni: îl făcea să râdă. În ultima scrisoare pe care i-o trimisese din Zaragoza, Martín îi trasase pe hârtie contururile penisului său în erecţie. Francisco făcuse mare haz şi i-a răspuns că „*desenul ar merita să fie pus în ramă ca o icoană în faţa căreia se aprind candele. Ce păcat că nu poate fi expus în public astfel încât să poată fi încercat*“, l-a luat în râs Francisco. „*Acum ai redeşteptat în mine dorinţa* – i-a mai scris – *de a sta cu tine, căci eu prefer compania ta plăcerii limitate de a-mi vârî penisul în cuibul femeilor, atâta tot*.“ Şi semnase scrisoarea: „*Al tău Paco, care te place prea mult*“ (decembrie 1790).

Numai ei ştiau de câte ori râseseră împreună în odaia lor din Zaragoza pe când îşi beau ciocolata caldă, băutură după care se prăpădeau amândoi, sau cum se zbenguiau când mergeau împreună la vânătoare ori la luptele de tauri. „Pictez prea mult – îşi spuse Goya –, nu am aproape deloc timp liber ca să stau cu Martín.“

Şi cum s-o convingă acum pe Dona Ramera să se întoarcă acasă la

bărbatul ei şi la copii? Ştia că abia îi aşteaptă mângâierile, ca o mâță care îşi mijeşte ochii şi toarce. Dar întregul lui trup îl aştepta de fapt pe Martín.

Intră în atelier şi, încă de la uşă, Ramera îl prinse în brațe încolăcindu-l strâns cu picioarele. Îl strângea atât de tare, de parcă ar fi vrut să elimine orice urmă de aer dintre corpul ei şi trupul robust a lui Francisco. El îşi lăsă capul spre fața ei, îi prinse buzele cu buzele lui şi îi apăsă coapsele încolăcite în jurul lui. O porni împleticit, ținând-o ridicată în aer, înspre patul din atelier. Îi sorbea frumusețea şi presimțea deja plăcerea care va pune stăpânire pe ei până nu vor mai şti unde sunt şi cine sunt.

— Francisco, îi şuşoti mai târziu Ramera, cu mirarea uneia care se întoarce pe pământ din Olympul orgasmului, eşti un bărbat pe cinste. Dar am spus familiei că plec în Andaluzia pentru două luni, cele două luni au trecut, nu mai am încotro, lasă-mă să plec înapoi! Te rog, lasă-mă să plec şi nu fi supărat pe mine! Te iubesc, mi-am pierdut mințile după tine, dar ce pot face? Trebuie să mă întorc, trebuie, soțul meu ar fi în stare să te omoare dacă află. Să ne omoare.

Lui Goya nu îi plăceau dramele. De fapt, de câteva zile se frământa cum s-o determine să plece, fără să o jignească – şi acum răsufla uşurat. Se juca cu sânii Ramerei murmurându-i cât de mult îi va simți lipsa. Poate că îl credea, poate că nu, ea ocupa un loc neînsemnat în viața lui. Voia să o vadă plecată. Ramera Morene, *La Marquise*, făcea parte dintre femeile care nu conteneau să se amestece în viața lui, să-şi etaleze farmecele ca pe nişte evantaie agitate în aer la dans, să-l stârnească, să-l provoace. Şi el, cel venit din Fuendetodos, se lăsa curtat de cele mai frumoase femei din Madrid, pe unele le iubea mai mult, pe altele mai puțin, îl făceau să se simtă viu, deşi câteodată se întreba ce caută el acolo, cu ele.

Exista numai un adevăr: acela pe care i-l scrisese lui Martín luna trecută. Îi scrisese că, dacă nu ar avea sarcina şi menirea să picteze, s-ar duce de-a dreptul la el pentru că simte că ei trebuie să fie împreună mereu. Din păcate, „*tot ce putem face pe această lume este să dorim*…“ Aşa i-a scris odată.

Da, existau de fapt numai Martín şi ultima lui scrisoare care îi făcuse imaginația să explodeze. Exista numai Martín. Martín în prezența căruia era el însuşi, Francisco, întotdeauna îl simțea aproape. Peste o zi – îi scrisese Martín în ultima scrisoare – va ajunge la Madrid.

În casa lui Goya din Madrid, Martín Zapater avea camera lui. În casa lui Martín din Zaragoza, Francisco avea camera lui. Era de la sine înțeles. Abia aştepta să treacă ziua asta. Mâine îl va strânge în brațe. Se vor revedea, în sfârşit. În curând îi va face portretul. În acea dimineață, pictorul Casei Regale a Spaniei, Don Francisco Goya y Lucientes, cugetă că lumea e frumoasă când îți stă la picioare.

Din nou cu Antonio în tren

SPANIA, 1995

— Extraordinar! spuse Antonio îngândurat. Ce poveste! Seamănă cu *1001 de nopți*. Se pare că vrei să mă faci să mor de curiozitate, ca să te las în viață! Adică până la povestea următoare despre boala prin care a trecut Goya.

Acum mă mai şi tachinează – îmi spun –, tipul e totuşi inteligent, în tot cazul are haz, ca orice personaj care supraviețuieşte unui proces de divorț. Numai să fi fost nițel mai ciufulit! Dar bravo mie! E limpede că am ştiut să stârnesc curiozitatea până şi acestui ignorant în materie de artă şi pictură spaniolă! Apoi, după acest succes şi mic acces de falsă modestie, mă întorc la povestirea mea. Împrejurările care i-au schimbat soarta lui Francisco Goya. Boala care i-a amenințat viața şi l-a făcut nemuritor. Orbirea care i-a deschis ochii.

Goya se îmbolnăveşte

CÁDIZ, 1792

Goya deschise ochii. Era prima sa dimineaţă în casa, de fapt palatul prietenului său Sebastián Martínez din Cádiz, bărbat inteligent şi talentat, unul dintre cei mai bogaţi oameni din Spania. Avea legături de afaceri importante cu Anglia, unde exporta faimoasele vinuri spaniole, şi devenise mare colecţionar de picturi şi gravuri spaniole şi străine. „Ce cameră spaţioasă şi frumoasă!“ îşi spuse Francisco. Prin fereastra larg deschisă se vedea oceanul. Şi ar fi vrut să-i poată ghici întreaga imensitate de dincolo de raza vederii. Tot frumosul şi tot urâtul ascuns în adâncuri. Ca şi-n cazul oamenilor pe care îi picta, dar acum nu voia să se gândească la asta. Trase aer în piept şi se bucură de acea zi frumoasă la care era părtaş, o zi importantă pentru el. De fapt, îl aşteptau nu una, ci şapte zile importante la Cádiz. Va sta faţă în faţă cu picturile lui Velázquez şi va studia de aproape cele 300 de tablouri şi cele câteva sute de gravuri ale pictorilor spanioli şi europeni, mai ales englezi, adunate acolo. Era plin de energie şi de idei încă de dimineaţă. Pe de o parte nu mai avea răbdare, voia să înceapă numaidecât această săptămână unică, pe de altă parte voia şi ca săptămâna să nu se termine prea repede. Ştia că după aceste şapte zile de graţie îl aşteptau multe obligaţii şi un program de lucru foarte încărcat la Madrid. În fiecare zi alt personaj important de pictat. Şi atâţia oameni care îl vor bate la cap până îşi va pierde răbdarea, şi nu va mai fi cel mai amabil om din lume. Se cunoştea prea bine. Ştia că poate să-l apuce furia din te miri ce. Că sângele îi poate clocoti în vine, că poate dezlănţui dintr-odată tot ce-i mocnea în suflet. Dar de obicei se stăpânea. Era important să ştie să se ţină la suprafaţă şi să nu-şi provoace singur necazuri şi belele la această curte bântuită de intrigi şi de oameni vicleni.

Cobora treptele sărindu-le din două în două. Păcat că nu îl vedea acum Martín, ce dor îi era de el! În ultima vreme se cam îngrăşase şi, ca să-l facă pe Martín să râdă, se luase singur peste picior şi semnase ultima scrisoare

pe care i-o trimisese la Zaragoza: „Paco Grăsunul“.

În josul scării îl aştepta Sebastián Martínez. „Bine făcut, elegant în mod natural, grațios în mişcări – îşi spuse Francisco –, dar, cu toate astea, nu e deloc efeminat. Trebuie neapărat să scot asta la lumină când o să-i fac portretul.“ „Oare Martínez îşi trage puterea dintr-o linişte lăuntrică, cumpătare, echilibru sufletesc, sau reuşita în viață îl face atât de vital şi echilibrat?“ se întreba.

— E ora mesei, dar vreau ca înainte de toate să-ți deschid pofta de mâncare! Vino după mine! îi porunci autoritar Sebastián.

Francisco îl urmă. După ce trecură prin mai multe coridoare interminabile, deodată intrară într-un şir de săli vaste şi luminoase, ale căror pereți erau împodobiți cu rame. Iar în rame erau încadrate tablourile din colecție. Parcă totul fusese creat anume pentru el, Francisco, parcă toți pictorii morți sau vii îi lăsaseră scrisori şi mesaje că au trăit şi că trăiesc, trecându-şi făclia de la unul la altul, de la o țară la alta, ca să ajungă până la el, căci doresc să desăvârşească cu el şi prin el un desen întregit. Să clădească o Mecca a pelerinilor picturii atunci când el, Goya, nu va mai fi printre ei. Sau când el, Francisco Goya, va fi chiar printre ei, în lumea pictorilor morți, deveniți tocmai prin murire cetățeni egali. Egali?

— Ți-e foame? îi zâmbi Sebastián. Simți mirosul de bucătărie?, şi se opri în fața unui tablou pictat de Diego Rodríguez de Silva y Velázquez. Vezi, o bătrână găteşte aici de zeci de ani nişte ouă prăjite.

— Simt că tot tabloul e extraordinar pictat! se entuziasmă Goya. Ştii, Sebastián, întotdeauna am spus cui a vrut să mă asculte că cei trei mari profesori din viața mea au fost Rembrandt, Velázquez şi Natura.

— O bună parte dintre cele trei sute de tablouri din colecție sunt semnate de însuşi Velázquez. De asemenea, ai să găseşti aici şi pictori englezi renumiți. O să ai mult de lucru, mai ales dacă o să vrei să-ți şi copiezi unele tablouri.

— Am să vreau să-ți fac şi ție portretul! îl întrerupse Goya, şi se gândea de pe acum că n-o să fie uşor.

Întotdeauna când se afla aproape de pânza albă, nepângărită de culori, şi în fața lui stătea un om viu, atins de toate nuanțele culorilor cu care sunt zugrăviți de natură oamenii vii, Francisco avea o clipă de ezitare, de

îndoială. Sebastián îi era prieten, cum să-l picteze astfel încât să-l apropie privitorilor străini? Să devină şi prietenul lor… Să-l cunoască.

— Şi dacă mă greşeşti? îi întrerupse gândurile Sebastián râzând. Dacă privitorii vor vedea un alt Sebastián?

„Să greşească, şi toți privitorii să vadă atunci un alt Sebastián?“ – se întrebă Goya. Cum să-i facă pe privitorii prezenți sau încă nenăscuți să înțeleagă că Sebastián Martínez e unul dintre acei oameni care atunci când intră într-o încăpere atrag toate privirile spre ei? Că e unul dintre acei oameni dornici să descifreze tot ceea ce au în fața lor, într-un mod cât mai apropiat de realitate? Pe de altă parte, cum să exprime el, Francisco Goya, toate aceste trăsături minunate şi în acelaşi timp să-i arate şi slăbiciunile care mocneau în el ca în oricare dintre noi? Îşi spunea că niciodată nu eşti destul de bun, niciodată nu-l asculți cum trebuie pe cel ce se dezvăluie prin vorbe în fața ta, niciodată nu-i priveşti destul de atent toate trăsăturile feței, avea încă atâtea de învățat. Dar trebuia să reuşească mai mult ca oricine altcineva, să fie totdeauna cel mai bun pictor al Spaniei, numai de această reuşită atârna felul de viață plăcut şi lipsit de griji materiale în care trăia. De fapt, lucrul la care ținea cel mai mult era să rămână în centrul petrecerilor care se țineau lanț la Madrid şi în centrul vieții societății înalte. Să pună bani deoparte în mod chibzuit. Sfătuit de Martín.

— Nu am să-ți greşesc portretul! îşi linişti prietenul, încercând de fapt să-şi recapete încrederea în forța pensulei sale.

Totul depindea de forța pensulei lui! Nu şi nu, de fapt nu pensula o să-i dicteze, totul depindea de ce vedea în capul lui şi totodată şi de capacitatea lui de a se concentra.

— Ştiu că portretele făcute de tine trăiesc prin adevărul din ele, nu sunt numai portrete exacte – spuse Sebastián –, ele sunt opera de artă adevărată, există însă mulți care-şi spun pictori, şi eu mă întreb: oare ce lipseşte picturii lor? Ce este acel ceva infim, dar atât de important, care diferențiază o operă de artă de încercarea eşuată de a mima o operă de artă veritabilă? Ce dă artei acel suflu unic al vieții?

— Nu ştiu ce e important în artă, dar noi vom rămâne sigur fără suflul vieții dacă nu mâncăm! spuse Dona Amalia, o femeie frumoasă şi încă tânără, soția lui Sebastián, care se apropiase şi îi asculta de o vreme în

tăcere.

„Ce se întâmplă cu mine?“ îşi spuse Francisco când Dona Amalia rostise cuvintele „suflul vieţii“. „M-a apucat o durere de cap cumplită şi îmi e greu să mă ţin pe picioare. Ce ameţeală! Şi ce cuvinte malefice: «suflul vieţii»“, se mânie Goya în sinea lui.

— Îmi cer iertare, spuse cu voce tare, nu ştiu ce m-a apucat dintr-odată, mă simt foarte rău, am o mare slăbiciune, sper să-mi treacă, vă rog să mâncaţi fără mine. Mă întorc în cameră să mă odihnesc puţin, se vede că poştalionul m-a zguduit prea tare ieri pe drumul spre Andaluzia. O să-mi vin degrabă în fire.

Nu numai că nu şi-a revenit, dar până şi drumul până la odaia lui i-a fost aproape cu neputinţă să-l facă, şi mai ales i-a fost greu să urce treptele pe care cu numai două ore în urmă le coborâse din două în două.

Când se trezi era noapte. Probabil că îl găsiseră prăbuşit lângă scară şi îl băgaseră în pat. Când îi era frig, când îi era cald, îl durea foarte tare capul şi parcă auzea izbiturile unor ciocane care îl lovesc în creştet. În întuneric nu-şi dădu seama dacă mai era cineva în cameră. Deodată auzi vocea lui Sebastián şi pe cea a Donei Amalia, stăteau chiar lângă pat. Îl întrebau cum se simte.

— Nu sunt în apele mele, răspunse Goya, dorm de mult? Ce frumos din partea voastră că staţi de veghe lângă mine şi noaptea, dar acum puteţi să vă duceţi să vă culcaţi. Aveţi grijă să aprindeţi lumânări ca să vedeţi drumul.

Simţi cum şi Sebastián, şi Amalia s-au aşezat brusc amândoi pe partea liberă a patului.

— Nu vezi lumina? strigară aproape deodată. Don Francisco, e ziua în amiaza mare!

Nu vedea nimic. Nu vedea! Tocmai el! Încercă să se dea jos din pat, dar nu reuşi să-şi mişte jumătatea stângă a corpului. Era paralizat! Cu singura mână pe care o putea mişca se pipăi, voia să se încredinţeze că mai are trup. Dar, pentru prima oară în viaţă, gândurile îi erau şi ele paralizate, nu ştia ce să creadă, ce să facă, ce să spună, cum să-şi cârmuiască viaţa de acum încolo. Dacă va mai trăi… Deodată începu să dârdâie, avea frisoane, îi era cald şi odaia se umplu de bufniţe, de monştri înaripaţi şi de lumini şi scântei care se mişcau de la dreapta la stânga şi din nou de la dreapta la stânga.

După câteva minute nu mai văzu nici măcar bufniţe, vedea doar întunericul, putea crede că e noapte şi că va veni dimineaţa cu lumina ei. Dar dimineaţa era acolo – spusese Sebastián, doar că el, Francisco, o vedea scufundată în noapte. Adormea şi se trezea, şi era noapte, şi nu era zi. Auzea tot timpul zgomote în urechi, zgomote pe care ceilalţi prezenţi în odaie nu le auzeau. Răsunau doar în capul lui bolnav. Din când în când vedea lucruri care nu existau, dar nu vedea nici unul dintre lucrurile care existau în preajma lui. Bănuia că Oceanul Atlantic era tot acolo şi că îşi legăna valurile ca înainte, pe undeva sub fereastra încăperii. Încerca să-şi amintească şi fereastra, şi priveliştea care îl fermecase la începutul vizitei sale la Cádiz. Încotro o fi fereastra? se întreba Goya. În ce direcţie ar mai putea să regăsească dimineaţa în care aştepta nerăbdător să stea faţă în faţă cu picturile lui Velázquez? La urma urmelor, la ce altceva s-ar fi putut aştepta? Între timp nimeni nu ştia ce boală are, un doctor venea, altul pleca, o părere medicală era înlocuită cu o altă părere medicală, bunul Sebastián tot intra şi ieşea din cameră, Goya rămânea singur în întuneric, în pat, cu vedeniile şi cu păsările monstruoase care se năpusteau din când în când asupra lui, ciugulindu-i capul înfierbântat de febră şi dureri.

Ce o fi la Madrid? Plecase pentru o săptămână, nu ceruse concediu şi nu avea permisiunea Regelui să lipsească o vreme îndelungată de la Curtea Regală. Cum se vor descurca Josefa şi Javier? Programul lui zilnic nu mai putea fi respectat, iar toate întâlnirile cu oamenii pe care nu îi va mai putea picta vor fi suspendate. În dimineaţa când ajunsese la Cádiz, cel mai însemnat lucru pentru el fusese cum va face faţă la Madrid cu atâtea personalităţi de pictat şi cu atât de puţin timp. Acum nu ştia ce se va întâmpla cu el însuşi, dacă va mai trăi, dacă va vedea din nou Madridul, dacă va mai putea să picteze vreodată. El, Francisco, căruia îi plăcea atât de mult să ia parte la partide de vânătoare, era acum el însuşi un animal hăituit care vede apropierea primejdiei, vede şi tremură.

Ştia că îl pândea un vânător. Ştia că e acolo, dar nu ştia unde. Nu ştia când va trage în el.

În lungile zile care nu se deosebeau de nopţi, Paco îşi amintea mereu de Martín. Cât de îndepărtat părea el, Goya, cel din această lună noiembrie, de Goya din luna martie a aceluiaşi an! În martie îl aşteptase acasă la el, la

Madrid, pe Zapater, după ce îi trimisese o scrisoare: „*Prost mai eşti! Vino şi fă ce pofteşti, chiar dacă ai să vii la mine acasă numai ca să defechezi sau să mănânci, să dansezi, să faci dragoste, să te scarpini, să plângi, să caşti, să te rogi, să te bărbiereşti, să latri, să sari în sus şi să înjuri. Să te ia dracu'! Eu sunt mort de oboseală, şi mâna, şi tocul meu nu pot face nimic altceva decât să-ţi spună că eu sunt aici!*“ şi Goya a mai adăugat: „*Cât râs!…*“ Altădată îşi amintea că i-a scris: „*Nu voi fi fericit decât atunci când ne vom întâlni. Să nu mă faci să te aştept prea mult şi adu cu tine buna ta dispoziţie, dar şi ochelarii mei, căci fără ei nu am să pot vedea nici un rând…*“ (înainte de 14 martie 1792). Atât de puţin timp trecuse de atunci şi iată că acum nu existau în toată lumea ochelari care să-l ajute să vadă. Să trăiască. Zăcea în pat neputincios, paralizat şi orb, şi în toată lumea nu se găsea un remediu pentru boala lui.

Lui Goya nu-i stătea deloc în fire să fie patetic, era un om practic şi lucid, dar acum îşi plângea tot timpul de milă. Se gândi că până la boala asta îşi văzuse viaţa ca pe un fel de cățărare grea şi continuă pe un munte abrupt, şi iată că, odată ajuns în vârf, acest vârf ar putea fi de fapt începutul coborârii. Poate că orice vârf e şi simbolul unui început de coborâre. Oricum, să nu picteze era pentru el moartea, chiar dacă boala îl va lăsa în viaţă. Trist şi descurajat, simţea că nu mai este el, Francisco Goya cel atât de viu, că acel Goya murise. Se izbise cu brutalitate, piept în piept, de un alt Goya. Un alter ego lipsit de vedere, lipsit de mişcare. Tocmai el, care întotdeauna crezuse că cea mai importantă însuşire a corpului uman este mişcarea; el, care pictase scene ample cu oameni în mişcare, oameni care lăsau impresia că îşi continuă piesa de teatru şi piesa de viaţă şi după ce fuseseră imortalizaţi pe o pânză, mişcând în continuare, ieşind din pânză spre viaţă. „Da, da, viaţa parcă ar fi o piesă de teatru“ – îşi spuse poate Goya –, cândva el îşi juca bine rolul, nu se gândea că există o cortină, că această cortină aşteaptă să fie trasă astupând scena. Curmând mişcarea actorului.

„*Fii în pace, ţiganul meu iubit! Al tău pe veci*“, aşa i-a scris odată lui Martín (5 august 1789). Îi era atât de dor, dar ţintuit la pat Goya nu se recunoştea. Tot ce fusese vesel în el devenise trist. Nu mai era el însuşi, devenise un altul.

Trecuseră câteva săptămâni de când se zbătea între viaţă şi moarte.

Atunci Sebastián a primit o scrisoare de la Zapater pe care i-a citit-o lui Goya: „*Sunt îngrijorat, îmi scrii că are dureri de cap puternice şi că toată boala lui vine din cap, dar mă consolează gândul că se află sub calda voastră ospitalitate şi că toată familia ta îl îngrijeşte cu atâta devotament ca să îi uşureze situaţia. Dacă boala îngăduie, vă rog să-i transmiteţi toată dragostea din partea mea*“ (29 ianuarie 1793). Ascultându-l pe Martínez, Goya parcă se simţea mai bine, începea să creadă că se va însănătoşi. Dar tămăduirea se lăsa aşteptată.

Într-o bună zi, Dona Amalia o aduse pe Sancha în odaia lui Goya. Sancha era o servitoare venită de la ţară, o femeie tânără, tăcută, cu o privire de iepure speriat, dar devotată muncii ei şi destul de inteligentă, considera stăpâna castelului.

— Uite, Don Francisco, vreau ca de acum încolo să te îngrijească numai Sancha, sperăm cu toţii că te vei vindeca repede, dar până atunci ar fi bine să nu fii singur nici o clipă. Să nu cazi cumva din pat, Doamne fereşte!

Să îl îngrijească o fată tânără, să îl vadă zăcând năclăit în mizeria în care ajunsese? Dar nu putu să se împotrivească gazdelor sale, îi erau atât de devotaţi, depindea cu totul de ei. După ce ieşi Dona Amalia, pe Francisco îl năpădiră iar nişte dureri de cap de neîndurat şi zgomotele din urechi. Îi venea să vomite, şi Sancha aduse nişte comprese umede şi i le puse pe frunte şi cap.

— Vă simţiţi mai bine?

A auzit-o cu greu, parcă nici nu mai auzea atât de bine ca înainte, dar atingerea mâinii lui Sancha îl alină. Avea o mână catifelată, nu bătătorită, cum s-ar fi aşteptat de la o servitoare. Sigur că se simţea mai bine. Cum o fi arătând? Acum îi era recunoscător Amaliei că i-a adus-o pe fata asta, iată că se reîntorcea la vechile lui obiceiuri. „La urma urmelor, să fii bărbat e o meserie exact aşa cum să fii pictor e o meserie“ – îşi spuse Goya şi, în ciuda situaţiei lui, îi veni să râdă.

Sancha luă un lighean şi o cârpă şi începu să-l spele pe trup, iar când ajunse la părţile intime, Goya simţi că servitoarei îi era foarte greu să-l atingă, îşi dădu seama că înţepeneşte şi că această corvoadă îi era peste măsură de neplăcută. Deodată, spre surprinderea lui, se smuci într-o parte şi o auzi că vomită. Apoi începu să plângă şi să-l implore să nu-i spună nimic

stăpânei. „Îmi pare rău, iertaţi-mă, iertaţi-mă!“ îl imploră Sancha şi continuă cu spălatul ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Goya fusese atât de preocupat până atunci de boala lui, de orbirea ochilor săi, de durerea de cap, de ameţeli, de leşinuri, de zgomotele din urechi şi de păsările ciudate pe care le vedea câteodată, încât de mult nu se mai gândise la nimic altceva decât la el însuşi. Îşi plângea de milă şi se compara tot timpul cu cel care era la Madrid, în urmă cu foarte puţin timp. Nu era petrecere la care să nu fi participat dacă voia. Totul depindea de el, iubea viaţa înaltei societăţi, şi înalta societate îl iubea. Din stâlp al societăţii la Madrid devenise deodată paralitic şi orb. Avea 47 de ani şi nici măcar nu ştia dacă va mai apuca sfârşitul lunii. Dar de când venise Sancha să-l îngrijească începu să se gândească şi la ea, la ciudăţenia acestei femei, să se întrebe de ce e atât de speriată de prezenţa lui, de ce vomită uneori când îl spală. Nu avea nici o explicaţie pentru toate astea. Şi acelaşi lucru se repetase şi în zilele următoare, de altfel femeia asta mai mult tăcea decât vorbea şi o simţea crispându-se ori de câte ori îl atingea. Chiar şi când îi atingea faţa. Până atunci, Francisco întâlnise numai femei atrase de el ca de un magnet, el iubea femeile, şi ele la rândul lor îl iubeau, e adevărat că acum era într-o situaţie dificilă, totuşi îi era greu de crezut că o altă femeie s-ar fi purtat aşa cum se purta Sancha când era lângă el.

De fapt, aproape că nu-i simţea prezenţa în cameră. Făcea foarte puţin zgomot, dar învăţase să facă deosebirea între zgomotele mişcărilor ei, ştia când curăţă podeaua, când îi pregăteşte mâncarea sau când şterge praful de pe mobile. Îi auzea paşii când se apropia de el ca să-i aducă mâncarea şi băutura. De câte ori era nevoie îl hrănea ca pe un copil, cu multă gingăşie, îl întreba dacă i-a plăcut mâncarea şi îi punea comprese reci pe cap când avea febră. Dormea ghemuită la picioarele patului. Goya se întreba cum o fi arătând această femeie. Se minuna ce e în capul ei. Dacă ar fi putut s-o vadă ar fi ştiut.

— Sancha, aş vrea să-ţi fac portretul! Păcat că nu te pot vedea ca să te pot picta! i-a spus într-o zi.

— Mie? Să-mi faceţi mie portretul ? Eu sunt de la ţară, o servitoare, o fată simplă, dumneavoastră sunteţi Pictorul Regelui, l-aţi pictat pe Rege! Aţi vrea să mă pictaţi pe mine, o fată de la ţară?

— Sancha, uite că ştii şi să vorbeşti! Numai când te miri ştii să vorbeşti?

De atunci ceva se schimbase. Vorbeau. Îi trecea timpul mai repede. Nu ştia cât poate înțelege Sancha, dar îi povestea că şi el se născuse într-un sat, îi povestea despre copiii lui morți şi cât de drăgălaşi fuseseră, îi spunea ce mândru se simțea când mergea pe stradă la Madrid cu singurul său fiu rămas în viață, Javier, şi cum toți trecătorii de pe stradă nu-şi puteau lua privirile de la chipul lui frumos. I-a povestit până şi despre trăsura cea scumpă cu două roți şi despre cum a căzut din ea, şi atunci a auzit-o pentru prima oară râzând. Râdea frumos. „Ştii să râzi?“ s-a mirat Goya. În întunericul în care se afla, lui Francisco îi făcea bine să povestească, de mic copil îi plăcuse să fie deschis şi să vorbească despre sine. Vorbea chiar prea mult. Îi povesti şi despre prietenul său Martín. Nu ştia ce poate Sancha să înțeleagă, dar ea îl ascultă şi din când în când îi punea câte o întrebare la locul ei.

— Numai Martín îmi spune Paco şi mă face fericit! i-a mărturisit. Când iubeşti, îl vezi pe omul iubit altfel decât îl vede oricare alt om de pe lume şi vezi ceea ce nimeni nu vede la el. Atunci lumea te doare mai puțin şi totul pare mai colorat chiar când nu vezi ce este de văzut. Uită-te la mine, Sancha, am orbit şi o jumătate din trupul meu nu face ceea ce îi comand eu să facă, dar, când mă gândesc la Martín şi la tinerețea mea cu el în Zaragoza, mă simt fericit, nu-mi mai plâng de milă, poate o să mor la noapte sau mâine-dimineață, dar o să regret mai puțin, pentru că ştiu că au existat o odaie şi un Martín la Zaragoza.

De când îi povestea despre el şi tinerețea lui, avea impresia că Sancha era mai puțin crispată atunci când era nevoită să-l spele, să-l atingă. A încercat să-şi treacă mâna peste fața ei, să vadă dacă poate s-o deseneze în minte. Dar ea i-a dat instinctiv mâna la o parte. Fără să se gândească. S-a dat imediat la o parte. Cine îşi închipuia fata asta că e?

— De ce eşti aşa ciudată? s-a enervat Goya, şi ea izbucni în plâns.

De data asta, Goya nu a mai menajat-o, avea un acces de furie şi şi-a revărsat asupra ei toată frustrarea acumulată în săptămânile de boală.

— Plângi?! țipă la ea ca scos din minți. Dintre noi doi eu ar trebui să plâng, sunt aşa de bolnav că nici nu ştiu ce o să fie mâine cu mine, şi tu plângi?! Nu mai pot să desenez, nu mai pot să văd, eu, Francisco Goya,

Pictorul Casei Regale, şi tu ai motive să izbucneşti tot timpul în plâns? Plângi cât vrei! Dar nu aici! Am să cer să-mi aducă pe altcineva să stea cu mine, eşti o ingrată! Ai venit de la țară direct la una dintre cele mai bune familii din Spania, au grijă de tine, de ce plângi tot timpul? Nu sunt destul de bun cu tine, uite, îți povestesc o mulțime de lucruri, ca şi cum ai fi o ducesă, şi tu plângi! Dona Sancha plânge!

Sancha încetă să plângă.

— Tocmai de asta plâng! spuse. Vă purtați aşa frumos cu mine, şi eu…

— Şi tu? o întrebă curios Goya.

— Eu… îmi e ruşine să vă povestesc…

— Spune-mi, cu câți bărbați ai fost în viața ta? o întrebă brusc Goya.

Zăpăcită de întrebare, îi izbucni de pe buze adevărul:

— Cu zece!

— Ze-ce?! se miră Goya. N-aş fi crezut aşa ceva despre tine. Zece?!

— Zece, dar toți deodată, senor Goya. Într-o singură zi! De atunci nu am mai fost cu nimeni! Nici măcar cu cel care mi-a fost soț.

Şi îi povesti. Avea nouăsprezece ani, se întorcea acasă de la câmp, zece soldați în trecere prin satul lor o prinseseră de mâini şi de picioare, râdeau de țipetele ei şi de umezeala dintre picioare şi de ruşinea ei, se înfigeau în ea, ieşeau, intrau, ieşeau, în sus, în jos, în sus, țipau de plăcere unii după alții când intrau în carnea ei, în sângele ei, o mai voiau o dată şi încă o dată, şi ea striga şi plângea, dar lor le provoca şi mai multă plăcere. Şi mai multă bărbăție. Până la urmă s-au desprins dinăuntrul ei, au lăsat-o pe pământ în sângele şi murdăria ei şi a lor, şi au plecat.

Singurul noroc a fost că nu a rămas cu un prunc al vreunuia dintre cei zece. După un an, părinții au măritat-o cu un om bun din sat, dar nu a putut sta cu el, oricât s-a străduit; țipa pradă unor dureri cumplite, muşchii ei de femeie se contractau puternic şi o închideau. Nici după un an bărbatul ei nu o putuse preface într-o femeie cu care să poată fi, cu care să poată avea copii. O iubea, dar a părăsit-o, şi-a luat lumea în cap şi nu s-a mai auzit de el în satul lor.

— Toate fetele născute în anul în care m-am născut eu sunt de mult măritate şi au copii, adică – spunea Sancha – au avut dureri când a intrat bărbatul lor în ele şi au avut dureri când au născut şi a ieşit un prunc din ele!

Sancha rămăsese singură. Acum venise să lucreze la Cádiz şi avea stăpâni buni, era mulţumită.

— Don Goya, să nu fiţi mânios pe mine! Dumneavoastră sunteţi un om bun, o să vă faceţi bine, Dumnezeu o să vă ajute, am să pun lumânări diseară la icoana Preacuratei Fecioare!

— Nu cred că mă mai poate ajuta cineva. Apropie-te de mine, Sancha, vreau să-ţi văd faţa cu buricele degetelor. Altădată te-aş fi putut picta, acum vreau numai să te simt. Nu îţi fac nici un rău, nu te teme!

Şi Goya întinse mâna spre ea.

Niciodată un bărbat nu îi vorbise aşa, ca şi cum ar fi fost de o seamă cu el, dar ea continua să se simtă mai departe ca o firimitură de pâine scăpată pe podea, o proastă de la ţară şi încă una tăvălită în iarbă de zece bărbaţi care mai de care mai vânjos. Şi acum, din vreme în vreme, soldaţii aceia i se mai iveau în faţă, îi simţea peste ea şi apoi se îndepărtau tropăind din copitele cailor lor. Vântul le flutură pletele. Râdeau. Încă.

— Nu te teme! îi spunea bărbatul ăsta pe care îl îngrijea de atâta vreme, căruia îi curăţa faţa şi trupul şi pe care îl asculta, un bărbat care vorbea cu ea. Dacă ar fi văzut-o, poate că nu i-ar fi vorbit. Dar vorbea cu ea.

Nu, de el nu se temea, voia să-l iscodească, să mai audă despre satul lui, Fuendetodos, să-i mai povestească, să se simtă alta decât se simţise toată viaţa.

Se apropie de dânsul, şi el o trase în sus cu mâna sănătoasă, o făcu să se întindă pe jumătatea de pat liberă de lângă el, şi un timp nu se mişcă, era liniştit că din nou mai exista ceva în afară de boală şi de orbire. De câtă vreme nu mai simţise el atingerea unui trup de femeie? Iar Sancha nu simţise niciodată atingerea unui corp de bărbat fără să-i fie greaţă, fără să o doară îngrozitor şi fără să fugă. Acum nu-l spăla, dar era pentru prima oară când atingerea corpului său de bărbat îi era plăcută.

— E atât de rău? râse Goya şi o apropie de trupul lui.

Stăteau unul lângă altul, şi el îşi întinse mâna sa dreaptă peste corpul ei, o mângâie încet peste sâni, peste pântece şi aşteptă un timp, apoi o mângâie iar, dar mai jos, între picioare, şi ea nu ţipă, dar se dădu într-o parte. El o trase din nou lângă el cu singura lui mână puternic cuibărită sub pântecul ei şi o mângâie şi îi spuse cuvinte fără şir şi o îndepărtă şi o apropie de el şi o

mângâie iar şi iar cu degetele şi, deodată, pentru prima oară în viaţa ei, simţi un val cald pe care nu îl putea stăpâni şi care o inunda şi o făcea să tremure şi să simtă ce este moartea şi ce este viaţa şi să nu mai fie ea însăşi şi o ului când totul se termină brusc, aşa cum începuse, şi se văzu întoarsă în acel pat, dar mai calmă şi mai fericită, lângă bărbatul pe jumătate paralizat, bărbatul care o învăţase să fie femeie şi să nu o doară că este femeie. Sancha zâmbi în întuneric. Se simţea ca o fecioară în noaptea nunţii. „Prima oară, aceasta este pentru mine prima oară“, hotărî ea, şi se străduia să creadă din toate puterile că acei soldaţi nu au pătruns unul după altul în interiorul ei, că nu au atins-o, că nu au existat.

— Vezi, e atât de simplu, îi spuse Goya şi îi zâmbi. Nu trebuia să te temi!

Dar ea încă se mai temea, de amintirile ei se temea. „E greu să omori amintirile – îşi spunea – amintirile nu sunt ca oamenii, nu poţi băga o sabie în ele, nu le poţi îneca, nu le poţi strânge de gât şi apoi îngropa. Ele rămân cu tine.“ Şi totuşi parcă izbutise pentru prima oară să arunce o plapumă peste cei zece bărbaţi dezgoliţi, le auzea mult mai slab ţipetele de plăcere. „Poate au murit de mult în războaie şi trăiesc numai în capul meu, dar de ce nu dispar şi din mine?“ se întrebă Sancha. Şi era adevărat că nici ea nu ştia de ce îi mai făcea să trăiască încă. De parcă ar fi existat…

A doua zi, Goya avu un nou atac de halucinaţii vizuale însoţite de dureri de cap. Doctorii veneau şi plecau, şi iar se simţea mai bine, şi iar se simţea mai rău. Abia după încă o lună a început să-şi poată mişca şi cealaltă jumătate de corp. În fiecare zi, Sancha îl ajuta să păşească, îl îngrijea cu devotament şi aştepta nopţile când plecau toţi, şi ei puteau fi împreună. Dar îi simţea trupul lângă al ei tot timpul, îi simţea atingerea şi atunci când nu erau împreună. Soldaţii înăbuşiţi sub plapumă se mişcau tot mai puţin, aproape că nu mai mişcau. Învăţaseră să moară. Astfel trecuseră trei luni şi, într-o dimineaţă, când Sancha fusese trimisă să cureţe nişte odăi în cealaltă aripă a castelului, a venit după ea valvârtej Dona Amalia să-i spună marea noutate:

— Don Francisco Goya a început să vadă! Să vadă! Să vadă! Nici lui nu-i vine să creadă, dar asta e ce i s-a întâmplat, a mai spus Dona Amalia. Ce fericire! M-a trimis să te aduc la el. L-ai îngrijit aşa de frumos; dacă se însănătoşeşte spune că asta ţi se datorează şi ţie. Doreşte să te vadă, doar tot

timpul cât l-ai îngrijit n-a putut să te vadă. Aşa cum îl ştiu eu, o să mai vrea să-ţi facă şi portretul. Ai să vezi!

Sancha păli. Se uita la Amalia şi parcă nu înţelegea. Goya dorea în primul rând s-o vadă pe ea, o fată simplă de la ţară? Să-i fie milă de ea? Sau, acum că şi-a recăpătat vederea, nu o să mai dorească să stea cu ea tot timpul? Mai bine să şi-o aducă aminte cum o simţea atunci când o atingea şi nu o vedea. Oricum, el avea să plece din Cádiz peste o lună-două, ce deosebire ar fi dacă se desparte de el acum? Important e să o creadă foarte frumoasă, să n-o vadă. Să nu îi surprindă privirile dezamăgite. Cât timp doar o ghicea, ea putea fi oricine. O regină. Oricine poate fi o regină în imaginaţie.

— Dona Amalia, tocmai voiam să vă spun că mi-a murit o mătuşă din satul meu şi nu mai am timp nici să-mi iau rămas-bun, trebuie să plec chiar acum. Spuneţi-i, vă rog, că sunt fericită că vede, asta contează, numai asta.

— Eşti sigură că nu vrei să-ţi iei rămas-bun de la señor Goya?

— Nu tot ce vrem putem căpăta, nu-i aşa? spuse Sancha. Mă grăbesc, credeţi-mă. Merg să-mi fac bagajele!

Sancha ştia acum că femeia care plecase odinioară din sat nu fusese ea, ci o altă Sancha. Acum era o Sancha de care cineva avusese grijă s-o mângâie şi să-i facă bine. Să o facă importantă în propriii ochi. Ce va fi acum? O vor recunoaşte când o să ajungă în sat? Dacă o vor recunoaşte sau nu şi ce vor crede cei din sat despre ea nu mai era atât de important. Se avea pe sine însăşi şi îi era îndeajuns. Urcă în diligenţă şi spuse numele satului. Ar fi vrut ca Goya să fie lângă ea şi să ceară două locuri, dar Goya rămăsese la Cádiz, sau poate că nu. Amintirile nu sunt oameni, nu le poţi spinteca, împuşca, omorî; rămân lângă tine. În tine. Atât cât rămân.

Între timp, Dona Amalia se întorsese în camera bolnavului.

— Unde e Sancha? întrebă Goya.

Vedea ca printr-o ceaţă subţire, dar vedea că buzele Amaliei se mişcau, se închideau, se deschideau, dar nu auzea nici un sunet. Acum îi dispăruse auzul? Devenise surd?

— Unde e Sancha? a fost ultima întrebare pusă de Goya când mai credea că va auzi răspunsul. Unde o fi Sancha, de ce a dispărut? a întrebat iar Francisco Goya, dar parcă Sancha, femeia care avusese unsprezece bărbaţi

în viaţa ei, nu existase niciodată.

Sau poate că Sancha era o vrăjitoare bună care reuşise să redea vederea ochilor celui de-al unsprezecelea bărbat din viaţa ei şi apoi să dispară chemată să danseze la Sabatul Vrăjitoarelor? „Să nu fi aflat nenorocita de Inchiziţie că e vrăjitoare“ – a zâmbit Goya.

Dar chiar şi după ce se întorsese la Madrid, de câte ori vedea pe stradă o fată venită de la ţară ca să lucreze la oraş, Goya se uita după ea: „Poate e Sancha?“

Încetul cu încetul, vederea lui Goya se îmbunătăţea, dar parcă toate culorile se făcuseră ceva mai spălăcite. Apoi s-a dat jos din pat şi a coborât scările fără ajutor şi fără să ameţească. Pe 29 martie 1793 Sebastián Martínez i-a trimis o scrisoare lui Martín Zapater la Zaragoza: „*Cât despre Goya al nostru, cu toate că starea i se îmbunătăţise, zgomotele pe care le aude în cap şi surditatea nu trec; pe de altă parte, vederea i s-a îmbunătăţit mult şi nu mai suferă de ameţelile din cauza cărora îşi pierdea echilibrul. Deja urcă şi coboară scările, şi în sfârşit e capabil să facă lucruri pe care nu le putea face înainte*“.

De fapt continua să aibă dureri de cap şi îl mai vizitau vedenii, bufniţe şi monştri. Încetul cu încetul se înzdrăvenea, însă niciodată nu a mai putut auzi vreun sunet, de parcă vrăjitoarele stătuseră la tocmeală: Îi dăm înapoi vederea, dar îi luăm auzul! Să redevină pictor! „Ca să pictezi nu ai nevoie să-i asculţi pe alţii, ci numai pe tine însuţi! îşi repeta poate Goya. Atunci când pierzi lumea sunetelor, vederea devine mai semnificativă – îşi spunea. Poate ochii devin mai înzestraţi decât înainte tocmai datorită sunetelor care se ascund, sunetele-stafie doar bănuite că ar exista. Să văd şi ceea ce nu aud. Poate că sunetele reapar capturate în vedere şi adaugă vederii noi adâncimi?“

Poate trebuia să se resemneze să pipăie sunetele aşa cum pipăi o femeie pe întuneric, fără s-o vezi, îi ghiceşti numai formele.

Dar poate că Sancha devenise şi ea surdă, căci nu-l auzea pe Goya când o întreba uneori:

— Sancha, unde mai trăieşti şi cu cine?

Înapoi în trenul spre Zaragoza

SPANIA, 1995

— Deci ce boală a avut? Sper că poți să dezvălui secretul profesional… m-a întrebat Antonio râzând.

Nu pare deloc prost Antonio. Mă gândeam că cel mai mare păcat este să judeci un om la repezeală, să-i pui o etichetă în frunte. Mie însămi îmi puteam lipi câteodată o etichetă falsă, îți trebuie timp să descifrezi ceea ce crezi că eşti! Funcționar sau nu, ignorant în ale artelor plastice cum părea Antonio, el putea fi amuzant. Şi un om amuzant nu poate fi prost.

— Fără îndoială, fără îndoială pot, în acest caz, să încalc secretul profesional! i-am răspuns, de parcă l-aş fi luat în serios.

Mă gândeam că toate simptomele bolii lui Goya deveniseră publice, fuseseră descrise în scrisorile lui Martínez sau ale lui Goya însuşi către prieteni şi circulaseră în toată Spania. Pictorul s-a însănătoşit cu greu şi a rămas surd pe viață. Probabil că avusese într-adevăr boala despre care mi s-a dat să scriu, adică sindromul VKH, o inflamare a creierului şi a ochilor. Antonio a protestat.

— Câteodată, ca doctor, e greu să pui un diagnostic corect pacientului aflat chiar în fața ta, nu e mult mai dificil pentru un pacient care a murit acum 170 de ani?

— În tot cazul există mult mai puțină responsabilitate! am ripostat râzând.

— Oare în zilele noastre s-a mai scris ceva despre asta?

— S-a scris mult despre boala lui Goya. Unii au crezut că lucrând cu vopsele care conțineau plumb ar fi avut o intoxicație cu plumb, alții au crezut că ar fi putut fi vorba de sifilis. Dar aşa cum le-am spus şi studenților mei, dacă ar fi avut una dintre aceste boli, nu şi-ar fi revenit şi nu ar mai fi putut trăi şi crea încă 34 de ani.

— Cu câtă însuflețire povesteşti despre Goya, se vede că e o legătură foarte serioasă între tine şi el! spuse Antonio râzând. Şi pentru nimic în

lume nu renunţ la restul povestirii, mai avem destul până la Zaragoza.

Râsul îl întinerea, îl avantaja, era ca o abatere de la linia generală a înfăţişării lui de „funcţionar guvernamental încremenit în personaj“.

— Deci ce s-a mai întâmplat cu pacientul tău? mă descosea tipul din Zaragoza.

— Orbirea temporară i-a deschis ochii, am afirmat din nou. Înainte de boală, Goya era un fel de dandy, un *nouveau riche* superficial şi *bon vivant*. Ar fi fost încadrat în mulţimea numeroşilor pictori perindaţi pe la Curtea Regală spaniolă. Să fie schimbarea extraordinară, de după 47 de ani, din felul de a picta al lui Goya şi din coloritul picturilor sale o consecinţă a cicatricelor rămase în ochi şi în creier din timpul bolii? Oare monştrii pictaţi în *Capricii* să fie şi ei un rezultat al halucinaţiilor vizuale suferite în timpul bolii? În tot cazul, ceva genial care licărea înăuntrul său s-a trezit la viaţă. Şi Goya a devenit altul. A văzut altfel.

— Şi ce poţi să-mi mai spui despre pictor? A trăit mult după boală?

Nimic nu ţine minte omul ăsta – m-am mirat în sinea mea –, abia îi spusesem că în această perioadă, de la 47 de ani până la 82 de ani, pictorul a devenit GOYA! Atunci mi-am reînceput povestirea. Îmi place să povestesc, povestind trec de fapt la alte poveşti, care îmi scapă din mâini ca nişte păsări ţinute captive. Păsări despre existenţa cărora nu avusesem habar. Dar probabil că existau. Altfel nu ar fi fugit.

Lumea de după boală

SPANIA, 1793 – …

(ŞI CÂT MAI APUC SĂ POVESTESC PÂNĂ AJUNGE TRENUL MEU LA ZARAGOZA, ÎN 1995)

Vizitiul lui Francisco Goya strânse cu grijă hăţurile în mâinile lui bătătorite, domoli galopul cailor, mânându-i pe străzi înguste sau mai largi, se feri de apropierea periculoasă a altor trăsuri, într-un cuvânt ajunseseră deja la Madrid, oraş cu 130.000 de locuitori, 7.100 de case, 77 de biserici şi 44 de mănăstiri, după cum fusese descris de un călător englez în anul 1790. Ca de obicei, oraşul forfotea de oameni şi de cai, şi de câini, şi de trăsuri de toate felurile. Procesiuni religioase îşi croiau drum prin mulţime, sunând din clopoţei, treceau înmormântări, şi muzicanţii orbi se strecurau intonând cântece populare, vânzătorii de apă şi de fructe îndemnau trecătorii să cumpere de la ei, din când în când se iveau turme de capre ai căror proprietari se opreau din poartă în poartă, le mulgeau pe loc şi vindeau după cerinţă laptele proaspăt şi cald. Pe străzi mai cutreierau şi *alquazils*, care îşi stigau ordinele date de poliţie. Însă Goya nu auzea nici un sunet. Liniştea era singura muzică pe care o putea auzi. Jumătatea de an petrecută la Cádiz luase sfârşit, dar nu şi surzenia lui.

Când trăsura a trecut pe lângă oficiul poştal El Correo din Puerta del Sol, a trebuit să oprească. O procesiune de preoţi înainta cu solemnitate, clopotele bisericilor din apropiere au început să bată, trecătorii au îngenuncheat, şi-au descoperit capetele şi au păstrat două minute de tăcere. Toată mulţimea de oameni părea împietrită. După cele două minute, s-au ridicat toţi deodată ca sub bagheta unui dirijor invizibil şi şi-au reluat mersul. La scurt timp după această ultimă oprire şi după jumătatea de an de când părăsise Madridul, Goya ajunsese în sfârşit acasă.

Da, îşi privea acum casa şi i se părea că acela care aproape că se obişnuise să atingă norii şi intrase în această curte semeţ, coborând din

trăsura cu două roți în urmă cu jumătate de an, acel Francisco Goya murise sau se prefăcuse într-un vagabond străin şi plin de mâzgă. „Unde or fi fost aruncați acei oameni care am fost eu cândva? se întreba Goya. Ar trebui să mă bucur! îşi spuse. În sfârşit am ajuns acasă! Surd sau nu, am să continui să trăiesc!“ şi acest cuvânt, „trăiesc“, se repeta ca un ecou. Trăiesc… trăiesc… trăiesc…

„Dacă trăiesc, fiecare zi poate deveni ceea ce îi voi da eu voie să devină“, se gândea. Simțea nevoia să se încurajeze, să-şi uite pentru un moment infirmitatea, boala, zgomotele din urechi, halucinațiile vizuale, şi să uite cât de mult îmbătrânise în ultima jumătate de an.

Javier auzise zgomotul trăsurii care oprise la poartă. Nu-şi mai văzuse tatăl de la opt ani şi jumătate, şi fiecare lună i se păruse nesfârşită. În casă se lăsase o linişte apăsătoare, nimeni nu mai venea în vizită, mama rătăcea prin încăperi neajutorată, tristă, acum era şi în doliu, tocmai primise vestea că fratele ei murise. În ziua aceea i-a spus lui Javier că îl iubeşte, doar pentru el mai are puterea să se dea jos din pat, că îi va purta întotdeauna de grijă. De fapt, nu o dată în aceste şase luni, Josefa se uitase la băiat compătimindu-l, parcă spunându-i: „Iată, dragul meu, mâine poți fi şi tu orfan de tată ca unii copii de pe strada noastră“. Şi fiecare lună care trecea fără tatăl lui i se părea mai lungă decât cea dinainte. „Când se întoarce tata?“ întreba, şi mama nu ştia ce să-i răspundă. Un copil are nevoie de tatăl lui care le ştie pe toate şi care poate să-l ridice în brațe până la tavan. Aşa credea Javier. Şi nu voia să fie orfan ca unii copii de pe strada lor.

Şi acum, când tatăl său intrase pe uşă, Javier şi-a simțit deodată picioarele țepene, nu îl mai ascultau deloc. A vrut să dea fuga la el, dar nu a fost în stare. Goya se repezi spre el, îl cuprinse cu brațele, şi ochii le râdeau la amândoi. Josefa se apropie cu sfială de bărbatul ei şi îl învălui cu privirea, el o îmbrățişă, iar când s-a desprins din strânsoare s-au pornit să vorbească deodată şi mama, şi fiul. Îl întrebau cum a fost la Cádiz, îi povesteau învălmăşit toate noutățile din Madrid. Josefa îl anunță că murise fratele ei cel mic, Ramon Bayeu, în vârstă de numai 46 de ani. Javier îi povestea că are un nou prieten care se mutase cu familia pe strada lor. El şi Josefa voiau să fie din nou o familie alcătuită din mamă, tată şi copilul lor.

Goya îi privea. Dar fața lui era lipsită de orice reacție, căci nici un cuvânt

nu îi ajunsese la urechi. Nu ştia că Ramon murise, nu aflase că Javier avea un prieten nou. Sunetele nu mai puteau stârni nici un înţeles pentru el, nici o emoţie în creierul său, căci erau doar continuarea tăcerii. Ca şi cum nu ar fi fost. Buzele soţiei şi cele ale fiului său se mişcau, dar el nu era în stare să le răspundă.

— Sunt surd, le-a spus cu simplitate, am fost foarte bolnav, a fost cât pe ce să rămân paralizat, orb, cu beteşuguri mult mai mari. Sunt doar surd. O să trebuiască să înţeleg ce spuneţi după cum vă mişcaţi buzele.

Cât îşi dorise să se întoarcă acasă, şi acum se simţea străin şi înstrăinat. Parcă nu aici era locul lui. „Îmi trebuie timp“, îşi spuse. Începu să se plimbe prin casa care, şi ea, trebuia să redevină a lui. Iată odaia în care fusese atât de fericit cu Martín şi iată odaia în care luau masa şi odaia în care desena şi îi scria scrisorile. Deodată atenţia i-a fost atrasă de nişte hârtii lăsate acolo, pe masă, înaintea călătoriei la Cádiz. A început să le răsfoiască; erau rezultatele investigaţiilor făcute de el pentru a găsi urme de noblețe în arborele său genealogic. Citi şi izbucni în râs. „Ce tâmpenie, câtă vanitate, prost mai eram, noblețe îmi trebuia mie! Un măgar, asta am fost, un măgar care îşi scotocea arborele genealogic! Am să desenez odată un măgar care caută urme de noblețe în arborele lui genealogic şi găseşte acolo numai măgari ca el! Cum de mai pot să râd?“ se miră el, dar râsul ăsta îi făcea bine.

Se ridică de pe scaunul pe care se aşezase ca să citească documentele „genealogice“ şi ochii îi căzură pe un tablou atârnat pe peretele din faţa lui. Ce bucurie! Era portretul lui Martín Zapater pictat de Goya şi dăruit lui Martín în zilele mai fericite din trecut. Acum Martín îi trimisese cu împrumut acest tablou până venea el însuşi la Madrid. Dorea să îl simtă aproape. Ca şi când ar fi în casă când se va întoarce şi ar putea să îi ureze „Bun venit!“ după boală.

Aşa că, de când se reîntorsese acasă, Francisco petrecea ore întregi uitându-se la portretul lui Martín, şi cu primul poştalion care pleca la Zaragoza îi trimisese o copie după o scrisoare veche, la care adăugă: *„Ah, preaiubit prieten al meu, nimeni nu ar fi în stare să creadă că prietenia poate urca pe asemenea culmi… Toţi vizitatorii spun că e unul dintre cele mai bune portrete pe care le-am făcut vreodată. Dacă ai fi putut fi de faţă*

fără a fi văzut, ai fi avut o mare satisfacţie auzindu-i… Vino, vino cât de curând poţi, căci am pregătit deja odaia unde vom putea fi împreună şi unde vom dormi (un remediu la care apelez ori de câte ori depresia pune stăpânire pe mine). Încă nu am început să lucrez, boala mi-a scăzut dorinţa de a munci, dar cu ajutorul lui Dumnezeu o să încep să lucrez peste o săptămână“ (1793).

Goya i-a mai scris că nu-i pasă de nimic în afară de el, de Martín, dar că încă nu au luat sfârşit ponoasele bolii. „*Cât de bine ar fi dacă te-aş putea privi în timp ce îmi citeşti aceste rânduri! Primeşte o dată şi încă o dată sărutările mele pe*…“ şi aici Goya şi-a întrerupt scrisul şi a desenat nişte buze. Brusc a simţit că îl cuprinde deprimarea, îi venea să plângă şi a încheiat scrisoarea semnând „*Cel bun de nimic, prietenul tău în declin*“.

„*Bun de nimic,* el, Francisco Goya?“ se mustră singur pictorul. Dar pe bună dreptate nu făcea nimic şi se odihnea după aceea! Câtă vreme încă? Încerca să îşi scoată din cap ideea că întreaga lui carieră fusese spulberată de boala şi de simptomele care l-au stigmatizat ca nişte fiare înroşite în foc. A rămas surd, dar să fi devenit bun de nimic, el, Goya? Aşa începe sfârşitul, sau porneşte un alt început, mai promiţător decât primul? Bombănea înverşunat cu voce tare. Nici nu-şi dăduse seama, nu se auzea.

Dorea să renască din infernul propriei lui cenuşi încă fumegânde.

— La ce-ţi folosesc toate aceste gânduri care te torturează nu mai puţin decât te-a torturat boala? îl întreba Josefa, exagerând şi încetinind mişcarea buzelor sale, astfel încât Francisco să-i poată ghici cuvintele.

Încerca să rupă tăcerea care se aşternuse între ei când ea rămăsese la Madrid, şi soţul ei zăcuse între viaţă şi moarte la Cádiz. Josefa era o femeie cu care era plăcut să trăieşti, deşi încercată de viaţă şi de boli ea însăşi. Fusese ţintuită de atâtea ori la pat de naşterile premature, născuse şase copii, dar numai Javier supravieţuise. În pofida atâtor încercări, ea nu se transformase într-o femeie acră şi cicălitoare. Niciodată nu-l împiedicase pe soţul ei să-şi trăiască viaţa din plin, aşa cum îşi dorea. Francisco se uita la buzele ei şi încerca să ghicească ce-i spune. Jumătate de an fusese la Cádiz, şi acum, când se întorsese acasă, parcă era tot în altă parte, în alt oraş, el şi Josefa nu puteau comunica. Adică ea îl auzea, dar el nu îi auzea răspunsul. Şi Josefa ar fi dorit atât de mult să-i povestească cât de greu i-a fost în lipsa

lui, cât de fericită este că se înapoiase. El era acasă, era lângă ea, dar rămăsese departe. În lumea uniformă a liniştii. Oare să înceapă să îşi scrie scrisori unul altuia?

După încă o săptămână, Goya a ieşit pentru prima oară din casă şi s-a dus să reia cursurile pe care le preda înainte de boală la Academia Regală „San Fernando“ din Madrid.

Îi plăcea să predea, dar cel mai mult îi plăceau discuţiile de după curs, întrebările pe care i le puneau elevii după ce-l ascultau.

În trenul spre Zaragoza

SPANIA, 1995

— S-a întâmplat ceva? – mă întrebă Antonio şi mă privi mirat – de ce ai întrerupt secolul al XVIII-lea şi „te-ai întors“ în tren?

— Aveam nevoie de o pauză, de o cafea. Nevoie de o întrerupere. Vezi, Antonio, sunt foarte multe lucruri de povestit despre Goya după boala care l-a încercat. Fără să mă laud, cred că ştiu acum despre pictor mai mult decât mulţi alţii, şi totuşi mă întreb – este oare acesta tot adevărul despre Goya?

— Am un termos cu cafea, îţi torn un pahar. Şi nu te mai frământa, dacă ai sentimente de vinovăţie înseamnă că ştii multe, spuse Antonio cu faţa întoarsă spre mine şi zâmbind cu ochii. E bine să întrebi, dar să te întrebi e şi mai bine – există o gimnastică mai performantă a minţii?

Deodată mi-au venit în minte studenţii mei de la Facultatea de Medicină din Tel Aviv. I-am povestit lui Antonio despre fraza pe care le-o spuneam când îmi terminam prelegerea: „Cred că cea mai mare invenţie a oamenilor nu este focul sau roata, ci semnul de întrebare. Niciodată – le mărturiseam – nu m-am putut împăca cu faptul că în toate marile oraşe ale lumii există statui de regi, de şefi de stat, de generali, dar nicăieri în lume nu există o statuie dedicată semnului de întrebare“.

— Ce păcat, i-am spus lui Antonio, că nu am putut să îi dau lui Goya această comandă: statuia semnului de întrebare. Ar fi făcut din asta o capodoperă!

— Două mici amănunte – a ripostat interlocutorul meu. Goya nu era sculptor şi tu nu ai fi avut destui bani ca să plăteşti unui Goya o astfel de comandă!

— În regulă, în regulă – i-am răspuns agasată –, dar poate pentru mine ar fi şi sculptat şi ar fi sculptat gratis!

— Chiar aşa de încrezută eşti? m-a pus la punct Antonio.

Ce puteam face? M-am întors la secolul al XVIII-lea exact ceea ce tipul din tren aştepta de la mine.

Lumea de după boală

SPANIA, SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Cât zăcuse bolnav la Cádiz îi fusese dor tot timpul de întrebările elevilor săi, de discuțiile care se porneau în urma întrebărilor. În special, îi lipsea un elev pe care îl chema Pedro.

Pedro îi punea întrebările cele mai provocatoare. Se gândea până să-i răspundă, îi răspundea, şi în cele din urmă îl asalta cu alte întrebări.

„Oamenii – l-a întrebat odată Pedro – pot ascunde ce vor, cine sunt, ce cred şi pot arbora alt chip decât cel autentic. Cum vă dați seama de asta când îi pictați?“

„Au existat oameni pe care i-ați pictat, iar când tabloul a fost gata ei nu s-au recunoscut în el?“

„Cum procedați când un om e respingător, dar bogat, şi vă cere să îi faceți portretul?“

„Dacă un om îşi pune o mască pe față şi adoarme cu ea, ce se întâmplă a doua zi? Masca ia forma feței, sau fața se schimbă prin apăsarea măştii? Sau fața sângerează când îşi desprinde masca de ea? Sau se lipeşte şi rămâne cu masca pe față?“

„Cum vă dați seama de lucrurile ascunse, de tot ce este înăuntrul omului, când nu puteți vedea decât ceea ce există de fapt la oricare om: doi ochi, un nas, o gură, pomeții obrazului?“

Da, lui Francisco îi plăceau întrebările studenților, să se gândească la ele şi să adauge întrebări noi la întrebările lor. Când nu găsea răspunsuri care să provoace alte semne de întrebare, se plictisea de el însuşi. I se părea că un răspuns care nu naşte întrebări este ca o stradă fără ieşire.

Şi în sfârşit a sosit şi acea dimineață când a ieşit pe stradă, s-a oprit la marginea drumului încă nesigur de el însuşi şi oarecum amețit, dar, iată, a început să meargă şi, ceea ce era cel mai important, se îndrepta către o țintă bine definită: clădirea Academiei „San Fernando“. Avea să predea din nou,

oricât îi părea încă de necrezut. Ajuns în sfârşit la Academie îşi găsi elevii aşteptându-l nerăbdători. Parcă nu le venea să creadă că profesorul venerat s-a vindecat şi le va vorbi. Şi ceea ce le-a spus Goya în acea zi nu toţi îşi vor reaminti cuvânt cu cuvânt mai târziu, dar nici unul nu a putut uita vreodată faţa lui luminată de o bucurie lăuntrică cu totul deosebită, bucuria de supravieţuitor.

Şi Goya a început să-şi predea lecţia de parcă nu făcuse nici o pauză, de parcă fusese cu ei şi înainte cu o săptămână, şi înainte cu o lună… Şi unii studenţi aveau să-şi aducă aminte după ani de zile că Goya începuse cursul prin a răspunde la o veche întrebare a lor: „Cum poate un pictor care face un portret să-şi dea seama de adevărata personalitate a personajului? Cum poate să privească în interiorul sufletului său sau cum îşi dă seama dacă în acel moment poartă pecetea tristeţii, a mândriei, a suferinţei sau a prefăcătoriei? Sau câte ceva din toate“.

— Chiar dacă înţelegem, intuim, pătrundem personalitatea omului din faţa noastră, le spunea acum Goya, nu trebuie niciodată să-i copiem exact faţa pe pânză. Un bun artist îşi asumă rolul de inventator, şi nu rolul unui copist umil. Trebuie să-i pictăm faţa astfel încât să exprime tot ceea ce înţelegem şi simţim legat de acest om, tot ceea ce ne transmite nouă faţa lui, dar nu să fim fideli fiecărei trăsături a feţei acelui om. Dacă fiecare dintre noi, cei prezenţi aici, vom picta acelaşi model, lucrările noastre nu trebuie să arate la fel, ci să se deosebească, încât să se ştie care e pictat de Pedro sau de Alfredo sau de mine. Iar pictura celui care imită pe altul, care va dori să semene cu altul va fi mai puţin bună, căci însuşi el, pictorul, nu va semăna cu cine este el de fapt. Să copiezi e cel mai uşor lucru din lume, continuă Goya. Să inventezi, acolo stă miezul meseriei noastre. Trebuie să ne întrebăm cum ajungem să ne găsim pe noi şi ceea ce este ascuns în noi, cum ajungem să desenăm numai în felul nostru propriu de a gândi şi de a vedea.

Acesta era un subiect despre care Goya putea vorbi la nesfârşit.

— *Pictura, ca şi poezia* – şi aceste vorbe ale lui Francisco Goya, publicate de el mai târziu, sunt cele pe care toţi studenţii prezenţi aveau să şi le amintească toată viaţa cuvânt cu cuvânt –, *pictura ca şi poezia selecţionează din univers tot ceea ce socoteşte că e mai potrivit pentru*

scopurile ei. Ea reuneşte într-un singur personaj imaginar toate circumstanţele şi trăsăturile pe care natura le-a împrăştiat în mulţimea sa nesfârşită de oameni. Din această combinaţie, alcătuită ingenios, se naşte o pictură potrivit aleasă, prin care un artist adevărat cucereşte titlul de inventator, şi nu pe acela de copist ascultător şi supus… copist ascultător, *copiante servile, copiante servile*… aceste cuvinte sunau ca un ecou în urechile studenţilor şi nu le dădeau pace… Numai asta nu!

Când Goya a terminat de vorbit nimeni nu se clintea. Se gândeau dacă sunt copişti sau inventatori, dacă vor deveni inventatori sau nu, dacă să fii inventator se poate învăța sau nu. Numai să nu rămână copişti. Chiar dacă cel pe care l-ar fi putut copia se numea Francisco Goya…

Goya îşi continuă lecţia prin a le spune că de fapt „nu există reguli în pictură“, că fiecare trebuie să-şi dezvolte talentul în mod personal şi să se inspire mai curând după maeştrii pe care şi i-a ales decât să se adapteze unor doctrine neoclasice.

—Pentru mine au existat numai trei profesori: Velázquez, Rembrandt şi Natura, îşi încheie Goya prelegerea din acea zi.

Elevii lui tăceau. Încă tăceau. Se gândeau dacă la cei trei profesori ai lui Goya nu ar mai trebui să adauge un al patrulea nume: pe cel al lui Francisco Goya, care a învățat – privind şi trăind – să se inventeze şi să se învețe pe el însuşi.

— Fiecare trebuie să-şi dezvolte talentul în mod liber, le-a spus, dar ce poate însemna asta dacă nu şi căutarea a ceva unic care există numai în tine însuți şi pe care trebuie să înveți cum să-l descoperi, cum să-l exprimi. Să înveți. Să te înveți.

După cele câteva minute de tăcere începuseră să vorbească toți odată, apoi pe rând. Goya îi vedea deschizând şi închizând gura. Nu auzea nici un singur cuvânt, un singur gând, o singură întrebare. Când tăceau, toți semănau între ei, dar de fapt ei nu tăceau. Tăceau în fața barierei urechilor lui. Probabil puneau întrebări ca să lămurească ce a spus el, să afle mai multe, cu privire la cine sunt ei de fapt, elevii din sală, care încă nu aveau un trecut al lor. Îşi mişcau buzele, îşi agitau brațele. Însă pentru Goya gândurile trecute în cuvinte articulate se transformau în tăcere. Le vedea buzele deschizându-se şi închizându-se precum clapele unei scoici, poate că

puneau întrebări reuşite sau spuneau lucruri remarcabile, poate chiar se ascundea şi o perlă înăuntrul scoicii cu valvele în mişcare, el nu auzea nici un sunet. Parcă era singur. Era cu ei, dar izolat, se simţea condamnat la singurătate de acum încolo. Îşi zicea că pe unii oameni împrejurările vieţii îi pironiseră cu spatele la zid. Dar el avea zidul în faţa lui – un zid care absorbea acum vocile studenţilor săi de la Academie. Şi sunetele veneau spre el tot timpul, dar mureau până să ajungă la el, iar el nu putea să răspundă la ceea ce nu auzea. Îi era tot mai limpede că el, Francisco Goya, nu o să mai poată avea elevi. Nu le mai putea răspunde la întrebări, or tocmai întrebările erau partea cea mai importantă din întâlnirea cu elevii. Îi iubea, dar nu mai putea sta de vorbă cu ei. Nu mai era în stare să le afle gândurile care se transformau iar şi iar în cuvinte şi se risipeau în aer. Nu mai puteau ajunge la urechile lui bolnave. Acest adevăr îl şfichiui ca un bici peste faţă. Era infirm, nu putea face nimic, trebuia să ridice braţele şi să se predea fără luptă! Era un novice în lumea tăcerii şi trebuia să înveţe să păşească mai departe în ciuda ameţelilor care îl încercau. Rămăsese în viaţă. „Poate că a trăi înseamnă şi a păşi mai departe? Cu ameţeli sau fără. Voi păşi mai departe?“ se întreba Goya cu amărăciune. Abia acum îi pătrunsese în suflet, până la măduva oaselor, adevărul că este pentru totdeauna un infirm.

Îşi căuta cuvintele ca să nu fie patetic în faţa elevilor săi:

— Am fost foarte bolnav. Nu aud întrebările voastre! Nu vă pot auzi! Doar vă văd! Dar nu vă pot vedea gândurile. Pentru gândurile voastre îmi trebuie nişte urechi care să primească sunetele cuvintelor voastre. Urechile mele au murit în timpul bolii. De acum încolo pot sta de vorbă numai cu mine însumi! Şi cu pânza de pictat. Vedeţi şi voi, îmi pare rău, dar sunt dator să recunosc: nu mai pot fi profesorul vostru. Rămâneţi cu bine!

Goya a înţeles că s-a stârnit o mare rumoare în sală după feţele şi mişcările studenţilor şi după mâinile lor care se agitau în timp ce vorbeau între ei. A desluşit că, dacă înainte toţi îl priveau cu veneraţie, acum părerile lor erau împărţite. Cea mai mare parte dintre ei îl doreau ca profesor în continuare în ciuda surzeniei, dar în ochii unor studenţi Goya a putut citi o lipsă totală de empatie: mai mult ca sigur că doreau un profesor neinfirm. De asemenea, a văzut în sală chiar câţiva studenţi care făceau haz de el şi de

faptul că au pus întrebări în faţa unui surd.

În acea zi un om între două vârste părăsi clădirea Academiei şi ieşi în stradă stingherit, de parcă el ar fi fost de vină că devenise surd. Pedro îl ajunse din urmă ţinând în mână un bilet pe care scria cu litere mari: „RĂMÂNEŢI LA NOI! VĂ IUBIM!“ Goya îl îmbrăţişă, dar a doua zi îşi depuse demisia. De câţi ani avusese nevoie şi de câtă trudă ca să reuşească să fie admis acolo! Să renunţe la profesorat îi luase numai câteva minute! Îl durea. Când te doare, ca atunci când mori, eşti întotdeauna singur. „Oare cât durează ecoul unei dureri?“ se întreba Goya. Până atunci, ştiuse mereu ce urmăreşte, ce vrea să facă în fiecare zi, în fiecare lună, în fiecare an. De la nouă ani, când un călugăr remarcase desenul făcut de el pe peretele casei din Fuendetodos şi stăruise pe lângă ai lui să-l trimită să înveţe pictura, de atunci ştiuse ce va face: o să picteze. Ore întregi. Zile întregi. În atelierul unui pictor din Zaragoza, apoi în atelierul unui pictor la Madrid. Apoi în atelierul lui din Madrid. Acolo cei mai de seamă oameni ai Spaniei aşteptau la coadă ca să fie pictaţi de el. „Ce o mai fi cu atelierul?“ îi veni dintr-odată în minte lui Goya. Nu călcase pe acolo de luni de zile. După încă o săptămână intră în atelier şi fu încercat de o senzaţie ciudată. Parcă era într-un loc străin şi nefamiliar, trebuia să se reobişnuiască cu mobilele, să se reîmprietenească cu pânzele albe care aşteptau să fie atinse de pensulă pentru a-şi pierde virginitatea, trebuia să-şi reamintească firidele unde-şi ţinea paleta şi culorile şi oglinda de înălţimea unui om, în care se privea când îşi făcea autoportretul. Trebuia să reînceapă să picteze, să-şi demonstreze lui însuşi că mai poate desena. Deodată simţi o slăbiciune, i se înmuiaseră picioarele, o pâclă îi apăsa creierul şi, pentru o clipă, toată odaia se învârti brusc în jurul lui. „Am ameţit din nou“, îşi zise şi îşi descheie gulerul cămăşii ca să poată respira mai adânc. Ştia că are nevoie de timp, că nu e complet vindecat, că oboseşte repede, că nu va putea găsi iute obiectele rătăcite prin atelier, că nu se va putea concentra asupra subiectelor despre care acum nu avea habar dacă le va picta vreodată sau cum le va picta. Se cunoştea bine, ştia că în faţa lucrurilor neprevăzute se va enerva, îşi va pierde răbdarea, va ţipa, va fi violent sau se va fereca în sine însuşi. La drept vorbind, întotdeauna îşi pierduse uşor răbdarea, dar acum întrecuse măsura. Nu voia să fie văzut într-o asemenea stare de cei care îl aşteptau de

o jumătate de an ca să le facă portretul. Se gândi că are nevoie de o perioadă în care să deseneze altceva şi să deseneze în singurătate. Nu pentru bani, ci pentru el. Să nu mai fie deprimat, să-şi exerseze imaginaţia, să-şi recapete încrederea în talentul lui de pictor. Era ultima lui şansă, şi ştia asta. „Un pictor care a trecut pe lângă moarte trebuie să deseneze viaţa altfel, să o vadă altfel“ – se gândea Goya. Dar cum să capteze de acum încolo în pictura lui şi toate sunetele pe care nu le mai putea auzi? Cum să înfăţişeze în desen chipurile tuturor monştrilor care îi apăreau în halucinaţiile prelungite de după boală? Cum să-i facă pe alţii să simtă ţipătul unui om surd? Să perceapă şi lumea sa reală, naturală, şi lumea sa supranaturală? Cum să devină pictura lui ecoul lumii nevăzute care ne însoţeşte?

Între timp se lăsase noaptea, şi Pedro îl găsi stând în întuneric, ţintuit pe un scaun. Un răstignit mâniat pe neputinţa sa. O surzenie care îl crucifica neîncetat şi fără milă. De fapt, mâinile şi picioarele lui erau neatinse de piroane, piroanele răstignirii sale îi fuseseră înfipte adânc şi invizibil în ambele urechi şi începuse să înţeleagă că nu se va vindeca niciodată. Nu va auzi nici peste un an, nici peste doi. Sunetele pe care nu le va mai auzi oare vor putea adăuga forţă imaginilor pe care ochii lui le puteau vedea? Centrul mort al auzului va putea da viaţă unui altfel de văz? se gândea la nesfârşit Goya. Nu se putea resemna.

— De ce staţi pe întuneric? îl întrebă Pedro, dar Goya nu îl auzi.

Era în vizită la el însuşi. Îşi hrănea noile idei. Pedro aprinse câteva lumânări, dar nici la lumina lor Goya nu i-a putut ghici cuvintele din mişcarea buzelor, nu a înţeles nimic din ce-i spunea, însă nici nu s-a străduit prea mult ca să înţeleagă.

Atunci băiatul, cu toată învălmăşeala din atelierul părăsit de atâta vreme, a căutat o pană şi o călimară şi i-a scris febril, concentrându-se pe fiecare literă, pe fiecare cuvânt, pe fiecare gând. Voia să exprime exact ceea ce credea despre apatia maestrului său.

„Maestre, destul doliu! – îi scrise –, vă spun ce cred, mă puteţi goni, mă puteţi lovi, dar vă spun adevărul! Jeliţi după o înmormântare care nu a avut loc, căci aţi rămas în viaţă, surd, dar în viaţă! Şi tot ce nu puteţi auzi va năvăli peste ceea ce vedeţi. Vor fi şi mai multe nuanţe! Veţi picta şi mai bine!“

Aşadar şi Pedro credea că va vedea mai bine dacă nu mai aude. Totuşi, poate că nu va mai putea picta niciodată, aşa cum nu va mai putea nici auzi, acest gând îl scotea din minți. Nu mai era acelaşi om care plecase cu bucurie în suflet la Cádiz, care fusese atât de prost, încât îşi pierduse timpul căutând vreun nobil neghiob în arborele lui genealogic! Acum Pedro, puştiul ăsta care nu ştia nimic despre viață, îi face morală! Alt neghiob! De ce când sunt tineri oamenii se cred Dumnezeu?

— Du-te acasă, Pedro, ca să urci trepte în viață trebuie să fii sănătos! Vezi tu, toată viața am luptat şi am reuşit, am devenit Pictorul Casei Regale. Dar acum? Sunt un infirm, surd, îmbătrânit, bântuit de vedeniile unor oameni şi animale care nu există în realitate şi nu mai pot să aud vorbirea oamenilor care există! Care sunt lângă mine! Mă faci să râd cu palavrele tale! Dă-mi pace! Am atâtea subiecte la care să mă gândesc. Vreau să fiu cu mine însumi! şi îl goni din atelier.

A doua zi, Pedro se întoarse şi, în ciuda acceselor de mânie ale maestrului său, a venit în fiecare zi. Se obişnuise să-şi mişte exagerat buzele astfel încât să se facă înțeles, îi pregătea de mâncare, îi scria mereu bilete, ca să fie auzit prin scris.

Dar Goya căzuse parcă în prizonierat. Se vedea încuiat într-o celulă unde nu se auzea nici o şoaptă, o celulă în care orice sunet scos de oameni, de câini, de cai, de ploaie se evapora în aer înainte de a-i atinge urechea. Cel mai tare îl chinuiau cătuşele parcă înfipte în carne ori de câte ori rostea el însuşi un cuvânt şi nu se auzea! Nu auzea că spusese ceva. Dădea viață unor sunete care dispăreau în chiar clipa naşterii lor. Oamenii îl priveau, îl auzeau, îl înțelegeau, dar el, el era surd la propriile vorbe.

Întotdeauna privise atent fețele celor din preajma sa, făcea parte din meseria lui, observarea ascuțită a omului şi a lumii lui. Dar înainte de boală îi şi auzea pe acei oameni vorbind. Înțelegea de ce vorbesc aşa cum vorbesc, de ce acționează în felul cum acționează, cine sunt dincolo de ceea ce par.

Acum parcă se uita la oameni cu un fel de disperare, trebuia să se sprijine numai pe linii, proeminențe, culori, mişcări, să le înțeleagă mecanismul muzicii interioare fără ajutorul cuvintelor. El, Francisco José de Goya y Lucientes, se transformase într-un ghicitor. Țiganii ghiceau în palmă şi în

cărți, el va trebui să ghicească în ochii celor cărora le va face portretul. Va trebui să se rezeme cu putere în simțul văzului ca în nişte cârje, să însumeze tot ce vede, să pătrundă în tot ce vede, să intensifice cercetarea lumii pe care o putea capta doar din privire. „O lume ale căror sunete nu le poți auzi – îşi spunea Goya – este o lume exasperantă, duşmănoasă, amenințătoare, plină de taine greu de tălmăcit.“ Nu mai putea nici măcar să pălăvrăgească cu un prieten, tot ce fusese înainte *ceva* devenea acum *altceva*, el devenise altcineva.

A fost o vreme când aproape că nici nu a mai vrut să trăiască, rămânea ore întregi închis în întuneric. Nu voia să mai vadă dacă nu putea să mai audă.

„Am devenit omul fără urechi, sau cu urechi pe care pot pune mâna, dar ele sunt numai o podoabă a capului, nu mai folosesc la nimic – se enerva Goya iar şi iar –, sunt ca un orologiu vechi cu mecanismul stricat pe care nimeni nu mai ştie să-l repare.“

I-a trecut prin minte că fusese violat ca Sancha altădată, dar nu de zece soldați vânjoşi, ci de boala care făcuse din el un infirm. Îşi amintea cu durere de viața lui de dinainte, viața lui palpitând de plăceri şi de beția succesului. „E greu să omori amintirile – îi spusese Sancha odată, amintirile nu sunt oameni, nu poți băga o sabie în ele, nu le poți îneca, nu le poți strânge de gât şi îngropa după aceea. Ele rămân.“

„Ar trebui să înțeleg că lumea aia s-a stins ca o lumânare – îşi spunea –, că acea lume nu va mai trăi în mine şi în nici o altă vietate, era numai lumea mea. A fost, şi s-a dus. A fost. Aproape că şi eu am fost.“

Încetul cu încetul începea să înțeleagă că trebuia să conviețuiască cu această nouă realitate, trebuia să redevină vigilent față de politica Curții Regale, chiar să curteze femei fără să le audă. „Asta nu e chiar aşa de rău“, îşi spuse Francisco în sinea lui şi zâmbi. Era primul zâmbet de când se zăvorâse în atelier, şi un zâmbet poate fi ca o pasăre care vine din larg spre marinarul pierdut pe ocean şi prevesteşte apropierea de țărm. Rămăsese în viață, ar fi putut muri în timpul bolii, dar, iată, numai surzise. Ar fi putut orbi. Un orb nu pictează.

„Râdeți, plângeți, urlați la mine – îi scria Pedro –, dar, Maestre, obişnuiți-vă cu faptul că nu auziți! Puteți picta! Ăsta e singurul lucru important! Dați-

le dracu’ de urechi!“ Aşa îi scrisese: „Daţi-le dracu’ de urechi!“

„Ce o să faceţi? O să vă întoarceţi la Fuendetodos?“ îi mai scria. „Vreţi să contemplaţi focul din sobă, în vreme ce atâtea desene au să moară înainte de a se naşte, ca acei prunci care-şi pierd viaţa în pântecele mamei?“

„De posibilitatea de a învăţa limba semnelor inventată în Franţa aţi auzit?“ îi scria în alt răvaş. „Dacă nu faceţi ceva să luptaţi cu beteşugul, sunteţi în primejdie să vă pierdeţi minţile!“

Scria şi scria, şi scria, iar Goya nu îl mai gonea şi nu mai ţipa la el. Pedro venea zi de zi, încercând să se facă înţeles, să vorbească tare, să-şi mişte exagerat buzele ca el să-i poată ghici cuvintele. Îi scria mereu răvaşe, i le dădea să le citească. Francisco Goya le citea, nu mai ţipa la el, dar devenise ursuz, aproape că nu mai vorbea. Şi ce vorbăreţ fusese înainte de boală! Acum simţea nevoia să se ghemuiască în el însuşi ca să-şi dea seama ce vrea să facă, ce poate să facă. Tăcea. Tăcea ore întregi. Altădată vorbea ore întregi. Acum se gândea. Se gândea cum să desluşească tainele oamenilor „muţi“ din jurul lui care îşi mişcau buzele.

Când ajunse acasă în acea seară o văzu pe Josefa stând pe un scaun, cu sprâncenele uşor încruntate şi capul aplecat spre o rochie pe care o cosea pentru o doamnă de la Curte. Goya vedea scena, dar nu putea auzi foşnetul mătăsii din mâna Josefei. Ea, care nu era surdă, parcă nici nu-i auzise paşii, nu a lăsat să-i scape rochia din mână şi nu a venit la uşă în întâmpinarea omului ei. Pesemne se obişnuise să fie singură sau nici nu-l văzuse, cufundată în gânduri cum era.

Goya ştia că e tristă şi de ce, dar era prea trist el însuşi ca să mai dea importanţă altui om, chiar şi femeii cu care împărţise durerea morţii celor cinci copii. Şi apoi mai stăruia între ei şi amintirea zilelor grele când i se ceruse să picteze cupola catedralei din Zaragoza altfel decât credea el că trebuie pictată, şi ea, Josefa, a fost atunci de partea fratelui ei, pictorul Bayeu, şi nu de partea lui. Se aştepta să fie de partea lui, dar nu a fost. Acele zile i-au rămas întipărite ca nişte tatuaje pe pielea memoriei, dacă există o astfel de piele. „Sfinţii trăiesc numai pictaţi în catedrale, îşi spusese Goya, eu sunt un om, nu un sfânt, Josefa are multe însuşiri bune, dar nu îi pot ierta până astăzi acel episod. E ca un miros neplăcut care stăruie în casa noastră, stăruie şi acum.“

Între timp, Josefa îşi ridică ochii de pe mătasea rochiei, se ridică de pe scaun şi veni în întâmpinarea lui. De când se întorsese acasă, descurajat şi închis în surzenie şi în sine, Josefei i se părea că unul din cei cinci copii morţi înviase şi venise după ajutor, şi ea este mai curând mamă decât nevastă bărbatului ei, de fapt simţea nevoia să-i fie mamă şi dădacă, să fie acolo pentru el. Cât timp va avea nevoie. Ştia că dacă se va înzdrăveni îl va pierde din nou, că nu va fi niciodată numai al casei şi al ei, dar voia să-l vadă din nou bărbat, mândria familiei şi a casei, nu un copil mic, năuc de neputinţă.

— Pedro mă bate la cap, îi spuse Goya, vrea să-mi aducă un profesor care să mă înveţe limbajul semnelor!

Josefa îi făcu semn că ar vrea să o înveţe şi ea, să poată în sfârşit comunica între ei.

— Întâi am să învăţ singur – îi răspunse Francisco, ce mă fac dacă nu reuşesc să învăţ? Tu, care auzi, o să înveţi repede, şi eu tot nu o să te pot înţelege, ce fac dacă voi rămâne mai departe singur în lumea fără sunete?

Însă important era că începuse să meargă în fiecare dimineaţă la atelier. Nu desena, dar învăţa cu profesorul adus de Pedro limbajul semnelor. După o vreme începuse să realizeze din nou picturi de dimensiuni mici, de cabinet, care, spunea Goya, erau menite să-i ocupe imaginaţia, chinuită încă de suferinţele cu care boala îl încercase. Subiectele erau cu totul altele decât înainte de boală şi oglindeau starea lui de spirit: disperarea pe care oamenii o pot încerca atunci când fug de un incendiu, când corabia le-a naufragiat, când bandiţii îi ameninţă cu moartea prădându-le diligenţa sau când sunt închişi într-un azil de lunatici sau într-o închisoare. Dar poate cel mai bine şi-a exprimat frica şi disperarea de care era cuprins atunci când l-a pictat pe un toreador renumit străpuns de coarnele unui taur. Bărbat atât de puternic cu numai câteva secunde înainte, stârnind ovaţiile unei mulţimi imense de spectatori, marele toreador zăcea acum în nisipul arenei, imobilizat, neputincios, singur în moartea lui, nimeni şi nimic nu-l mai putea ajuta. Spectatorii, încremeniţi în scaunele lor, deveniseră parcă un singur animal cu o sumedenie de guri, toate închise, şi erau uniţi prin tăcere. Ce uşor devii un om învins! Goya, care aproape îşi pierduse viaţa în acel pat din Cádiz, picta acum febril scena rănirii toreadorului şi se simţea apropiat de toreador

prin agonia lui. Prin singurătatea învinsului.

Şi de câte ori Goya se uita în oglindă dădea nas în nas cu un străin care parcă îi vorbea o limbă necunoscută, parcă nu era el, parcă nu voia să înţeleagă că nu mai este stâlpul vieţii de noapte al înaltei societăţi din Madrid, ci, iată, a devenit un om îmbătrânit, un alt Goya.

Însă după un anumit timp, doliul lui Goya după Goya cel teafăr aproape că trecuse. În tot cazul, nu mai era chiar atât de trist, dar continua să stea mai mult în atelier decât acasă sau în oraş. Se gândea că-şi trăieşte acum propria înviere, că de fapt în anul de graţie 1793 ar fi putut să fi fost deja îngropat de câteva luni, ar fi putut să fi fost deja fără urme de carne pe oase şi pe faţă, un schelet asemănător cu toate celelalte schelete din cimitir.

Îşi amintea că, înainte să plece la Cádiz, în fiecare dimineaţă simţea că zilele vin vesele în întâmpinarea lui, alcătuite din lumină, culori şi promisiuni; astăzi simţea că se trezeşte dimineaţa numai ca să nu moară.

Dar, într-o seară, uşa atelierului s-a deschis brusc şi două femei au intrat fără să bată la uşă sau să agite clopoţelul de pe coridor. Sau poate că au bătut la uşă, şi Goya nu a auzit. Oricum, el nu aştepta pe nimeni; s-a ridicat de pe taburetul pe care şedea şi s-a îndreptat furios spre cele două intruse ca să le dea afară. Deschisese gura ca să le sperie cu ţipetele sale, dar a apucat să-şi oprească mişcarea coardelor vocale la timp. La lumina candelabrului a văzut-o. Până atunci o zărise numai de la distanţă, niciodată nu-şi vorbiseră. Ea, în atelierul lui? I s-au înmuiat genunchii şi aproape că a uitat să respire. Parcă era din nou în Fuendetodos. Parcă era din nou bolnav la Cádiz. Numai că acum ştia cauza bolii. În faţa lui se afla însăşi ducesa de Alba – María del Pilar Teresa Cayetana de Silva Álvarez de Toledo, cea mai frumoasă femeie din Spania. Slujnica ei, o femeie în vârstă, începuse să tuşească după efortul urcării treptelor care duceau spre atelier. Dar cine se mai sinchisea de ea, când în încăpere se găsea Cayetana? Francisco Goya, care văzuse atâtea la viaţa lui, de data asta se zăpăci cu totul. Era emoţionat, uluit, uitase ce gesturi de protocol trebuia să facă, şi, în ciuda oricărei logici, s-ar fi vrut cel mai frumos tânăr din lume în faţa Cayetanei. Ştia din experienţele de până atunci că place femeilor şi avusese multe prietene, dar singura lui dragoste adevărată fusese Martín din Zaragoza. Un bărbat. Şi iată că acum se simţea sfios ca un copil şi, ca să se trezească la realitate, îşi

trecu în revistă toate defectele: nu era nobil, nu era frumos, nu era tânăr, ajunsese infirm, în mod cert ducesa nu putea să-l placă. Şi totuşi se simţea deja înrobit de farmecul acestei femei; într-un mod straniu îi iubea fiecare trăsătură a feţei, îi iubea sprâncenele accentuate, îi iubea ochii provocatori, începutul de zâmbet, părul bogat care i se revărsa peste sâni până la şolduri, şi mai ales se simţea atras de tot ce era inexplicabil în puterea ei de seducţie. Încerca să ghicească după mişcarea buzelor Cayetanei ce anume o adusese la acea oră târzie în atelierul lui. Fapt era că o privea şi se bucura. Dorea din nou să posede o femeie. Pe ea. O dorea.

— Nu am avut prilejul să vă cunosc, totuşi vă ştiu, Don Francisco Goya! Uitaţi cum stau lucrurile: toate doamnele de la Curtea Reginei au început să-şi picteze chipul în culori pastel. Astă-seară sunt invitată la un bal, la Curte. Vreau să fiu cea mai frumoasă de acolo!, îi spuse, iar asta se va întâmpla numai dacă dumneavoastră, cel mai renumit pictor al Spaniei, îmi veţi picta faţa!

Era un ordin! Cayetana se uita ţintă în ochii lui Goya, obişnuită să seducă, să poruncească, să fie ascultată. Privirile îi erau oarecum neruşinate, dar asta sporea puterea ei de seducţie. Şi el voia să o simtă, să-şi treacă mâinile peste corpul ei mlădios, să o audă gemând şi implorându-l să continue încă şi încă. Goya se întoarse de pe tărâmul ei de magie şi îi făcu un semn cu mâna în dreptul urechii, cum că nu aude bine. Cayetana îşi repetă cererea rostind rar fiecare cuvânt: *VREAU SĂ MĂ PICTEZI!* Ca să se facă mai bine înţeleasă, luă o pensulă de pe măsuţa pictorului şi şi-o plimbă peste faţă, în sus şi în jos, apoi puse pensula în mâna lui Goya, îl privi iar cu îndrăzneală, drept în ochi, şi începu să râdă. Goya înţelese despre ce e vorba şi – de parcă nu era de-ajuns că e surd – începu să se şi bâlbâie.

— Şi nepictată veţi fi cea mai frumoasă, şi nepictată… dar dacă ţineţi să vă pictez chipul pentru mine e o onoare, bolborosi, e o mare onoare.

Îşi potrivi pe cap pălăria înaltă pe care erau înfipte patru lumânări aprinse ca să poată vedea bine faţa Cayetanei în timp ce o picta. Alba spunea ceva. Goya nu înţelegea ce anume, îi vedea numai buzele cărnoase mişcându-se peste dinţii strălucitori de albeaţă şi sănătate. Ar fi vrut să-i atingă buzele cu buzele lui, nu cu pensula. „Nu tot ceea ce dorim putem obţine“ – îşi zise în acea seară Pictorul Casei Regale, potolindu-şi pornirile.

Acum ochii ei mari deveniseră şi mai expresivi, puşi în evidenţă de nuanţele negricioase aplicate de Goya în jurul lor, iar obrajii căpătară multă prospeţime prin pictarea lor în nuanţe de bronz şi trandafiriu. Ducesa nu protestă când pensula îi gâdilă pielea fină, căznindu-se să nu se mişte ca să nu strice „zugrăveala“. „Dacă m-ar vedea Martín!“ îşi spuse Goya. „Am să-i descriu scena negreşit!“ Dar gândul la Martín îl părăsi imediat. Pentru prima oară atingea cu pensula direct o piele, nu o pânză de canava, şi cât era de plăcut! Cu atât mai mult cu cât era chiar pielea Ducesei de Alba. Ce n-ar fi dat să poată coborî pensula ca să-i picteze şi pielea decolteului generos, ce n-ar fi dat să-i picteze şi sânii, fiecare sân într-o culoare diferită, ce n-ar fi dat să coboare şi să coboare şi să atingă cu pensula tot corpul acestei femei calde şi senzuale. Să se joace cu pensula în cele mai ascunse unghere ale acestui trup. Să o facă să i se ofere, să-l îmbrăţişeze, să tremure de dorinţă lângă el. Uitase că era vorba de Ducesa de Alba, uitase că a fost bolnav şi uitase cine este şi cum arată.

„Dar clipa se duce odată cu clipa care vine – îşi spunea Goya –, şi oricum tot ce este şi tot ce va fi va dura numai o clipă, şi iată că blestemata de servitoare bătrână şi-a făcut simţită prezenţa aruncând un şal peste umerii stăpânei sale.“ Părăsind atelierul, Alba a remarcat că toate doamnele de la Curte au fost pictate de Francisco Goya, „numai portretul meu nu l-aţi făcut“, l-a întrebat când o va putea picta, şi Goya s-a simţit încă o dată pierdut şi se bucura de pe acum, se bucura ca un copil că o va revedea.

Cayetana părăsise de mult atelierul, dar frumuseţea ei plutea încă prin atelier ca o mireasmă îmbietoare, şi deodată Goya se simţi de parcă nu fusese bolnav niciodată. Se bucura din nou, se bucura că e viu.

În acea noapte făcu dragoste cu Josefa pentru prima oară de când se întorsese de la Cádiz. Şi nu putea auzi când gemea Josefa sau când gemea el, îi simţea numai contracţiile şi îi ghicea bucuria, îl aşteptase atâta vreme şi parcă erau din nou în anii tinereţii, doi oameni tineri însetaţi unul de trupul celuilalt, bucurându-se, şi lumea dispărea şi acum ca şi atunci, de parcă nu ar fi existat. Existau numai încleştarea corpurilor şi uluirea când se întorceau pe pământ. Da, fusese ca în noaptea când o adusese pentru prima oară în patul lui.

De atunci, starea sănătăţii i se îmbunătăţise şi se descurca din ce în ce

mai bine cu limbajul semnelor. Sosise vremea să-şi facă reapariţia la Curtea Regelui Carlos IV. Mai corect ar fi fost să spună la Curtea Reginei María Luisa, fiindcă Ea era cea care conducea Spania, împreună cu amantul ei tânăr şi arătos, în rang de prim-ministru, pe nume Manuel de Godoy. În afară de regină, Manuel mai avea o amantă, tânără şi atrăgătoare, pe nume Pepita Tudó. Regina îi trecea asta cu vederea lui Manuel, fiindcă era o femeie inteligentă, iar Regele se pare că îi trecea şi el cu vederea Reginei, fiindcă era un om cumsecade, şi preocupările lui în viaţă erau numai partidele de vânătoare şi colecţiile de ceasuri. „Un fel de lanţ al îngăduinţelor reciproce şi al închiderii de ochi la Curtea Regală a Spaniei, îşi spunea în sinea lui Goya, e clar că trebuie să cunoşti intrigile şi viaţa de la Palat, dar dacă vrei să supravieţuieşti acolo trebuie să te faci că nu le cunoşti.“

— Fiecare se ia în serios, nu pierd nimic dacă mă prefac că îi cred! mărturisea seara Josefei.

Într-o zi prim-ministrul Manuel de Godoy îi spuse zâmbindu-i:

— Francisco, am o rugăminte: să mi-o pictezi pe Pepita! Să fie întotdeauna lângă mine, aşa cum arată astăzi. Când vii pe la noi s-o pictezi?

Goya înţelese că e un ordin, nu-şi putea strica relaţiile cu acest om atât de puternic. Însă atunci când a ajuns la palatul lui Godoy, şi-a dat seama de ce fusese invitat să o picteze acolo, şi nu în atelierul său.

— Nud? se miră Goya stingherit că este vârât într-o afacere care ar putea stârni atenţia Inchiziţiei. Nu credeţi că un astfel de tablou ar putea fi periculos în zilele noastre?

— Îmi iau toată răspunderea – spuse Godoy –, de altfel tabloul va sta numai în camera mea, şi dacă eşti atât de îngrijorat, iată, îţi mai fac o comandă de tablou. O pictezi pe Pepita pe acelaşi pat şi în aceeaşi poziţie, dar îmbrăcată. Voi pune tablourile unul peste celălalt, şi cine va privi tabloul va vedea o Pepita cât se poate de îmbrăcată.

Pe pat stătea deja întinsă Pepita Tudó, goală, privindu-l pe Goya provocator drept în ochi, cu braţele ridicate şi cu sânii ca două mere distanţate unul de altul, cu părul de sub pântece la vedere. Tot corpul îi era încremenit în aşteptare. Nimic altceva nu exista. Aştepta parcă un bărbat. O atingere. O mângâiere. Un cutremur de pământ. Era atât de sigură pe ea, pe

ceea ce ştia să facă dintr-un bărbat…

Cât timp Goya a pictat-o pe această *Maja desnuda*, Manuel de Godoy nu s-a mişcat de lângă pat. Nici în Goya nu avea încredere. Sau ştia prea bine ce înseamnă puterea de atracţie a Pepitei şi se temea de orice bărbat rămas singur în preajma ei.

Alarmată de atenţia pe care Manuel i-o acorda Pepitei, Regina îl chemă pe prim-ministrul Godoy la Palat şi, după o discuţie neplăcută, îl obligă să se căsătorească imediat cu o nobilă de viţă veche, contesa María Teresa Chinchón, o tânără cu trăsături delicate, timidă, în ochii căreia se citeau bunătatea şi o viaţă interioară bogată.

— Francisco, i se adresă Regina lui Goya după un timp, ştiu că ai influenţă asupra lui Manuel de Godoy, poate vorbeşti cu el.

Şi Regina îi aduse la cunoştinţă ultimele evenimente. Manuel acceptase să se căsătorească, dar îşi adusese mireasa într-o casă în care Pepita, surorile şi mama ei continuau să locuiască.

— Cât de complicate au devenit lucrurile, Francisco, îi spuse Regina, închipuie-ţi că mireasa refuză să mai vorbească. Stă în aceeaşi casă cu soţul ei şi cu Pepita şi refuză să vorbească. Tace! Am chemat-o la mine, am dojenit-o, dar degeaba! Tace tot timpul! Priveşte şi tace! Nu scoate o vorbă! Iar Manuel nici nu se gândeşte s-o scoată pe Pepita din casa lor.

Astfel şi-a vărsat oful Regina María Luisa în faţa lui Goya, sperând că acest om atât de inteligent şi priceput va găsi o portiţă de ieşire din această încurcătură.

„María Teresa tace şi aude – i-a venit lui Goya să râdă –, eu nu tac şi nu aud, iar María Teresa poate să vorbească dacă vrea…“

De altfel nici acest monolog al reginei nu-l auzise în întregime, şi când nu mai desluşi din mişcarea buzelor tot ce-i spune o rugă să-i scrie, şi astfel Goya a înţeles până la urmă despre ce era vorba. L-au încercat sentimente amestecate – prudenţă şi teamă pe de o parte, milă pentru delicata María Teresa şi suferinţa ei, pe de altă parte. O pictase când era fetiţă, şi nimeni nu îşi închipuie când este copil că i se pot întâmpla lucruri rele. Dar lucrurile rele se întâmplă, inevitabil.

„Atenţie! îşi spuse, nu te băga unde nu trebuie.“

De altfel, prietenul său Gaspar Jovellanos îi povestise că fusese invitat la

masă la Godoy şi că în dreapta gazdei stătea María Teresa, iar în stânga, Pepita Tudó.

— Spectacolul ăsta m-a umplut de dezgust, era mai mult decât puteam să îndur, mi-a spus Jovellanos. Nu mi-a mai tihnit să mănânc sau să beau. Am plecat cât am putut de repede.

Regina María Luisa, care îşi silise amantul, pe Godoy, să se căsătorească, nu fusese niciodată o femeie frumoasă, şi pe deasupra era urâțită şi îmbătrânită înainte de vreme de cele vreo douăzeci de sarcini avute, dar din care numai patru copii rămăseseră în viață. Acum era din nou însărcinată şi toți presupuneau – probabil că şi Regele bănuia – că acest al cincilea viitor vlăstar regal era de fapt copilul lui Manuel. Dar toți îşi zăvorau comentariile în sinea lor ca într-un cufăr.

Abia sosit în Madrid, Goya îşi amintea cât se simțise de onorat când Regina i-a dat voie să-i sărute mâna. Ea era întruchiparea celei mai înalte aristocrații spaniole, aproape un Dumnezeu-femeie, iar el, la urma urmelor, un sărman pictor originar din Fuendetodos. Să-i dea Regina mâna Ei să i-o sărute? Ce fericire! I-a scris până şi lui Martín despre acest eveniment.

Ce importante îi păreau atunci cele mai neimportante lucruri din lume, ce gânduri superficiale îl bântuiau înainte de a surzi! Dar şi acum avea nevoie de Regină, trebuia să se reintegreze printre cei care alcătuiau înalta societate a Spaniei, îşi spunea, îi era necesar sprijinul lor material în viitor pentru el şi pentru băiatul lui, Javier, lipsise mult de la Curte şi se simțea străin printre mulți dintre cei prezenți acum acolo.

Străin şi înstrăinat chiar de propriile picturi din trecut, picturi intens colorate, decorative, populate cu oameni tineri, sănătoşi şi frumoşi. I se părea acum că aceste tablouri aparțin altui pictor, altei lumi, altui secol. Erau desene din anii în care se juca cu viața sa, într-un mod superficial, artificial, hedonistic, din anii când îşi alesese drumuri uşor de străbătut în arta sa.

Erau anii dinainte de boală, când vedea şi auzea, dar nu înțelegea până la capăt ceea ce vede şi aude. Sau nu voia să înțeleagă, ceea ce era totuna.

Ştia acum că în lunile de boală şi în lunile de după boală, când fusese închis în el însuşi şi cu el însuşi, asistase la o înmormântare ce nu avusese loc. Înmormântase de fapt o parte din el, acea parte de parvenit care-şi

supraveghează vigilent ascensiunea şi îşi dă porunci: Să fii precaut! Să devii popular şi bogat! Să avansezi! Să fii la modă atât cât îţi stă în puteri! Să-ţi ţii gura atât cât poţi! Îl obseda preocuparea de a pune deoparte cât mai mulţi bani ca să nu mai fie niciodată expus grijilor materiale. Asta era cel mai important în ochii lui pe atunci. „*Independenţa artistică depinde de independenţa materială*“, îşi spunea, era obsedat de această idee, şi ceea ce îl bucura cel mai tare era acumularea de bunuri materiale. „Minte de albină care nu se mai satură de miere, îşi spunea acum plimbându-se printre pânzele şi scaunele goale din atelier. Da, el, Paco, avusese o minte de albină.“ Poate că abia acum ieşea cu adevărat din Fuendetodos, sau Fuendetodos ieşea din el. Se gândea la trecut şi îi treceau prin cap atât de multe lucruri noi despre vremea aceea. A fost o minune că nu murise la Cádiz, dar ceva din el murise totuşi, după cum şi ceva din el înviase. Acum vedea aceleaşi lucruri cu alţi ochi, se simţea de parcă participase la înmormântarea vechiului Goya şi nu vărsase prea multe lacrimi la această înmormântare. „Un om nu e un personaj de teatru, un om viu îşi poate schimba replica“ – îşi spunea. Oricum, lucrurile se întâmplaseră, şi acum, iată, ieşea din pielea trecutului. Năpârlea. Lumea de după boală este o altă lume. El este un alt om. Spera că este un alt om. Îşi văzuse de aproape moartea. Devenise mai viu. I se părea că fiecare minut este important şi trebuie stors ca o rufă. Şi privea la alţi oameni şi îi vedea trăind şi luându-se la trântă cu viaţa lor şi cu viaţa făpturilor invizibile care se aflau şi în sinea lor, şi în lumea înconjurătoare. Îi privea, se privea, şi tocmai acum, tocmai când asurzise, înţelegea pentru prima oară cât de urâtă şi cât de frumoasă poate fi aceeaşi făptură umană. O auzea. Se auzea. Chiar dacă nu auzea.

Dar nu numai Goya se schimbase, ci lumea întreagă se cutremurase în lunile în care fusese bolnav. După cum un cutremur de pământ nu recunoaşte graniţele stabilite de către oameni între ţări, tot astfel izbitura ghilotinei care căzuse peste gâtul lui Ludovic XVI în ziua de 21 ianuarie 1793 stârnise ecouri zguduitoare şi prelungi nu numai în Franţa, ci în toată Europa.

La urma urmei Franţa era o ţară vecină Spaniei şi iată că acolo avuseseră loc schimbări radicale. De dimineaţa până seara drumurile Franţei erau străbătute nestingherit de harabale ce purtau spre ghilotinare nobilii

condamnați de tribunalele poporului şi de Robespierre. Teroare era numele jocului şi al perioadei dintre 5 septembrie 1793 şi 28 iulie 1794, când 16.594 de oameni au fost decapitați şi alți 25.000 ucişi prin alte mijloace. Nimeni nu putea da o explicație cât de cât logică, nimeni nu putea înțelege de ce, dar nimeni nu se putea împotrivi; ca de obicei, masele nu aveau păreri proprii şi priveau fascinate sângele albastru vărsat, prilej de serbări populare. De altfel, istoria oricărui popor se poate schimba în mod radical şi imprevizibil în puțin timp şi fără nici o logică. Nimic în istorie nu i-a putut apăra eficient pe oamenii nevinovați care s-au aflat la timpul nepotrivit în locul nepotrivit.

Ludovic al Franței fusese înrudit cu Regele Spaniei Carlos IV, dar Casa Regală spaniolă a făcut tot ce a putut ca să țină cât mai mult timp secrete atât decapitarea regelui Franței, cât şi restul întâmplărilor din țara vecină. Toate acestea ca să nu întărâte acea parte a populației spaniole cu idei progresiste şi revoluționare, dar şi ca să nu se observe cât de palide şi cât de târzii fuseseră încercările de salvare făcute de Carlos IV, Regele Spaniei, în favoarea lui Ludovic XVI şi a prințului moştenitor, Ludovic XVII, fiul lui Ludovic şi al Mariei Antoaneta.

— Toți cei ghilotinați – i-a spus Goya Josefei într-o dimineață – nu-şi pot lipi capetele la loc ca să povestească.

— Şi ce crezi că ar mai putea povesti? întrebă Josefa, care tocmai cosea la o rochie comandată de o doamnă de la Curte.

— Josefa, crede-mă, un ghilotinat ar avea multe de spus. Ar spune: „Abia m-am născut! M-am născut ca să trăiesc, ca să mă scol dimineața, ca să-mi pipăi trupul, ca să mă bucur că mă dau jos din pat, că merg, mănânc, fac dragoste, stau la soare, iată! Abia m-am născut! Sunt eu! M-am născut ca să muşc din viață ca dintr-un măr. De ce voi să muşcați, şi eu nu? De ce tocmai pe mine m-au pus în căruță? Mai aveam câțiva ani buni de trăit, priviți-mă! Nici măcar nu am riduri! Vreau să ajung să am riduri…! Vreau să am riduri! Ridurile îți înscriu pe față că ai trăit, sunt frumoase, ridurile…“ Aşa ar fi spus un ghilotinat.

— Sărăcuțul, spuse Josefa, mai avea atâtea cuvinte în gâtlej.

— Cu asemenea lucruri nu se glumeşte, Josefa – i-a răspuns –, dar ce nu pot înțelege este faptul că un pictor francez renumit ca David a semnat

sentința de decapitare a Regelui. Se vede că e un om îngrozitor acest David!

— Hai să ne gândim la ceva mai vesel în dimineața asta! a încheiat Josefa conversația, punând ultimul volan al rochiei.

Dar ideea noii pedepse franceze – moartea prin ghilotinare – îl obseda pe Goya, şi mult mai târziu avea să deseneze un om decapitat care stă aşezat pe un scaun, îşi apucă de păr cu mâna stângă capul despărțit de corp, iar în mâna dreaptă ține o lingură pe care o duce la gura acelui cap, şi astfel îl hrăneşte! Iar în spatele celui decapitat e desenat un om viu în picioare care toarnă printr-o pâlnie lichid în gâtlejul tăiat! Încerca să repare prin desen nedreptatea ce i se făcuse condamnatului la decapitare. Cel puțin el, Francisco Goya, voia pe toate căile imaginației să-l mențină în viață, să îi mai dea hrană pe gură, apă pe gât, îi era greu să îşi recunoască neputința de a săvârşi o minune, de a repara nedreptățile pe care le făceau oamenii împotriva altor oameni a căror singură vină era că se găseau în fața lor şi că erau mai slabi decât ei. În cele din urmă, după încheierea perioadei de teroare cu o nouă ghilotinare – a lui Robespierre însuşi –, ideile noi de libertate, egalitate şi fraternitate ale Revoluției Franceze au început să se sedimenteze în conştiința universală. În Spania, un număr tot mai mare de tineri au început să se îmbrace după stilul francez şi au adoptat maniere franțuzeşti, dorind ieşirea Spaniei din obscurantismul Inchiziției şi au cerut reforme. Printre aceşti francofili – *afrancesados* – se găseau acum mulți dintre prietenii apropiați ai lui Francisco Goya, iar el se simțea mândru de prietenia lor. Era vorba de cele mai strălucite minți ale Spaniei precum Juan Meléndez Valdés, Gaspar Melchor de Jovellanos, Leandro Fernández de Moratín, Conde de Cabarrus şi alții de la care învățase tot ce ştia acum.

Întremat şi abia aşteptând să reia legăturile cu aceşti buni prieteni ai săi, lăsă totul deoparte. Primise o invitație de la însuşi Alteța Sa Ducele de Alba.

„Am auzit că ați fost foarte bolnav în Andaluzia, dar acum sper că starea sănătății vă va permite să ne vizitați şi vă aşteptăm mâine-seară – îi scrisese. *Dat fiind că doresc să-mi pictați portretul, şi apoi pe cel al ducesei, trebuie înainte de toate să ne cunoaştem mai bine*.“

Nu dormi toată noaptea. O s-o vadă din nou pe ea, pe Cayetana! Dar era îngrijorat de ce va fi. E adevărat că între timp se mai obişnuise să citească

spusele oamenilor după mişcarea buzelor, dar nu destul încât să fie sigur că înţelege tot ceea ce se spune, iar limbajul semnelor îl ajuta numai dacă mai era de faţă cineva care îi putea fi interpret. Se concentră ca să reconstituie din mişcările buzelor tot ce nu auzea. Era de parcă încerca să pipăie sunetele cum ar pipăi o femeie în întuneric, să încerce să-i ghicească formele, să încerce să ghicească formele sunetului. Ştia că ducele era un violonist pasionat. Ce se va întâmpla dacă va dori să-i cânte? El, Goya, va vedea mişcarea arcuşului peste nişte corzi lipsite de sunete! Toţi compozitorii vor cânta aceeaşi muzică. Muzica tăcerii, şi tăcerea va înghiţi nuanţele, stilurile, epocile, talentele interpreţilor. Toţi vor deveni egali, ce avantaj pentru măcelarii sunetelor armonioase. „Orice rău e spre bine“ – râse Goya, dar de fapt îi venea să plângă, căci nu întotdeauna e o mare diferenţă între cele două situaţii.

Şi, ca de obicei, când îl aştepţi să treacă, timpul şi orele lui se târăsc încet-încet, ca nişte reptile. În sfârşit a venit şi seara şi, oricât ar fi fost de emoţionat acum că se afla în Palatul Liria din Madrid – el, care făcuse totul, văzuse totul şi aproape că prinse moartea în ochi –, nu se putuse împiedica să nu remarce contrastul dintre exteriorul acestui palat fabulos, înzestrat cu tot ceea ce arhitectura spaniolă clasică impunea, şi interiorul camerelor de recepţie, care răspândeau aerul intim, rafinat şi modern al caselor franţuzeşti. Dar de ce nu apare în sfârşit ea, Cayetana?

Gândul că cea mai frumoasă femeie din Spania, arogantă, senzuală, maliţioasă, însufleţită de o vitalitate ieşită din comun, va intra în cameră şi o va ilumina, va fi prezentă lângă el în acea seară, nu-i dădea pace. Aflase totul despre ea. Se căsătorise la 13 ani cu ducele care era mai mare decât ea cu şase ani şi era a doua ca rang de noblețe în Spania, imediat după Regină.

Fiecare fir de păr de pe capul ei stârneşte dorinţe – spusese un călător francez –, merge pe stradă şi toţi se uită după ea, iar cei din case ies la ferestre s-o vadă. Când a venit în atelierul său pentru a o picta, lui Goya i s-a părut că în expresia feţei ei se putea ghici un caracter foarte puternic, chiar agresivitate, şi totuşi era atât de feminină – vrăjitoarea! „De data asta experienţa vieţii nu mă ajută pe mine, pe Francisco Goya – se gândea el –, să fac cel mai înţelept lucru posibil: să găsesc un pretext, să fug, să o evit. Nu am trecut prin destule în viaţă?“ Dar nu Cayetana, ci Ducele de Alba

José Álvarez de Toledo se apropie să îl primească. Avea 39 de ani, dar părea cu mult mai tânăr. Pictorul zări pe chipul lui multă delicateţe, dar şi melancolie, chiar tristeţe, ceea ce însemna că să ai de soţie pe cea mai frumoasă femeie a Spaniei nu te poate face totdeauna cel mai fericit om de pe pământ.

În teatrul construit în palat, ducelui îi plăcea să dea spectacole muzicale cu invitaţi ai Curţii Regale, şi în afară de muzică îi mai plăcea să călărească, dezvoltase o pasiune pentru cai. Moliciunea şi delicateţea trăsăturilor chipului său şi corpul firav, aproape feminin al ducelui, accentuau contrastul între firile şi lumea interioară a celor doi soţi. Mai târziu, instalat în compania celor doi soţi princiari, Goya înţelese că ducele şi ducesa îl întrebau cum stă cu sănătatea, şi în tot restul serii amândoi i-au vorbit rar, ca nişte actori în piesele vechi de teatru, în speranţa că ceva din ce spuneau va ajunge la urechile lui bolnave sau la ochii lui obişnuiţi să prindă din zbor cuvintele, de parcă ar fi fost fluturi, şi nu vorbe. „Aşa cum vânătorii de fluturi fac asta cu o plasă, eu prind cuvintele cu ochii din gura celor care le rostesc!“, râse Goya de el însuşi.

În luna următoare, ducele veni la răstimpuri să pozeze, şi Goya reuşi să redea delicateţea trăsăturilor feţei şi corpului său. În portret purta cizme de călărie, ţinea în mâini o partitură muzicală semnată de Joseph Haydn şi se sprijinea de o comodă făcută din lemn încrustat. Aşa a fost imortalizat pe pânză de Francisco Goya, şi poate aceasta a fost şi ultima lui ocazie de a fi imortalizat.

După ce a terminat şedinţele cu soţul ei, ducesa l-a rugat să-i facă şi ei portretul. Un portret în picioare, în curtea palatului. Şedinţele aveau loc, aşadar, şi la Palat, şi în atelierul pictorului. În zilele când venea la atelier, Goya îl rugă pe Pedro să nu se arate pe acolo.

— De ce râzi? o întrebă în acea dimineaţă.

— Îmi dau faţa pe mâna celui mai mare pictor al Spaniei! îi scrise Cayetana pe o coală de hârtie, ca să fie sigură că Goya înţelege ce spune. Şi dacă o să am o surpriză neplăcută?

— Înălţimea Sa nu va fi dezamăgită! îşi strânse Goya buzele şi o privi.

Tremura de dorinţă ca un băieţandru. Aceste priviri de om flămând ale bărbatului o măguleau pe Cayetana. Era obişnuită cu asemenea priviri.

Goya nu o atrăgea fizic, dar nu-i displăcea faptul că cel mai talentat dintre talentaţi se simte atât de tulburat în prezenţa ei.

„Dacă aş azvârli pensula şi aş lua-o în braţe? Dacă mi-aş plimba mâinile peste contururile îndrăzneţe ale corpului ei? Cât de femeie e această femeie!“, îşi spuse cu tristeţe, căci cine era el, şi cine era ea?

Nu trebuia să se uite în oglindă ca să ştie că boala îl îmbătrânise. Oricum, avea 50 de ani şi era surd, iar ea numai 33, ar fi un miracol ca ea să-l dorească, şi totuşi Goya, vulpe bătrână în experienţele cu femeile, ştia că ceva avea să se întâmple între ei.

„Fiecare lucru la vremea lui!“, îşi spuse. Legăturile sunt ca fructele, se coc încetul cu încetul. „Trebuie să am răbdare“, îşi ţinea Goya predici lui însuşi.

„Cayetana este nobilă şi foarte frumoasă, dar ceea ce mă scoate din minţi la ea – se gândea – este faptul că nu are nici o ruşine, ea este paradisul ei, nu-i pasă de nimeni şi de nimic. N-am mai cunoscut o asemenea femeie.“

Simţea că toate teoriile despre „fiecare lucru la vremea lui“ nu funcţionau acum. Cuvântul „răbdare“ nu era cel potrivit. Îi ştia buzele mai bine decât dacă le-ar fi atins.

— Nu mişcaţi! îi spuse, dacă vreţi să vă pictez, trebuie să vă mişcaţi mai puţin!

— Eu, să mă mişc mai puţin? Numai un mort nu se mişcă! Eu sunt o femeie vie! îi spuse provocatoare, cu un întredeschis încetinit al buzelor ei trandafirii, ca el să-i ghicească spusele.

Dar şi lucrurile pe care nu le poţi auzi au dreptul la existenţă. Stau la pândă.

— Eşti o femeie vie, da, foarte vie, îi spuse Goya cu o voce răguşită, hipnotizat de buzele ei întredeschise. Poţi să te dezbraci?

— Ca să mă pictezi? îl privi ea sfidător, drept în ochi, şi iar îşi exageră mişcarea buzelor, ca el să o înţeleagă. Ca să mă pictezi? repetă Alba întrebarea.

— Nu, ca să te ating! şi i-a vorbit grosolan, ca un ţăran aragonez.

Femeii îi plăcu tocmai acest fel de a i se adresa. Nimeni nu vorbea cu ea astfel. Goya chiar rămăsese un ţăran aragonez. Când voia să spună lucrurilor pe nume, le spunea pe nume.

Şi Alba nu a mai fost ducesă în acea noapte. Dimineaţa Goya se uita la ea. O noapte de dragoste înfrumuseţează orice femeie, Cayetana devenise şi mai frumoasă decât era. Nu putea crede că e lângă ea, avusese de atâtea ori vedenii în timpul bolii. Deschise ochii, ea era acolo.

Şi Goya nu a mai fost un plebeu, un bărbat de aproape 50 de ani, nu a mai fost surd şi nu se născuse în Fuendetodos – se născuse atunci, în acea clipă. Experienţa vieţii trecute era o stafie ce dispăruse în aerul dimineţii. Lumea devenise altă lume. Cel puţin pentru o scurtă vreme.

Portretul ducesei de Alba, îmbrăcată în alb, progresa, şi, când a terminat de pus pe pânză ultimele trăsături de pensulă şi i-a arătat pictura, Cayetana a izbucnit în râs. Goya s-a mirat şi s-a simţit puţin jignit.

— De ce râzi? E ceva ce nu-ţi place?

— Cum să nu râd, Paco! i-a spus, ai pictat o fundiţă roşie legată de picioruşul căţelului meu, de aceeaşi culoare ca cingătoarea mea şi mărgelele mele şi funda din părul meu! Căţeluşul nu avea o fundă la picior! Ca să-i legi o fundă la picior ţi-ar fi trebuit trei servitoare ca să-l ţină pe loc! Tu i-ai adăugat-o! Ce nostim! Şi albul rochiei mele e la fel ca blănița cățeluşului, totul e armonios şi da, arăt frumoasă! E un portret remarcabil! Mulţumesc, mulţumesc! Eşti cel mai mare pictor al Spaniei şi eşti numai al meu! Al meu!

Şi, ca un cățeluş, se năpusti asupra sa. Apoi îl îmbrăţişă, îl posedă.

Goya nu înţelesese decât o parte din ce-i spusese.

— Nu am putut desluşi toate cuvintele tale, dar poate că cele mai frumoase cuvinte, Cayetana, sunt cele pe care nu le auzi. Sau care există numai în imaginaţie. Eu simt că ai spus ceva frumos, dar am urechile bolnave… Când nu aud e ca şi cum nu s-ar fi născut cuvintele, îmi doresc să existe, dar ele nu se nasc, nu se pot naşte în urechile mele.

Îl durea că nu auzise tot ce i-a spus. Pusese atâta suflet în tabloul ei. Era portretul Ducesei de Alba. Al Cayetanei. Dar Cayetana nu era a lui, Cayetana îşi aparţinea numai ei. O ştia.

În Madrid se povestea că odată, îmbrăcată în haine de rând, Alba întâlnise un student sărac, l-a făcut să-i comande la un birt mâncărurile cele mai scumpe, iar la urmă îndrăgostitul nu a avut cu ce să plătească şi a trebuit să-şi lase acolo o parte din haine – adică pantalonii! Alba nu i-a spus

cine este şi nu l-a ajutat să plătească. A asistat la scenă şi s-a amuzat. Goya, ca orice locuitor al Madridului, auzise şi el povestea. Putea crede orice despre ea. Acum i se părea că e mai bolnav decât la Cádiz, nu se înțelegea pe el însuşi şi nu avea încredere în el însuşi, în Francisco, în ce ar putea face sau ce ar putea spune peste o oră sau peste o zi.

E oare cu putinţă ca lui să i se fi întâmplat aşa ceva? Orice îndrăgostire este la urma urmelor un act nerealist, dar mai înainte fusese îndrăgostit de Martín, care îi era şi prieten, care nu-i dăduse bătăi de cap; fuseseră doi tovarăşi de drum înfierbântaţi şi siguri unul de altul. Dar acum? Totul se învârtea în jurul Cayetanei. Unde o să meargă, ce o să facă, dacă o să-l lase să stea în preajma ei? Nu mai avea planuri, ambiţii, libertatea de a alege, libertatea de a fi el însuşi, semăna cu căţeluşul ei, căruia îi pictase o fundă roşie. La picioarele ei. Un supus. Uneori nu suporta s-o vadă, dar nu suporta nici să n-o vadă, să n-o atingă. Ea îi schimbase visele şi se instalase în visele lui ca într-un pat.

Goya intrase în panică, totodată îi era însă recunoscător Cayetanei, căci parcă îi luase cu mâna depresia de după boală. Dar ce uşor putea să-l facă să se simtă iar paralizat, o privire care nu venea atunci când nu venea, un gest pe care îl cerşea, şi ea nu-l făcea, şi totuşi era fericit să-i fie în preajmă, aşteptând gestul. O admira cu câtă intensitate îşi trăieşte viaţa. Şi cum râde de toţi şi de toate. Şi de el. Chiar şi când nu spunea adevărul – îi stătea bine şi o dorea cu minciunile ei şi în pofida minciunilor ei. Contradicţia asta îl chinuia, dar se bucura mult mai mult privind-o şi atingând-o decât dacă s-ar fi iluzionat că va rămâne mult timp lângă ea.

Nu demult o pictase năpustindu-se ca o vijelie asupra guvernantei ei, o femeie bătrână şi credincioasă, ca să o gâdile sub bărbie cu un coral. În scena pictată, guvernanta părea că se apără cu un crucifix pe care îl ţinea strâns în mână şi cu bastonul care o ajuta la mers, dar era clar că bătrâna se lăsase antrenată, intrase în joc şi începea să zâmbească; se preda, putea să-i ţină piept cineva Cayetanei?

La un an după ce-l pictase Goya, Ducele de Alba a murit subit pe când se afla la Sevilla. Avea doar 40 de ani. Moartea oamenilor tineri nu era neobişnuită, oamenii săraci mureau pe la 30 de ani, şi cei avuţi pe la 50, iar înmormântările formau o parte din viaţa de zi cu zi a celor care trăiau. Ceea

ce fusese însă subiect de discuție în cercurile aristocratice din Spania era faptul că ducele murise mai tânăr decât ceilalți din clasa lui socială.

După înmormântarea făcută cu tot fastul cuvenit, Cayetana a venit să locuiască pentru o vreme la proprietatea ei din Andaluzia, Sanlúcar. Goya părăsise Madridul şi o aştepta, devenind un om de-al casei, în palatul plin de slujnice frumoase, tinere şi vesele, în care toți se simțeau bine împreună.

Reşedința avea foarte multe camere, mobilate în stil rustic, cu ferestre mari, care dădeau spre parc şi spre un pârâu unde, spre încântarea lui Goya, slujnicele tinere veneau să se scalde. Se încurcau în panglicile rochiilor până se dezbrăcau, le aruncau râzând pe iarbă şi se aşezau pe malul pârâului sau se aplecau asupra apei – goale, frumoase şi tinere. Goya le privea şi le desena. Odată a fost surprins să vadă că o pereche mai în vârstă, probabil nişte părinți, stăteau pe malul celălalt şi îşi priveau fata care tocmai se dezbrăcase şi se aşezase goală la marginea apei. Goya nu a mai stat pe gânduri şi i-a desenat pe toți trei. De altfel, pentru că servitoarele din reşedința de vară a Cayetanei nu închideau uşile la camerele lor, Goya a avut prilejul să le vadă şi să deseneze cum îşi fac siesta sau cum dorm câte două în pat. O tânără care mătura o cameră a fost şi ea subiectul unei schițe. Când Cayetana a ajuns în sfârşit la Sanlúcar, a desenat-o şi pe ea în repetate rânduri. Cum îşi trecea mâinile prin părul ei lung şi bogat, cum scria o scrisoare aşezată la o măsuță sau cum o ținea în brațe pe Maria, mica negresă pe care o eliberase din sclavie şi o adoptase. În special lui Goya îi plăcea să surprindă extraordinara mlădiere a trupului Cayetanei, grația cu care îşi apleacă talia ei subțire.

— Paco, picturile tale au în ele o mişcare ascunsă care continuă şi după ce ai terminat desenul!, îi spuse într-o zi privindu-l cum desenează.

La Sanlúcar, zilele lui Goya treceau foarte plăcut, se plimba cu Cayetana prin localitate şi mergeau cu trăsura până la Oceanul Atlantic. Dar în fiecare zi aştepta căderea nopții.

— Mă plimb prin parc ziua – îi spunea – şi mă plimb prin corpul tău noaptea.

Nici nu ştia ce-i vorbeşte. În pat redevenea un țăran aragonez. Se bucura când o privea, când o atingea. Încă nu îi venea să creadă că o ține în brațe pe cea mai frumoasă femeie a Spaniei, el, țăranul din Fuendetodos. O pictă

iar îmbrăcată în negru, indicând cu arătătorul mâinii drepte o inscripţie de pe nisip: *SOLO GOYA!* NUMAI GOYA! Aceste cuvinte Goya le săpase în nisipul de la picioarele ei.

Dar pentru Cayetana bărbaţii erau un fel de jucării mecanice cărora le porneşti toate mecanismele, şi apoi treci la o altă jucărie. Un bărbat nou era purtătorul unei magii noi, spunea ceva ce nu mai auzise până atunci, făcea dragoste într-un fel neaşteptat, o surprindea, o îmblânzea pentru o vreme. Când afla ce gândeşte, ce va face şi ce va spune noul amant, atunci magia se isprăvea, şi Cayetana se apropia fermecată de un alt tânăr nou-întâlnit. Simţea nevoia să trăiască într-o magie continuă, dar nu cu acelaşi magician. Să nu îi ştie secretele pe de rost.

Cu Goya însă a fost cu totul altfel, el nu era ca ceilalţi, nu era tânăr, nu era frumos, era infirm, dar era Goya! Mai genial decât oricine altcineva, pe el nu-l putea descifra. Atâţia aşteptau la rând să fie pictaţi de el, iar el renunţase la tot, îşi primejduise situaţia de la Curtea Regelui, la Madrid, şi venise să stea la ea, la Sanlúcar.

— Paco, i-a spus într-o zi, aş vrea să te bucur, să-ţi fac un dar. Ştiu că-ţi iubeşti mult băiatul, pe Javier. Am să dau dispoziţii să primească o indemnizaţie lunară, pe viaţă, din partea Casei Alba.

Într-adevăr îl bucură şi îl mişcă faptul că se gândise la el şi la ceea ce era cel mai important pentru el: asigurarea viitorului lui Javier.

Numai că, după o lună, la balul pe care îl dăduseră proprietarii castelului din apropiere, Goya surprinse privirea Cayetanei îndreptându-se spre Miguel, un tânăr din Cádiz care tocmai intra în sală. „Se vede că îl cunoştea dinainte – îşi spuse Goya –, se vede că îşi dăduseră întâlnire acolo, se vede că şi alţii ştiau că în ultima vreme Cayetana îşi găsise alt amant.“ Singurul care nu-şi dăduse seama de nimic era el, Francisco. Acum Cayetana nici nu se mai ascundea, nu juca nici o comedie în faţa lui, avea ochi numai pentru Miguel, erau acolo ea şi el, doi tineri frumoşi care se adulmecau unul pe celălalt. Ochii ei erau frumoşi, nesuferit de frumoşi, şi parcă se cufundaseră complet în interiorul pupilelor acestui Miguel. Oricum Goya nu putea să-i audă râsul, dar o vedea de la distanţă râzând la prostiile pe care probabil i le debita cineva care era şi tânăr, şi care avea în plus un auz intact. Francisco devenea un capitol aproape încheiat pentru Alba. Avea nevoie de altă

magie. Şi pictorul şi-a reamintit o frază pe care i-o scrisese odată prietenului său Martín: *„Tot ce poate face un om în această lume este să dorească*“.

Şi Goya o dorea pe această femeie, simţea încă pe buze gustul sfârcurilor sânilor ei, ştia că nu va mai întâlni niciodată o Cayetana, că nu va mai iubi niciodată cu aceeaşi intensitate. Ar fi vrut s-o înşface de braţ, să o smulgă de lângă acel tânăr, să mai fie câteva clipe cu ea, chiar dacă îl înşela. Să-şi cerşească dreptul de a o îmbrăţişa şi de a pătrunde iar şi iar în interiorul ei. De fapt, îşi cerşea dreptul de a fi mințit. Ştia că nu-i va fi ruşine Cayetanei să-şi continue legătura cu băiatul ăsta tânăr şi frumos, şi totuşi voia să se ducă în fața ei, să-i vorbească, să o tragă de acolo, să o ducă cu el, să o convingă poate. Numai cu câteva ore înainte făcuseră dragoste, dar cine ştie? – poate venise la el din brațele lui Miguel. Francisco se hotărî şi îndată simți o oarecare uşurare. Porni brusc spre ieşirea din castel, nu spre locul unde se afla Cayetana. Afară era răcoare, uitase să-şi ia haina, care rămăsese pe un scaun. Ar fi vrut să se întoarcă în sala balului, dar nu ca să-şi ia haina. Goya se enervă. „Să te minți pe tine însuți e cel mai mare blestem şi sursa tuturor relelor – îşi spuse. Poate că aşa începe bătrânețea, prin lipsa puterii de a-ți duce la bun sfârşit hotărârile“. Îi era frig, afară era frig, dar nu s-a mai uitat înapoi. S-a îndreptat direct spre locul de unde diligența pleca spre Madrid. Ştia bine că Alba nici nu o să bage de seamă că plecase.

„Să fii fericit este o formă de nebunie pentru că vrei să fii din ce în ce mai fericit, tot timpul fericit“ – îşi spunea Goya legănat de balansul diligenței. De obicei era realist. Judeca bine situațiile. Numai de pomi poți să fii sigur că întotdeauna vor înflori cândva. E clar că trebuia să se reîntoarcă la viața lui, la familia lui, la prietenii lui şi, mai presus de toate, la pictura lui. „Pictura nu este o femeie – se consolă –, pictura nu mă va părăsi niciodată.“ Bine că ocolise clipele urâte care se trezesc la viață ori de câte ori moare o relație de dragoste…

Da, dacă nu pleca imediat la Madrid ar fi făcut unul din accesele sale teribile de furie şi ar fi fost azvârlit pe scări afară din palat. „Nici măcar nu m-aş fi putut auzi când țip la Cayetana!“ – îşi spuse şi zâmbi, gândindu-se că până şi tristețea îi era bântuită de duhul umorului. Măcar dacă ar putea reîncepe vechea sa idilă cu el însuşi. Acum, după boală şi infirmitate şi

după furtuna-nefurtuna care se năpustise asupra sa depăşindu-i puterea de înţelegere, Goya se simţea oarecum obosit şi îndurerat. Însă ştia că a făcut lucrul potrivit la timpul potrivit şi, precum un doctor iscusit face o diagnoză adevărată, el a diagnosticat situaţia în care se afla, şi prin urmare nu a rămas la Sanlúcar. Nu a aşteptat ca un milog la răspântie. A plecat la timp, şi bine a făcut că a plecat. Îşi spunea toate astea, dar îi era dor de Cayetana. Nu de frumuseţea ei, ci de ea. Îi lipsea. Dorea s-o vadă mergând, dorea să-i atingă pielea, dorea să râdă împreună cu ea pe malul oceanului. „Merită să fii viu – îşi spunea –, fie şi pentru simplul fapt că îţi poate fi atât de dor de cineva.“

Din când în când îi părea rău că are toate motivele să se stimeze pe el însuşi, îi părea rău că îşi salvase demnitatea, că nu se întorsese din stradă s-o smulgă de acolo pe Cayetana, că nu o acceptase cu micile ei minciuni, răutăţi, perfidii. După un timp a desenat-o, un cap cu două feţe, o faţă îndreptată înspre el, şi o a doua faţă la ceafă, privind deja spre noi orizonturi. Goya s-a desenat pe sine la dreapta Cayetanei încercând să o tragă de braţ înspre el. Lipindu-şi capul de braţul ei. Încolăcindu-şi strâns braţele în jurul braţului Cayetanei. Încă mai regreta că nu o făcuse. I-a dat titlul: „*Visul minciunilor şi al nestatorniciei*“. Ce bine suna asta în spaniolă: „*Sueño de la mentira y la ynconstancia*“. Nu poţi omorî amintirile. Ele nu sunt oameni.

Tocmai voia să înceapă lucrul la o serie de gravuri în acvatintă pe care să le intituleze *Capricii* şi avea nevoie de un spaţiu. Ajutorul i-a venit din partea unui străin căruia îi făcuse portretul – de fapt era pentru prima oară când pictase un străin. Era vorba de Ferdinand Guillemardet, ambasadorul Franţei în Spania, proaspăt ajuns acolo în 1798. El i-a oferit spaţiul potrivit pentru gravuri în Palatul Superunda, unde se instalase acum Ambasada Franţei. Acest Ferdinand, un fost doctor de ţară, era un tânăr impunător, care inspira respect, frumos şi elegant, cu un chip luminos. „Totuşi cum se poate să se fi numărat printre cei care semnaseră sentinţa de moarte a lui Ludovic al Franţei?“ – se întrebase nu o dată Goya, şi din această cauză avea faţă de el sentimente contradictorii. I se părea mai mult decât ciudat că omul care semnase sentinţa decapitării vărului primar al regelui Spaniei ocupa aici înalta funcţie de Ambasador al Franţei în Spania. Şi Goya îl mai şi pictează, nu îi respinge amabilitatea, şi lucrează la *Capricii* instalat într-

un spaţiu din incinta Ambasadei Franţei. De necrezut cum îi trece cu vederea faptul că are mâna pătată de sânge nevinovat. Goya nu se stima deloc pentru compromisul la care recursese, compromis între ceea ce credea şi ceea ce făcea, dar lucrarea pe care o începuse era pentru el de o importanţă covârşitoare. Oare nu spunea întotdeauna că independenţa artistică depinde de independenţa materială?

Da, începuse să lucreze, şi cu fiecare gravură din *Capricii* trimitea câte o săgeată în inima acelei Spanii care se zbătea să-şi păstreze înapoierea şi legile învechite. Prin faţa ochilor îi treceau necontenit prejudecăţile, imposturile, ipocriziile, căsătoriile impuse de părinţi, lăcomia şi lipsa de pietate a călugărilor, prezenţa în umbră a unei lumi populate cu vrăjitoare şi diavoli, atâtea şi atâtea subiecte actuale. Lucra febril la gravură în acvaforte, se temea de biserică, de nobili, de toţi împotriva cărora şi-a îndreptat săgeata sarcasmului său, se temea şi lucra totuşi, lucra şi se temea, lucra fără întrerupere şi scria câte un titlu în partea de jos. Un titlu scurt. Era mult mai greu să găseşti titluri scurte decât lungi, şi încă titluri scurte care să spună mult, să dezvăluie tot ce nu trebuia trecut sub tăcere. O Spanie cu care Goya nu se putea împăca. Căuta cuvintele care să exprime cel mai bine situaţia. Cuvintele potrivite sub desenul potrivit. Sub imaginea unei femei cu sânii dezgoliţi, purtată călare pe un măgar prin mulţime, spre locul de execuţie, avusese curajul să scrie: „*Nimeni nu poate să ruşineze pe cineva care nu are de ce să fie ruşinat*“. Sub altă gravură cu o femeie în faţa tribunalului Inchiziţiei a scris chiar: „*Ruşine să tratezi în acest fel o femeie onorabilă!*“ Învăţase să se exprime de la prietenii intelectuali pe care şi-i făcuse de-a lungul anilor. Încă îi venea greu să creadă că îi erau prieteni şi mai ales că devenise prieten bun cu omul care avea cea mai strălucită minte din Spania în vremea sa, Don Gaspar Melchor de Jovellanos. Gaspar învăţase de dragul lui Goya până şi limbajul semnelor, şi astfel puteau discuta ore întregi pe orice subiect. Era mai simplu aşa decât ca Goya să-i „ghicească“ sunetele pe buze.

— Datorită ţie, Paco, am învăţat încă o limbă, limbajul semnelor – remarca Jovellanos, care mai vorbea franceza, engleza şi italiana.

— Gaspar – îi spuse Goya odată –, să ştii că te consider cel mai genial om, pe toate planurile, din câţi cunosc. Un Leonardo da Vinci al Spaniei.

Nu eşti niciodată, dar chiar niciodată obosit. Şi totul îţi reuşeşte.

Se gândea că, iată, un singur om este şi poet, şi dramaturg, şi economist, şi magistrat, şi agronom, ba chiar fondase în 1794 Institutul de Navigaţie şi Mineralogie din Asturia. Cartea lui Jovellanos „Raport asupra legii agrare“ produsese senzaţie şi dăduse multă bătaie de cap bisericii ca proprietară de latifundii imense. Scrisese şi un elogiu al artelor frumoase pe care Goya îl preţuia mult. Ultimul act de mare curaj al lui Jovellanos fusese să traducă *Contractul social* al lui Jean-Jacques Rousseau în spaniolă.

— Totul îţi reuşeşte – reluă Goya – şi una dintre marile tale reuşite este că şi în Spania se poate citi fraza lui Rousseau: „omul este născut liber şi peste tot el este *în cătuşe*“. Eşti un om curajos, ăsta e cel mai mare compliment în ochii mei!

— Dragul meu, uiţi să menţionezi câte necazuri şi persecuţii am îndurat tocmai din cauza asta! Cine ştie mai bine ca tine cât de periculos e astăzi în Spania să încerci să mişti lucruri ruginite din loc.

— Totuşi să sperăm că dinspre Franţa va pătrunde şi la noi un aer proaspăt odată cu acest curent de iluminare despre care se vorbeşte şi să sperăm că vremea persecuţiilor a rămas în urmă, răspunse Goya. Tocmai ai fost numit ministru al justiţiei în guvernul lui Manuel de Godoy. O cinste pentru el şi o ocazie potrivită pentru mine ca să te pictez!

— Este un ordin? glumi Gaspar. Dar oare cum apar în ochii tăi? De Inchiziţie nu mi-a fost frică, dar adevărul este că mi-e frică de Pictorul Casei Regale! îl lua Gaspar peste picior. Aşa cum mă înfăţişezi acum mă vor vedea ceilalţi ani şi ani de zile după ce voi fi părăsit acest pământ! Exact aşa!

— Există „exact“? îşi întrebă Goya prietenul.

Şi Goya l-a văzut pe prietenul său Jovellanos ca pe un intelectual firav, cu o piele a obrajilor aproape feminină prin delicateţea ei, cu o privire cercetătoare şi melancolică, neocolind privirea ta, a celui care îi stă în faţă, dar rămânând totodată pe gânduri, ferecat şi în bogata lui lume interioară. Jovellanos din portret era cu tine, şi era şi cu el însuşi. În timp ce era pictat, Jovellanos îşi sprijinea capul în mâna stângă, iar cotul îi era rezemat de o masă plină de cărţi şi documente. În cealaltă mână ţinea fila pe care era scris numele lui Goya. Părea un om care se teme că nu va avea timp să

citească tot ce vrea să citească, să cerceteze tot ce vrea să cerceteze. Adică tot ce era pe masa vizibilă din tablou şi tot ce era pe alte mese şi biblioteci invizibile. Ştia că timpul i se strecoară printre degete ca nisipul în clepsidră, nu dorea să piardă nici un fir de timp. Poate de aceea nici nu se căsătorise. Sau fiindcă era un înțelept.

În spatele scaunului pe care stătea Jovellanos, Goya pictase statuia Minervei, zeița înțelepciunii. Da, acest intelectual, care a ajuns şi ministru, nu avea destul timp niciodată, mereu erau mult mai multe lucruri de făcut decât îi puteau permite ziua sau săptămâna, sau anul. Şi totuşi scrisese că timpul e elastic şi că doar cei care nu ştiu să profite de el se plâng că nu le ajunge. Politica îl interesa numai în măsura în care putea să-şi avanseze prin ea proiectele îndrăznețe, era periculos în ochii Inchiziției şi o ştia. Scrisese cândva o piesă de teatru intitulată *El delincuente honrado,* şi acum se gândea că în realitatea politică instabilă a Spaniei, cine ştie?, poate va fi şi el într-o bună zi considerat delincvent, onorabil sau nu, pedeapsa putea fi aceeaşi. *Panta rhei*. Totul curge.

Într-o zi noul ministru îşi invita prietenii în locuința sa fastuoasă, situată nu departe de Plaza Mayor, piața unde până nu demult – 1784 dacă memoria nu îl înşela – Inchiziția înălța încă ruguri ca să-i ardă de vii pe cei vinovați fără de vină. Prietenii lui îi împărtăşeau convingerile politice, iar trei dintre ei aveau toate motivele să îi fie recunoscători – îi datorau actuala lor poziție în Madrid. O merita din plin, dar nu întotdeauna când eşti merituos poți ajunge la o poziție potrivită nivelului meritelor tale, se gândi Jovellanos. Era vorba de poetul şi juristul Juan Meléndez Valdés; de poetul, dramaturgul şi autorul unei cărți renumite despre teatrul spaniol – Leandro Fernández Moratín şi de autorul dicționarului principalilor artişti ai Spaniei – Juan Agustín Ceán Bermúdez, fondatorul Academiei de artă din Sevilla şi secretarul Consiliului pentru Afaceri Indian. Alt prieten prezent acolo era François Cabarrus născut în Franța, căsătorit cu o spaniolă care fondase o bancă în Spania şi inițiase multe proiecte şi reforme după modelul Franței, dar după moartea lui Carlos III reformele lui progresiste în finanțe fuseseră din nou stopate, şi François stătuse doi ani în închisoare.

— Fiți bine-veniți. În această seară aş vrea să vă simțiți în casa mea ca într-o oază, îşi întâmpină Gaspar oaspeții.

— Când eşti într-o oază vrei să uiți că eşti înconjurat de nisipurile deşertului, spuse Goya. Dar deşertul există în jur, dragă Jovellanos.

— Dacă suntem speriați, oare ne ajută cu ceva? îi răspunse gazda. Şi pe urmă nu putem ignora că în ultimii ani influența şi puterea Inchiziției au scăzut mult.

— Poate în ziua de azi, dar nu putem şti ce va face Inchiziția mâine, dragii mei, interveni în discuție Valdés. Nimic nu se poate prevedea în zilele noastre şi nimic nu ne poate impulsiona mai mult decât apropierea morții, mai ales în cazul Inchiziției. Inchiziția muribundă ne poate aduce încă multe necazuri, mai are putere şi destul pământ ca să le astupe multora gura.

— Apropo de Inchiziție, zilele astea am terminat de tradus din engleză piesa de teatru *Hamlet* – îşi informă prietenii Moratín, care tocmai se întorsese de la Londra. Vreau să sper că Inchiziția nu va găsi nici un motiv de interzicere a piesei în Spania. Dar cu ea nu poți şti niciodată. Oamenii Inchiziției văd în luna de pe cer doar petele!

— Aşteaptă, am noutăți pentru tine, Moratín – replică Goya –, cineva m-a comparat de curând cu Voltaire, dar un Voltaire în pictură. Semăn eu cu Voltaire? Mă tem că voi rămâne fără cap în țara asta! Inchiziția cum aude numele lui Voltaire scoate sabia.

— Despre ce sabie vorbeşti? La noi eşti ars pe rug, îți dispare şi trupul odată cu capul! Deci mă tem că vei rămâne şi fără cap, şi fără trup, dragul meu Francisco!, râse Moratín.

— Eşti foarte aproape de adevăr, scumpule, rosti Goya. Cine ştie? Poate că vă uitați la mine pentru ultima oară!

— Să te aibă în pază Cel de Sus! Dar ce ai mai făcut? Adică la tine „făcut“ înseamnă ce ai mai desenat? interveni Bermudez în discuție.

— Să mă aibă în pază Cel de Sus, căci reprezentanții de jos, de aici, de pe pământul Spaniei, nu sunt deloc la înălțimea Sa. Întreabă-mă ce am gravat, nu ce am desenat. În ultimul timp fac o serie de gravuri pe care le numesc *Capricii.* Când gravez nu mă gândesc la Inchiziție, dar când fac câte o pauză – da, şi încă cum mă gândesc la ea! De data asta ar avea toate motivele să fie ei speriați de mine. Iar eu sunt speriat de scandalul care se poate stârni.

— Nu te îngrijora mai mult decât trebuie! De-a lungul anilor, prietene, tu

ai ştiut întotdeauna să mergi pe o frânghie subţire pe deasupra tuturor pământenilor, dar şi a celor din Inchiziţie! E adevărat că niciodată nu îţi ţii gura între prieteni sau între cei care îţi sunt în apropiere, ba chiar poţi cădea pradă furiei, dragul meu, dar în faţa autorităţilor – e greu de înţeles cum –, iată, devii diplomat, îţi treci cuvintele prin sită, ştii ce să spui, cum să spui şi mai ales ce să nu spui! Nu te critic, dimpotrivă, aş vrea să învăţ de la tine, spuse Cabarrus, singurul care stătuse în închisoare dintre cei prezenţi.

„Ce cuvinte lipsite de tact şi nelalocul lor!, îşi zise Goya. Am vrut doar să le împărtăşesc prietenilor că de data asta sunt îngrijorat, dar François Cabarrus n-a scăpat prilejul să mă acuze de oportunism. Faţă de toată lumea!“

— Nu ai ce să înveţi de la mine!, îl repezi pe Cabarrus. Îmi trec vorbele prin sită? Vorbele trec, gravura rămâne. Am gravat în *Capricii* tot ce cred. Nu am înfrumuseţat nimic. Nu am trecut cu vederea nimic. Şi nu trebuie să-ţi spun eu ţie cât de periculos e astăzi să publici un astfel de material în Spania!

Brusc, Goya se întrerupse. („Să îl cruţ, i-am zis destule – şi râse în gând. Poate în viitor va trebui să învăţ de la Cabarrus cum să mă port în închisoare!“)

— Vorbim despre *Capricii* – spuse gazda –, dar numai după ce ridicăm în cinstea lor o cupă din vinul pe care l-am ales pentru oaspeţii mei dragi de astă-seară! Şi pe urmă, după încă un număr de cupe, vă asigur că o să uităm de Inchiziţie aşa cum uiţi de faţa unei prostituate! O să ne întrebăm: Cine mai e şi asta?

Izbucniră în râs şi se aşezară la o masă acoperită de brocart şi argintărie. Lumina risipită generos de candelabre ajungea pe feţele oaspeţilor, schimbându-le culoarea, îndulcindu-le trăsăturile. Nimic nu scăpa ochiului ager al lui Goya şi regretă că nu îi poate picta chiar atunci, când lumina candelabrelor îi însufleţea înainte ca ei să se atingă de vinul promis. Goya nu voia cu nici un chip să se lase pradă sentimentelor obsesive, pesimiste legate de biserică, de politica în zigzag a lui Godoy sau de concepţiile retrograde care nu se clinteau din loc în Spania. Ar fi vrut mai ales să nu strice buna dispoziţie a gazdei cu sarcasmele lui. Nu se hotărâse încă dacă să arate celor prezenţi câteva gravuri din *Capricii*. Nimeni nu le văzuse

încă. El însuşi era speriat uneori de ceea ce gravase şi de ceea ce scrisese sub ele. De el însuşi era speriat, iar el nu se speria cu uşurinţă. Să nu încerce prietenii să-l influenţeze ca el, Goya, să anuleze proiectul. Să nu se sperie ei mai tare decât el de consecinţele posibile ale apariţiei *Capriciilor*! Sau să nu le povestească altora înainte de apariţie…

— Aş vrea să fac primul toast în cinstea omului spaniol – înţelegea Goya cu greu, după mişcarea buzelor, că ar fi spus Jovellanos –, a acelui spaniol tolerant care a trăit secole în bună vecinătate cu oameni aparţinând altor două religii diferite de a sa şi a ştiut să dea naştere unei culturi extraordinar de bogate, cultura care şi-a supt seva din trei culturi străvechi. Vedeţi, prieteni, au fost şi alte ţări care şi-au trimis marinarii să navigheze pe mări îndepărtate, dar omul spaniol a descoperit continente noi peste mare şi, în ciuda a tot ce s-a întâmplat în ultimii 300 de ani în Spania, el poartă în sânge şi acum urmele sedimentate a trei culturi străvechi care îl nutresc şi l-au nutrit! Să fie ea, această moştenire bogată şi tainică, sursa creativităţii sale? Închin acest pahar – spuse în continuare ministrul – în cinstea omului spaniol care e plin de vitalitate, care ştie să exprime ca nimeni altul întreaga gamă a emoţiilor, care dansează şi devine dansul însuşi. Deci închin acest pahar în cinstea temperamentului şi creativităţii acestui popor. Şi închin paharul în cinstea Spaniei, care a dat lumii un Cervantes, un Lope de Vega, un Velázquez şi acum suntem mândri că-l avem între noi pe Goya! Dragii mei prieteni, eu sunt politician din întâmplare, probabil că nu pentru multă vreme, politicienii vin şi pleacă, dar omul spaniol nu e trecător. Rămâne! E unic! Creativ în ciuda a tot ce s-a întâmplat şi se întâmplă. Şi să bem în cinstea Sfinţiei Sale Omul! Şi în cinstea Ştiinţei. De altfel am şi scris – mai spuse în încheiere Jovellanos prietenilor săi – că „*Stiinţa este cea mai luminoasă podoabă a omului*“.

Jovellanos se uita la Goya, dar Goya lua o altă cupă de vin în mână, încercând să-i ocolească privirea. Ştia că stăpânul casei vorbise astfel după ce observase că el încă mai şovăia, chiar dacă aici, în casa sa, se afla numai printre prieteni. Să le arate gravurile, să nu le arate?

„Lui Goya îi e frică? Asta e ceva nou, îşi spuse Gaspar de Jovellanos. Trebuie să hotărască singur, la urma urmelor de ce făcuse aceste gravuri dacă vrea să le păstreze doar pentru el?“

Făcea parte de câteva luni din guvern, dar Jovellanos se simțea deja frustrat că nu reuşea să schimbe lucrurile şi mentalitățile în ritmul şi direcția dorite de el înainte de a fi numit ministru.

— Să bem în cinstea ştiinței? repetă François Cabarrus. Pot să adaug la ce ai spus că am conceput proiecte hidraulice extrem de interesante, de exemplu un canal între Madrid şi ocean sau un proiect de lărgire a unui râu până la dimensiuni navigabile în Catalonia, dar încă mă lupt cu cei care îmi țin pe loc proiectele. Dacă aş fi propus construirea unei noi catedrale, toți ar fi înțeles pe loc despre ce este vorba şi ar fi aprobat imediat.

— La ultima şedință a guvernului, răspunse Jovellanos, care avea grijă să-i traducă lui Goya prin limbajul semnelor, am pus deja întrebarea: „*Ce s-ar întâmpla cu o națiune dacă ar avea în loc de geometri, astronomi, arhitecți şi mineralogi numai teologi şi jurişti?*“

— Şi ai primit vreun răspuns? se interesă Goya, deşi ştia rezultatul şi că nimic nu se urnise din loc în minister.

Nu spusese tot Jovellanos că „*un popor are guvernul care i se cuvine*“? „Dar iată că nici un om ca Gaspar, odată ajuns în guvern, nu poate clinti lucrurile din loc. Şi dacă totuşi eu cu gravurile mele sarcastice aş putea schimba ceva în mentalitățile noastre? – îşi spuse Goya. Poate că oamenii se vor opri o clipă în fața lor şi vor râde şi vor plânge şi se vor înfuria şi vor pune întrebări şi ceva se va schimba în ei, nu vor trece mai departe nepăsători. Se vor schimba poate mai repede decât în ritmul în care se produc schimbările la noi. Ei se vor schimba, şi eu voi putrezi în vreo închisoare! Oricum poate că viața nu e decât o capcană de prins în ea oameni şi vise ca să nu poată zbura. Până la urmă eşti terminat!“, râse Goya şi se hotărî. Măcar dacă te termină, cel puțin ai încercat să zbori!

Când venise acasă la Jovellanos, lăsase la intrare pe o comodă un teanc de copii făcute după *Capricii.* Le luă de pe comodă. Le desfăşură şi începu să le arate celor prezenți la ce lucrase în ultimul an şi mai ales ce scrisese sub ele.

Începu cu desenul unei serbări la care o fată cu masca pe față este acaparată de un general care poartă şi el o mască pe față, dar care pare a fi totuşi o femeie, iar în spatele generalului, care poate nu e general, ci femeie, se află doi soți cu pălării de încornorați, iar în spatele încornoraților se

ascunde un al treilea bărbat!

Cei de față începură să râdă. E femeie, sau e general? Pe care dintre bărbați îl încornorează? Ce harababură! Dragă Francisco, ce ai găsit nimerit să scrii aici?

— Am scris exact ce cred că este lumea noastră: o mascaradă. Am scris că „*fețele, costumele, vocile, totul e o minciună. Fiecare vrea să pară ceea ce nu este, toți ne înşelăm unul pe altul şi nimeni nu se cunoaşte nici măcar pe el însuşi*“.

— L-ai luat pe vreunul dintre noi ca model? râse Valdés.

— Chiar vreți să vă răspund? îl sfidă Goya. Pentru altă gravură însă pot să vă spun că am luat ca model pe cineva pe care l-am cunoscut bine. Un general. Un om urât şi incompetent care se arată umil şi supus față de superiorii lui, iar cu puterea primită de la aceşti superiori devine un despot şi le face viața amară tuturor subordonaților. Iată-l! Face parte dintre „*oamenii la care fața este cea mai indecentă parte a corpului, atât de indecentă, încât ei ar trebui să îşi ascundă fața în pantaloni!*“.

— Ce descriere corectă, Paco, spuse cineva. Probabil că generalul tău este unul dintre oamenii care se află la limita superioară a mediocrității, este destul de inteligent ca să-şi dea seama că niciodată nu va fi un geniu, şi atunci se dedică intrigilor şi pune bețe în roate tuturor celor cu adevărat talentați din preajma lui. Prin perseverență, aceşti mediocri pot pune mâna pe posturi importante. Şi țin lucrurile pe loc. Distrug oameni plini de talent.

Rând pe rând prietenii trecură prin fața tuturor celorlalte gravuri. Goya nu uitase nimic. Era un inventar al lumii contemporane trecute prin sita imaginației cu care Goya ştia să privească. *Capriciile* defilau unele după altele.

Fata legată la ochi şi împinsă de cei care îi dăduseră odată viață spre încetarea vieții ei fireşti de tânără. O nuntă la care părinții o vindeau unui cumpărător hidos şi bătrân. Îi vindeau toți anii ce vor urma. Sau poate că îl va înşela pe cumpărătorul hâd, dar cine o poate blama?

Copilul bătut cu pantoful de mama lui, căreia i se părea că e normal să-l bată şi să-l sperie, deşi ea ar trebui să-l apere şi să-l încurajeze.

Maimuța care aparent cântă la chitară, dar chitara nu are corzi, deci nu scoate nici un sunet, ceea ce nu-i împiedică pe măgar şi pe ceilalți care o

ascultă să strige: *Bravisimo!*, căci este la modă să te prefaci că înțelegi ceea ce de fapt nici nu auzi. Iar dacă ai auzi, probabil că tot nu ai înțelege.

Fiul de nobil îmbuibat de mâncare care îşi suge degetul şi rămâne tot infantil chiar şi atunci când i-a crescut barba pe față.

Bărbatul stând lângă o femeie la care se uită prin monoclu ca să vadă ce fel de om este, dar *„ca să o cunoască nu are nevoie de monoclu, ci de judecată*“.

Femeia care, dacă ar avea un bărbat mai tânăr, mai potent şi mai puțin plicticos, ar învia…

Îndrăgostita în stare să scoată dinții unui spânzurat deoarece crede în vrăjitoriile cu dinți de spânzurat şi vrea să-l facă pe cel iubit să se reîntoarcă la ea.

Prostituata care îşi trage ciorapul pe piciorul expus la vedere.

Câteva prostituate care îi alungă cu mătura pe bărbații pe care i-au jumulit de pene.

Preotul care citeşte sentința de ardere pe rug a unui olog care furniza pulberi afrodiziace îndrăgostiților în fața unui public primitiv şi stupid, care se va delecta cu spectacolul.

Acuzata purtând cornetul condamnaților şi o frânghie la gât e purtată cu sânii dezveliți călare pe un măgar, printr-o mulțime care rânjeşte nesimțitoare, chiar bucuroasă că va asista încă o dată la spectacolul arderii pe rug, mulțime îndobitocită de Inchiziție, care i-a propovăduit răutatea şi ura față de semeni.

Un bărbat aplecat spre o femeie (Ducesa de Alba şi Goya?) şi lângă ei doi căței care îşi ating boturile, iar întrebarea lui Goya scrisă dedesubt: „*Cine este mai amorezat?*“ (Perechea de oameni? Perechea de căței?)

Valetul îl piaptănă, servitorul îi pune ghetele, iar ministrul ține pe genunchi o carte deschisă sau un document ca şi cum ar citi. Dar are ochii închişi. „*Iată ce se cheamă a citi*“ – scrie Goya ironic.

„*De ce să îți ascunzi banii?*“– însemna Goya sub o gravură reprezentând un episcop avar şi bătrân care încearcă să îşi ascundă banii, de parcă ar mai avea de trăit şi cheltuit ani de zile.

Sfâşietoarea singurătate şi tristețe a unei femei în închisoare. „*Pentru că era sensibilă*“, a scris Goya.

Un om „învins de somn“ în închisoare şi care nu ar trebui trezit, căci somnul este singurul lucru fericit care i se poate întâmpla unui nefericit.

Un măgar le predă lecţii de citit unor elevi măgari ca şi el, dar de la un profesor măgar nu poţi învăţa decât măgării.

Un măgar îşi caută în arborele genealogic strămoşii nobili, dar găseşte acolo numai măgari ca şi el.

Un măgar medic la patul unui pacient pe moarte. Dedesubt stă scris: „*Din ce cauză va muri: din cauza bolii, sau din cauza medicului-măgar şi ignorant?*“

„*Tu, care nu mai ai putere, trebuie să duci nişte măgari pe umeri*“– scrie Goya şi desenează doi oameni din popor încovoiaţi sub povara a doi măgari durdulii şi vânjoşi, măgari care probabil reprezintă clasa aristocratică, dările impuse şi greutăţile pe care sunt nevoiţi să le suporte cei de jos.

Doi oameni care nu aud nimic, nu ştiu nimic, nu fac nimic şi sunt hrăniţi de un monstru cu ochii legaţi şi urechi de măgar reprezentând ignoranţa.

Un papagal cu ciocul de aur care predă medicina unor viitori medici care nici ei nu vor şti nimic, ci doar să vorbească, să-şi farmece pacienţii şi să-i trimită la cimitir!

Un conte Palatin sub a cărui gravură stă scris: „*În toate ştiinţele există şarlatani care ştiu totul fără să fi învăţat ceva şi care cunosc un leac pentru orice. Feriţi-vă de ei. Adevăratul savant se fereşte de certitudini, promite puţin şi îndeplineşte mult, dar contele Palatin nu face nimic din ceea ce promite*“.

Femeie bătrână şi urâtă care încă se dichiseşte în faţa unei oglinzi „*până la moarte!*“ – stă scris sub gravură.

Un bărbat şi o femeie, probabil căsătoriţi împotriva voinţei lor, legaţi printr-o coardă şi încercând să se elibereze: „*Nu e nimeni să ne elibereze?*“, scrie Goya.

Călugări care duc o viaţă de lenevie şi de plăceri, nu fac nimic ca să fie de folos semenilor lor şi mănâncă şi beau la nesfârşit în taina mănăstirii.

Şi gravura în care Goya se înfăţişase pe el însuşi dormind cu capul aplecat pe mâini, iar împrejurul lui o lume populată de ciudăţenii, cu făpturi ale nopţii, cu lilieci şi cu bufniţe. În timpul bolii la Cádiz căzuse pradă nu o dată unor astfel de halucinaţii vizuale apăsătoare. Continua să le vadă şi

după ce se trezea. Nu se despărțeau de el cu uşurință, şi el trăia mereu cu frica apariției unor noi halucinații şi cu capul înfierbântat de febră. Noroc că o avusese pe Sancha lângă el, care îi ştergea fruntea cu prosoape înmuiate în apa rece şi îl liniştea.

„*Somnul rațiunii naşte monştri*“ – le-a spus Francisco prietenilor săi în acea seară, şi ei se uitau când la o gravură, când la alta, şi apoi se reîntorceau la cele deja văzute şi încercau să înțeleagă ce e cu oamenii răstigniți de evenimente şi cu animalul care latră din om şi cu granițele neclare dintre suprafața vizibilă şi lucrurile invizibile care se sedimentează în interior. Gravură după gravură, însemnare după însemnare, *Capriciile* sunt o frescă a vremurilor prezente în Spania, a vremurilor care fuseseră în trecut şi poate şi a vremurilor care vor veni. Fiindcă – credea probabil Goya – nimeni nu se schimba cu totul, indiferent în ce an trăieşte rămâne şi om, şi animal, şi înger. Supus întâmplărilor ciudate. Supus oamenilor, animale sau îngeri, pe care îi va întâlni.

— Când ai fost bolnav, Paco, apropierea de moarte te-a apropiat de viață! Lumea din gravuri există! Emoții şi râs, brutalitate şi neputință, totul există! remarcă Moratín şi începu să-şi ia note după gravuri şi textele lor.

— Aşteaptă întâi să vezi toată seria *Capriciilor*! interveni Goya. Şi ai dreptate, Moratín, omul e singurul animal care ştie că va muri, dar eu am fost chiar aproape! Am rămas doar surd!

— Tu eşti surd, Francisco, îi spuse Juan Meléndez Valdés, dar auzi tot ce mişcă în țara asta!

— Dacă surzii nu vor auzi şi ceea ce nu aud, şi orbii nu vor vedea şi ceea ce nu văd, unde am ajunge? spuse Goya râzând.

— Sper numai că aceste acvatinte ale tale să nu facă prea mult zgomot. Inchiziția nu e surdă! Mă tem pentru tine, Paco!

— Ce să îți răspund? În tot cazul, de câte ori văd cât zgomot fac la noi unii politicieni şi preoți îmi pare bine că sunt surd! De unde atâta prostie îmbinată cu atâta răutate?

— Granița dintre realitatea de acum şi ceea ce se mai poate încă întâmpla stă în fața noastră ca o carte închisă – spuse altcineva –, încă nu am răsfoit-o, încă nu-i putem citi paginile. Cine ştie ce se mai ascunde înăuntru?

— În *Capricii* sunt multe presentimente despre viitor, remarcă un altul.

Dar Paco nu le mai urmărea de mult cuvintele de pe buze. Urmărea fascinat fețele uluite ale prietenilor săi, care se aplecau peste gravuri, peste texte, care comentau între ei cu atâta însuflețire… Iată. Inchiziția era un moft. *Capriciile* nu erau mofturi, trăiau, stârneau emoții. Câştigase partida!

Şi dacă până la urmă *Capriciile* lui vor aprinde o licărire de înțelegere, vor depune cândva mărturie la un tribunal al viitorului care se va întreba: Toate astea au existat? Cum a fost cu putință?

— Nimic nu e mai de folos unui pictor decât prietenii buni. Vă mulțumesc. Speram, dar nu eram sigur că aceste acvatinte vă vor vorbi.

Într-un târziu, oaspeții îşi luară rămas-bun de la gazdă, mulțumindu-i pentru seara memorabilă pe care le-o dăruise, apoi se răspândiră pe la casele lor.

La scurt timp după aceea, ministrul Jovellanos îi recomanda Regelui să încredințeze lui Goya pictura interiorului bisericii San Antonio de la Florida. Situată pe malul râului Manzanares – la fel de renumită ca Biserica San Isidro –, această biserică devenise şi ea un loc de pelerinaj pentru madrileni.

— Dar sfântul ăsta, San Antonio de la Florida, nu e spaniol – remarcă Josefa.

— Nu are nici o importanță, eu am să-l pictez ca şi cum ar trăi la Madrid şi în secolul nostru, deşi e vorba de Portugalia şi de secolul al XIII-lea. În acele vremuri Sfântul Antonio trăia la Padova, şi acolo a primit vestea că tatăl lui, care locuia la Lisabona, e pe nedrept acuzat că ar fi omorât un om. Sfântul Antonio a ajuns imediat la Lisabona în fața judecătorilor şi i-a rugat să aducă cadavrul omului ucis. Cum l-a văzut, Sfântul Antonio a săvârşit o minune: l-a înviat pe mort ca acesta să poată spune cine e adevăratul ucigaş. Mortul înviat a confirmat de asemenea că tatăl Sfântului Antonio e nevinovat. Ce spui acum, Josefa? – o întrebă. Îl voi picta pe adevăratul ucigaş încercând să fugă, căci mortul înviat îl poate vedea, identifica şi acuza. Cei care mi-au dat lucrarea trimit şi o cabrioletă care să vină zilnic să mă ducă şi să mă aducă de la biserică şi plătesc lucrarea foarte bine, ceea ce e lăudabil. De fapt, de când am fost bolnav, nu am mai primit o comandă importantă.

Frica puse stăpânire pe Josefa. Îi trecu prin cap că Paco al ei va cădea de

pe schelă, se va strivi de pardoseala bisericii şi nici un sfânt nu îl va putea salva.

— Dragul meu, ai fost aşa de bolnav şi ai încă perioade de ameţeală. Banii sunt mai puţin importanţi, avem destui, ne descurcăm – spuse Josefa –, dar înainte de a accepta te-ai gândit dacă vârsta ta şi ameţelile de care suferi îţi vor permite să stai cocoţat pe o scară sau pe schele ore întregi? La ce o să ne folosească banii dacă vei cădea iar la pat, sau şi mai rău de-atât?

Goya se uită la soţia lui. Era cu el de o viaţă. Chiar când o părăsea pentru o vreme ştia că Josefa rămânea cu el. Trăise atâtea alte vieţi în afara vieţii de bărbat însurat, dar de-a lungul anilor Josefa îl avusese numai pe Francisco. I se întâmplase odată chiar ca el, Goya, soţul ei, să-şi dorească să aibă şi ea un ibovnic, să îi fie bine când o lăsa de atâtea ori singură, ca să nu-l mai încerce sentimente de vinovăţie faţă de ea. De fapt voia să fie liber, dar să nu provoace frustrări şi dureri prea mari Josefei. Şi iată că, printre numeroşii tineri care veneau în casa lor, a fost unul care s-a îndrăgostit de Josefa, se pierdea când o vedea şi nu arăta deloc rău. Iar pe Goya tocmai îl bătuse gândul să închidă ochii, să fie un soţ înţelegător, dar în clipa în care acest tânăr fermecător apăruse la orizont, Goya îl umilise de faţă cu toţi şi l-a gonit pe uşă afară din casă, ţipând la el, ba chiar a ţipat şi la Josefa fără nici un motiv. Nu se putea stăpâni. Ţipa. Cu asta i s-a isprăvit dorinţa ca şi Josefa, nevasta lui, să aibă un iubit. Se împăcase deja cu gândul că Francisco Goya nu face parte dintre cei care se pregătesc în fiecare seară să se culce cu sufletul împăcat şi cu gândul la Dumnezeul din ceruri.

— La ce o să slujească banii dacă o să cazi iar la pat sau, şi mai rău de-atât? spunea Josefa neliniştită.

O privi. Avea acum multe fire albe, însă expresia ochilor rămăsese neschimbată. De ani de zile se uita la el ca la un om care nu seamănă cu nimeni altcineva. Era unic pentru ea. Nu se putea închipui fără el. Astăzi nu ar mai fi fost de partea fratelui ei, pictorul Bayeu, în conflictul lui cu Goya.

— Cupola e mai puţin înaltă decât la alte biserici – o linişti Goya –, nu e o biserică mare, mă descurc eu, şi de altfel m-am gândit să-mi iau un ajutor. Am cunoscut un pictor tânăr, Asensio Julia, care abia aşteaptă să lucreze alături de mine. N-avea grijă, e un subiect care îmi dă multă libertate de acţiune şi multe idei. Ai să vezi o biserică cum n-ai mai văzut!

Patru luni trecură repede. Păcat numai că între timp guvernul alcătuit din liberali şi progresişti căzuse, Jovellanos fusese obligat să părăsească Madridul, şi apoi a fost aruncat pentru şapte ani în închisoare.

În cele patru luni, zilnic, conform contractului, o caleaşcă îl ducea pe Goya la biserica la care lucra. Asensio venea întotdeauna dis-de-dimineață, se agita, asuda, dădea fuga de colo până colo, pregătea deja culorile, pensulele, peretele pentru frescă. Era copleşit de faptul că Francesco Goya îl alesese pe el ca asistent la pictura bisericii. De câte ori îl vedea îi venea să-l ia în braţe, dar nu se încumeta să o facă.

— Pictore Goya, maestre, sunt aici! îi striga.

Mai târziu, cățărat alături de Goya pe o schelă, îl privea cum dă viață siluetelor schițate pe plafonul cupolei.

— Ce culori să vă aduc, Don Pictor? Cu ce vă pot ajuta acum, Don Pictor?

— Nu trebuie să-mi spui tot timpul Don Pictor, toți ştiu că nu sunt zugrav! se enerva Goya pe el.

— Nu vă supărați pe mine, Don Pictor, maestre Goya! zicea Asensio Julia necăjit că l-a enervat. E o comoară de biserică! Numai să nu se supere Sfântul Oficiu! Să nu vă facă necazuri!

— Parcă ai fi nevastă-mea! Ajută la ceva dacă sunteți îngrijorați?

— Maestre – se grăbi Asensio să îşi dea cu părerea cât timp nu era repezit –, ba chiar îmi e frică de ce au să zică. În toate bisericile pe care le cunosc sau despre care am auzit, cupola e destinată pictării sfinților şi lui Dumnezeu Tatăl şi Fiul. Dumneavoastră ați ales să pictați pe cupolă oamenii Madridului! Oamenii din Madrid care o să vină aici în pelerinaj o să-şi ridice ochii şi o să se recunoască pe cupolă. Ca într-o oglindă. Cu greu vor vedea un Sfânt, doar unul singur e acolo. Antonio.

— Li se cuvine asta oamenilor din Madrid. Întotdeauna am pus omul în centru. Omul contează. Atât să înveți de la mine, Asensio, şi tot e bine! Puteam să desenez minunea Sfântului Antonio de la Lisbona, cu oamenii secolului lui, secolul al XIII-lea, dar m-am gândit că vizitatorii noştri se vor simți mai apropiați de peisagii actuale. De altfel, şi mie îmi va veni mai uşor să pictez tot ceea ce cu ochii mei văd aici şi acum, din clipa când am ajuns la Madrid pentru prima oară. Va fi mult mai uşor decât să-mi

imaginez cine erau şi cum erau îmbrăcaţi portughezii odată, în trecutul foarte îndepărtat de noi.

Ideea lui Goya a fost să deseneze un gard circular care să separe bolta bisericii de rotundul de la care începea adâncitura cupolei. O cupolă mărginită de un gard încălecat pe alocuri de un copil al Madridului. Ca în realitate. Ce copil nu încearcă să sară un gard? În interiorul gardului, adică în cupolă, mişunau cetăţenii Madridului, bărbaţi, femei şi copii, la care mereu mai adăuga câte unul. În mulţime l-a pictat şi pe Sfântul Antonio, înfăptuind minunea: mortul se trezeşte la viaţă, stă aşezat, priveşte, îşi caută asasinul ca să-l dea în vileag, iar acesta, văzând ce se întâmplă, încearcă să fugă – este pictat într-o parte a cupolei. Goya stătea cocoţat pe o schelă, privea, desena şi era mulţumit, ba chiar entuziasmat. Câtă mişcare pusese în această mulţime surprinsă în pictură! Erau oameni, şi nu sfinţi. Îi plăceau oamenii. Iată, eu, Francesco Goya – se gândea –, am puterea să dedic o cupolă oamenilor din Madrid, astăzi când se crede că o cupolă trebuie să înfăţişeze întotdeauna acelaşi subiect, numai Cer, Dumnezeu, Sfinţi şi Îngeri, iar Majestatea Sa Omul să fie detronat. Dar de ce, de ce să nu i se dea tocmai omului toată cinstea cuvenită?

După câteva săptămâni de lucru, Goya terminase pictarea cupolei şi, cu ajutorul lui Asensio, construi o schelă mai joasă, pregătindu-se să deseneze pe pereţi nişte îngeraşi.

— Ce zici, Asensio, facem nişte îngeri convenţionali, băieţi întotdeauna, sau ne apucăm de desenat nişte îngeri frumoşi şi atrăgători ca nişte fete?

— Dacă spuneţi domnia voastră, Maestre Pictor, că îngerii sunt băieţi, toţi vă vor crede, iar dacă spuneţi că există îngeri-fete tot o să fiţi crezut. Calitatea picturii înrobeşte inimile, nu sexul figurilor desenate.

„Nu e deloc prost Asensio, ucenicul meu“, îşi spuse Goya desenând îngeri cu chipuri de fete tinere, bucălate şi cu ochi albaştri, şi ca urmare Biserica San Antonio de Florida dobândi un har deosebit, capela era cu totul neobişnuită – îngeri-fete erau plasaţi mai jos de cupolă şi apropiaţi de muritorii care vizitau biserica, în vreme ce oamenii Madridului – muritori şi ei – erau plasaţi deasupra îngerilor, pe cupolă, privindu-i de sus în jos. Reuşise să picteze o biserică ce capta în ea „*atmosfera magică a ambianţei*“, cum îi explica fiului său, Javier. „*Ambiţia unui pictor este să*

capteze magia ambianței.“ – spunea Goya.

Când termină de pictat această biserică se simți înaripat, tânăr, plin de energie. Nu făcuse nici un compromis modului convențional de a picta. Pictase ce-i trecuse prin cap şi prin suflet. Se afla în țara lui, scosese tot ce avea înlăuntrul lui şi îl expunea. Nu demult îi scrisese lui Martín Zapater: „*În ceea ce mă priveşte tot ce pot spune este că lucrez întotdeauna cu aceeaşi seriozitate la ceea ce îmi face plăcere, fără să întâmpin opoziție sau să trebuiască să mă aplec în fața cuiva*“. Asta era mai important decât orice: faptul că izbutise să facă exact ceea ce-şi dorise. Dar poate că era prea încântat de el însuşi? Poate trebuie să verifice într-un fel că nu e singurul mulțumit de creația şi de originalitatea operei sale? De fapt, Goya detesta să ceară încuviințarea altora. Nu picta pentru asta, dar voia să audă şi altă părere decât pe cea a lui Asensio. „Sunt un original – făcu haz de el însuşi –, îmi place să plac.“ Şi o invită pe Josefa să viziteze biserica.

Între timp, din cele 84 de gravuri ale *Capriciilor* scoase la vânzare într-o prăvălie de parfumuri de pe strada unde locuiau atunci se vânduseră numai 27 de copii. Înainte de a deveni o pradă a Inchiziției pentru conținutul *Capriciilor*, Goya avu o idee genială: să predea Familiei Regale seria de gravuri, pentru a o pune la adăpost şi a se pune la adăpost pe el însuşi, şi totodată ceruse şi obținuse pentru seria de gravuri predate o rentă lunară viageră pentru nepotul său, Mariano.

„*Goya ştie să fie nebunatec, îndrăzneț, sălbatec, să exprime uneori şi cruzime apropiată de patologic în desene, dar în acelaşi timp exercită arta precauției cu acelaşi talent cu care desenează*“, spuneau despre el prietenii.

„Prietenii au dreptate – se gândea Goya –, dar trebuie să fac ceea ce cred în pictura mea şi totodată să nu pierd ceea ce m-a costat atât de mult efort.“ În 1799 primi titlul mult râvnit de Primul Pictor al Curții Regale şi execută o serie de portrete pentru Casa Regală şi oamenii de seamă ai Spaniei.

În 1801 află de la prieteni despre marele scandal stârnit de Ducesa de Alba. Cayetana, care ştia de la o croitoreasă cum va arăta rochia Majestății Sale Regina la viitorul mare bal al Palatului Regal, a poruncit altei croitorese să coasă două rochii identice, din aceeaşi mătase, de aceeaşi culoare şi acelaşi model ca rochia Reginei, dar pentru două slujnice ale sale, ale Cayetanei.

Când a venit ziua balului şi Regina a intrat înveşmântată în rochia ei somptuoasă, dădu cu ochii de ducesa de Alba, şi la stânga şi la dreapta ducesei stăteau două servitoare purtând fiecare exact aceeaşi rochie ca Regina! Scena a stârnit multe râsete şi rumori în toată Spania, iar Regina s-a simțit profund umilită. Se spune că Alba ar fi fost chiar otrăvită, căci moare la un an după bal – în 1802. Avea numai 40 de ani, aceeaşi vârstă la care decedase soțul ei. Când a aflat că Alba a murit, Goya a simțit ca un cuțit în inimă. Durerea lui a fost atât de mare, încât un an întreg nu a fost în stare să picteze. Da, el, Francisco Goya, nu a mai pictat nimic. „Sfârşitul unei legături de dragoste nu smulge din memorie clipele de tandrețe“ – îşi spunea Goya. El retrăia nopțile lor de iubire din Sanlúcar. Cayetana căpăta viață din nou. Şi clipele scurte petrecute în prezența ei deveneau ani, se desfăşurau din nou şi din nou şi ocupau o suprafață imensă în memoria lui. Probabil că şi Cayetana simțise ceva deosebit pentru el, căci, iată, băiatul lui, Javier, a continuat să primească toată viața pensie lunară din partea Casei de Alba.

Văzându-l pe Pedro intrând în casă într-o dimineață, Goya îi ieşi în întâmpinare şi îl îmbrățişă. Ca întotdeauna când îi era greu, Pedro era acolo pentru el. Cei doi buni prieteni discutară despre tot ce se întâmplase.

— Vezi ce gânduri bune a avut Cayetana, Pedro, ea nu m-a uitat, ştia că acest gest față de fiul meu ar fi în ochii mei cel mai semnificativ dar pe care mi-l putea face.

— În legătură cu asta, i-a spus Pedro, vreau să-ți reamintesc ce a scris odată prietenul tău Gaspar Melchor: „*Cu toții purtăm iluzia că, atunci când un om are un gând bun, el îl preface întotdeauna în fapte. Dar gândurile bune sunt uşoare ca şi baloanele de săpun dacă nu sunt urmate de efortul necesar în vederea transformării gândului bun în faptă*“. Nu e de la sine înțeles, Maestre, şi Ducesa de Alba merită toată prețuirea pentru că a făcut efortul necesar să legalizeze această rentă viageră. Alteța Sa ştia că astfel îți va bucura sufletul. A transformat gândul bun în faptă. Frumos din partea ei. Fie ca Dumnezeu să o aibă în paza Lui!

În 1820, Goya, văduv de câțiva ani, a cumpărat o casă lângă râul Manzanares pe care în curând locuitorii Madridului au poreclit-o „*Quinta del Sordo*“ (casa Surdului), şi s-a mutat acolo împreună cu prietena sa

Leocadia Zorrilla de Weiss, care divorţase de un bijutier evreu, mamă a doi băieţi şi a unei fete. Nu se putea spune că Leocadia nu era o femeie tânără şi frumoasă, dar Goya, cu toată prezenţa ei acolo, se simţea mai deprimat şi mai singur decât fusese vreodată. Se simţea singur ca atunci când mori, se simţea singur ca atunci când devii surd, şi în această perioadă a vieţii sale Goya simţea nevoia să fie la adăpost de ochii iscoditori ai străinilor. De parcă s-ar fi încolăcit în interiorul său. De parcă s-ar fi încolăcit în interiorul casei, ai cărei pereţi îi umplea cu desene. Desene destinate numai şi numai lui însuşi. Goya dorea acum să spună tot ce era de spus, voia să răscolească locul unde cele două făpturi create de Om, Dumnezeu şi Satana, se întâlneau înăuntrul lui. Da, era în casa lui, şi era încolăcit în el însuşi. Dar câteodată nu era sigur că ştie ce mai are de spus, căuta, se căuta, bâjbâia în întuneric; a desenat doi canibali musculoşi luptându-se între ei. „Cel care va învinge îl va mânca oare pe celălalt?“ se întreba. Sau credea că timpul e cel mai mare canibal care îi mănâncă fără încetare încă o zi, încă o lună, încă un an, poate chiar anul următor dacă îl va mai avea? În lupta cu timpul rămas dorea un singur lucru: să deseneze la nesfârşit, să învingă virginitatea albă a pereţilor casei Quinta del Sordo, dându-le o semnificaţie şi puterea de a vorbi cu limba lor deosebită. Şi pereţii să îi poarte strigătul pe care el, Goya, nu îl putea auzi. Picta ca un nebun, picta fără să mănânce, fără să-şi dea un răgaz. Picta de data aceasta numai pentru el, şi nu pentru alţii. Era un om liber în acea casă. Fără nici o precauţiune. Un infirm surd – eliberat de regi, regine, curteni, preoţii Inchiziţiei – dădea drumul disperării şi imaginaţiei cum ai da drumul unor cai sălbatici s-o ia razna peste câmpuri. Îi mai vezi? Nu-i mai vezi? Unde vrei să ajungă, unde pot ajunge? Unde raţiunea nu va adormi şi unde raţiunea poate naşte monştri chiar când e trează?

Într-o zi, neştiind ce va ieşi când desenul va fi terminat, a pictat ore în şir un perete întreg în culori aurii. Aurii, ca nimbul pe care îl picta în urmă cu atâţia ani tatăl său în jurul capetelor de sfinţi, iar copilul Francisco urmărea neclintit trăsăturile pensulei. Dar acum, în partea cea mai de jos a peretelui auriu, Francisco a pictat capul ridicat al unui căţeluş negricios. Scruta împrejurimile? Le adulmeca? Numai capul ridicat al căţeluşului e vizibil, dar de fapt părea că toată tragedia umană se concentrase tocmai în desenul

acelui câine singuratic, țâşnit pe neaşteptate din peretele auriu şi imens, nu se ştie de unde şi nu se ştie cum (ca şi noi, poate?), cățel dureros de singur, păstrând taina corpului său ascuns vederii noastre şi ridicându-şi capul atât cât putea de sus… Ca să-l vedem? Ca să se facă remarcat? Sau poate că peretele, care la prima vedere pare doar un perete auriu, este de fapt desenul fad al unei păduri de toamnă cu frunzele aurii acoperind încă ramurile, iar jos, înspre podea, Goya pictase trunchiul cafeniu al unui copac căzut de-a curmezişul drumului, şi acolo, de partea cealaltă a trunchiului de copac căzut, se afla un cățeluş cu capul ridicat? Ridicat spre cer? Peretele imens care adăpostea o zugrăveală aurie sau o pădure deasă, cu frunze aurite, accentua şi mai mult singurătatea şi micimea cățelului în fața universului, dar cu toate acestea cățelul era o micime care e vie, care îşi poate striga în aer, din gâtlejul efemer, acel *hau-hau* al său unic. „Tocmai eu – îşi spunea poate Francisco Goya –, care l-am pus pe pânză, nu mai pot auzi nici un lătrat. Îl pot vedea cum latră şi că e singur. E ca şi cum peretele acesta imens şi auriu stă proptit în urechile mele şi îmi opreşte orice sunet. Nu-l aud, cățeluşul latră din perete la perete… Ca noi toți, câteodată…“

În altă zi desenă pe un perete al casei doi bătrâni parcă morți de mult, dar care nu părăsiseră pământul. Totul era mort la ei, expresia feței devenise respingătoare şi groaznică, dinții lipseau, țestele erau ciobite, trupurile – care le slujiseră să facă dragoste, căci în viață toți facem dragoste; le slujiseră să se lupte, căci toți participăm la războaie; le slujiseră să alerge, căci toți alergăm după te miri ce de parcă nu există un sfârşit, trupurile nu mai puteau fi folosite de către cei doi, erau terminate. Şi totuşi în mâini țineau câte o lingură, şi ochii le erau plini de dorința de a sorbi supa din blidul din fața lor. Aproape că te izbea personal şi îți displăcea contrastul neînțeles între privirea pofticioasă şi cele două – aproape – cadavre, care îşi întindeau lingura parcă dându-ți cu tifla: „Iată, trăim! Ha! Ha! Ha!“

Două cadavre, dar încă le mai bătea inima. Voiau supa lor! Nu le era de-ajuns supa pe care o mâncaseră toată viața! Mai voiau supă şi o voiau acum!

Şi astfel, după ce s-a mutat în noua lui casă, Goya a continuat să picteze pereții casei, şi câteodată se oprea, căci se simțea obosit. Şi-a amintit că atunci când avea numai 41 de ani i-a scris odată lui Martín şi l-a întrebat

dacă are riduri, dacă se vede pe el vârsta. Adică se credea deja bătrân. Ce diferență între acel Goya şi cel de acum! Atunci nu se simțea mereu obosit.

„*Timpul fuge şi pentru tine la fel de repede?*“ l-a întrebat cândva într-o scrisoare pe Martín Zapater.

Şi totuşi dacă şi-ar fi făcut autoportretul fără ajutorul oglinzii s-ar fi pictat tânăr, sufletul lui era încă pofticios, încă neîmblânzit, încă sălbatec, rămăseseră atâtea lucruri de pictat şi existau atâtea lucruri care îi stârneau în fiecare zi curiozitatea, indignarea, râsul. Avea aceleaşi nevoi ca în anii tinereții şi mai ales nevoia de a fi iubit, de a simți şi de a atinge o femeie între coapsele ei întredeschise sau pe Martín în cămăruța lor din Zaragoza… „Există oameni care nu îmbătrânesc niciodată lăuntric!“ – se consola Goya.

După ani şi ani veni să-l viziteze din nou vechiul său elev Pedro. Părăsise de mult Madridul şi pictura, se căsătorise, se apucase de comerț şi locuia la Sevilla.

După ce s-au îmbrățişat, Pedro s-a îndepărtat puțin ca să-l privească pe Goya. „Cât a îmbătrânit! Până şi prin cameră se mişcă mai încet… Dar privirea îi e la fel de intensă şi cercetătoare ca întotdeauna. Nu i s-a potolit. Până va închide ochii, Goya nu îşi va potoli privirea. Şi atunci va fi curios…“, îşi spuse şi simți că i se frânge inima la gândul că în curând îl va pierde.

După ce îl invită să se aşeze lângă jilțul lui şi să bea împreună vinul adus de Pedro din Sevilla, au discutat despre cele petrecute în urmă cu mulți ani şi despre lumea care devenise cu totul alta. Goya căzu pe gânduri, învârtindu-şi paharul de vin între degete. „Cel mai mare semn de prietenie față de un om – se gândea Pedro – este să poți să taci în prezența lui şi să te simți bine împreună.“ Se simțea bine lângă vechiul lui maestru. După un timp, Goya îşi ridică privirea spre Pedro.

— Ții minte, Pedro, ce frumoasă era, Cayetana! i-a spus şi l-a condus pe Pedro în dormitorul lui.

Ochii îi străluceau de tinerețe, era alt om, un om tânăr. Lângă pat, frumoasă, vie, provocatoare, plină de trufie şi foarte sigură pe puterea ei de seducție era Cayetana, arătând în jos cu degetul spre nisipul de la picioarele ei.

Îmbrăcată ca o *maja*, purta un voal negru care îi înfăşura părul şi cobora

în jurul pieptului lăsând să se întrevadă o bluză aurie şi o cingătoare roşie legată cu o fundă la spate. Fusta neagră cu volane se oprea peste nişte pantofi aurii cu tocuri înalte şi parcă simțeai încă foşnetul fustei şi zgomotul paşilor în mers.

— Când mori tânără rămâi tânără, spuse Goya. Nu am dat niciodată această pictură familiei Alba, de când am desenat-o, Cayetana arată cu degetul pe nisip inscripția pe care tocmai i-o săpasem eu în nisip: *SOLO GOYA*. Ca să nu o compromit, am aşternut de mult un strat de culoare peste inscripția *SOLO GOYA* şi astfel să o ascund de ochi indiscreți. A trecut atâta vreme de când a murit, dar, vezi, nu m-am despărțit de ea. Era frumoasă Cayetana! Fața lumii s-a schimbat, Pedro, dar ea mă priveşte în fiecare zi. *Numai Goya*. Sub culoarea de camuflaj e scris *SOLO GOYA*. Acum numai eu şi cu tine ştim asta…

„Poate că moartea se află prezentă în umbra oricărei picturi reuşite – îi trecu prin gând lui Pedro. Un pictor genial va cuprinde în desenul său şi intensitatea faptului că el, cel care îi pozează, e prezent numai în acea clipă, că el, cel care îl pictează, poate muri peste o zi sau peste o lună, şi numai ceea ce a pictat poate să rămână în viață.“

După un timp, Petro şi-a dorit să-l facă pe Goya părtaş la admirația lui pentru o pictură făcută de maestru la catedrala din Sevilla.

— Maestre, îi spuse lui Goya, de câte ori mă duc duminicile la catedrală cu soția şi copiii mei, le admir pe cele două sfinte pictate acolo de dumneavoastră în 1817. Privirile lor curate par a se ridica deasupra noastră, a muritorilor de rând, iar pe lângă sfinte coboară raze de lumină pe care le-ați pictat ca izvorând din ceruri. Ştiți că toată Sevilla vine să se roage acolo, să le roage pe sfinte să facă o minune şi să aducă la un bun sfârşit micile şi marile lor necazuri. Ce spun eu, vin din toată Sevilla? Din toată Spania vin oameni să se roage şi să se prosterneze la cele două sfinte.

Goya începu să râdă. Se prăpădea de râs. Râdea cum rar mai râsese în anii de după boala care îl lăsase surd. Nu se putea opri din râs.

— De ce râdeți, Maestre? îl întrebă uluit Pedro.

— Când mi s-a dat să le pictez în catedrală pe cele două sfinte, aveam nevoie de două femei care să-mi pozeze. Dar unde să le găsesc? Nu aveam timp să caut, căci trebuia să mă întorc repede la Madrid. Am convins contra

plată două prostituate – cele mai frumoase din bordel – să-mi pozeze şi le-am imortalizat ca sfinte pe pereţii catedralei! Erau într-adevăr foarte frumoase. Şi cred că viaţa lor se desfăşurase împovărată de încercări grele şi de suferinţe, şi aveau aşadar ceva în comun cu viaţa unor sfinte martire.

— Să nu povestiţi asta nimănui, Maestre, să nu audă vreun agent al Inchiziţiei. Asta vă mai lipsea. Dar pot să vă mai pun o întrebare? Rămâne între noi.

— Desigur, Pedro, puţini sunt oamenii pe care îi iubesc cum te iubesc pe tine, mai mult, îţi port recunoştinţă. Care e întrebarea?

Totuşi Pedro ezită să formuleze întrebarea, dar până la urmă îi spuse ce îl frământa, ce dorea să ştie:

—Maestre, dumneavoastră credeţi în Dumnezeu?

— Păi nu ţi-am dat mai înainte răspunsul? Când am vorbit de sfinte şi de catedrală? Pedro, Pedro, păstrează ce e important pentru tine ferecat într-un cufăr lăuntric, sunt lucruri despre care în zilele noastre nu trebuie să vorbeşti la lumina zilei. Dar între noi putem s-o spunem: oare nu sunt şi *Dumnezeu*, şi *Satana* făuriţi de mintea omului? Totuşi în 1811, cu un an înainte să se prăpădească Josefa, ne-am făcut împreună testamentul şi, la dorinţa soţiei mele, ce crezi? Am lăsat moştenire locurilor sfinte de la Ierusalim o sumă de bani pentru pelegrini.

Apoi, după ce discutaseră dacă crede în Dumnezeu sau nu, dacă dăruieşte locurilor sfinte de la Ierusalim bani sau nu, dacă sfintele sunt cu adevărat sfinte sau nu, dacă să te închini şi la prostituate când sunt frumoase şi tac, sau nu, Goya îl întrebă câţi copii are şi trecură la alte subiecte.

Înainte de plecare, Pedro îi povesti maestrului său ultimele noutăţi despre Pepita Tudó, pe care o pictase cândva ca *Maja desnuda* şi *Maja vestida*.

— Trăieşte de ani de zile la Paris căsătorită în sfârşit oficial cu Godoy, după ce soţia lui, María Teresa, a divorţat de el în 1808. Acolo, la Paris, pictorul spaniol José de Madrazo y Agudo a pictat-o pe Pepita la 15 ani după ce aţi pictat-o domnia voastră. În acest portret nou păstrează aproape aceeaşi pieptănătură, dar se vede că de data asta i-a fost frig: e îmbrăcată!

— Sau poate că Godoy e în continuare gelos. Chiar mi-ar plăcea să ştiu cum arată Pepita astăzi! – spuse Maestrul şi îşi însoţi până la poartă prietenul căruia îi datora supravieţuirea din zilele grele de după surzenie.

Mai trecu o vreme şi un zvon îngrijorător ajunse la Goya în 1823. Fapt este că, după ce Manuel de Godoy fusese nevoit să părăsească Spania, Inchiziția îi confiscase toate bunurile şi se pare că tocmai atunci agenții Inchiziției o descoperiseră – sub tabloul Majei îmbrăcate – pe Maja dezbrăcată, adică pe Pepita Tudó goală, pictată de el. Iar Inchiziția, slăbită oarecum sub domnia Mariei Luisa şi a lui Carlos IV, îşi scotea iar ghearele şi îşi împrospăta puterea. Veniseră vremurile domniei corupte a regelui paranoid şi tiran Ferdinand VII. Noua constituție fusese abolită şi începuse o cumplită vânătoare contra tuturor celor consideraţi liberali sau adepți ai ideilor moderne franceze.

Într-o noapte auzi bătăi puternice în uşă. Din ce în ce mai tare. „Aud, aud, îşi spuse Goya fericit, iată că aud!“ Se îndreptă năuc, clătinându-se spre uşă, dar nu apucă să ajungă.

Vizitatorii nocturni spărseseră uşa, o!, le ştia chipurile, glugile, mantiile negre. Veniseră să-l ia. De câte ori nu se auzise această frază în Spania: „Au venit în mijlocul nopții şi l-au luat!“ sau „Şi au luat-o!“. Acum veniseră să-l ia pe el! Atunci rosti acele cuvinte pe care le spun şi deştepții, şi proştii:

— Ce am făcut? De ce fapte sunt învinovățit?

Goya întreba, deşi ştia că oamenii Inchiziției se specializaseră în a te sili să mărturiseşti prin torturi ceea ce nu avea nici o importanță dacă făcuseşi sau nu, oricum te aflai pe drumul spre rug sau temniță. În cazul lui Goya nici măcar nu trebuia să vorbească, tabloul *Maja desnuda* vorbea de la sine, era o probă grăitoare a încălcării ordonanțelor Înaltului Oficiu care interzicea desenarea de nuduri feminine. „Pe vremea romanilor şi a lui Iisus exista răstignirea, azi, pe vremea Inchiziției inventate de catolici, există arderea pe rug, îi veni în minte lui Goya. Oare care doare mai mult?“, şi se miră că-i stă capul la astfel de sarcasme. Podeaua scârțâia sub cizmele celor care veneau spre el. Deodată, camera se umplu de bufnițe şi lilieci zburând bezmetic, şi Goya se trezi în patul lui scăldat în sudoare. Deşi era încă îngrozit de vis, îi trecu prin cap ceva comic. „De spaimă în coşmarul meu am început să aud, am auzit bătăile în uşă! Uite o metodă să te vindeci de surzenie!“ Dar nu se vindecase de surzenie, ştia asta. Şi mai ştia că trebuie să părăsească Spania cât mai repede. Întotdeauna se dovedise foarte practic. Citea bine o hartă politică. Nu trebuie să aştepte ca noua realitate din Spania

să-i dea brânci pe o pantă periculoasă. Şi-a dat seama că împotriva acestei situaţii nu puteai lupta, nici măcar cu armele sau prietenii potriviţi.

Chiar a doua zi, Goya primi de la oficiul Inchiziţiei invitaţia să vină la interogatoriu. Nu era un vis. Oricum, hotărârea lui fusese deja luată.

Pentru că Josefa murise de câţiva ani, Francisco şi-a trecut averea şi casa pe numele fiului şi nepotului, i-a spus Regelui că este bolnav şi trebuie să facă un tratament balnear în Franţa, apoi şi-a luat concediu din slujba de la Palat. Înainte de plecare, Regele Ferdinand VII i-a spus ameninţător: „Ai merita să fii întemniţat, dar eşti un mare artist, aşa că te iertăm“. Astfel, în 1824, la 78 de ani, Francisco Goya, cel mai spaniol dintre spanioli, a părăsit Spania. Nu era singurul spaniol care şi-a găsit atunci adăpost în Franţa, ţara până de curând inamică, ţara care generase cea mai mare şi progresistă revoluţie a vremii şi a vremurilor. Acolo se va bucura să-şi respire libertatea. Îl aştepta deja o colonie serioasă de spanioli de bine, exilaţi din Spania şi concentraţi mai ales în oraşul Bordeaux.

Leandro Moratín, refugiat şi el în Spania, l-a descris pe Goya ca sosind la Bordeaux fără nici un servitor, singur în călătoria obositoare, surd, bătrân şi slăbit trupeşte, dar fericit şi nerăbdător să vadă în Franţa lucruri noi.

La puţin timp după sosire a vizitat Parisul şi a locuit la etajul al treilea al unui hotel de pe strada Marivaux. Aici s-a întâlnit cu vechi prieteni, printre care Contesa Chinchón, care, după cum deja aflase de la Pedro, se despărţise de soţul ei, Godoy. Acolo, la Paris, Goya, marele maestru al gravurii prin *etching*, a aflat de o nouă metodă numită „litografie“. La 78 de ani i s-a părut firesc să vrea să-şi însuşească această tehnică modernă. Imediat a scos o serie de litografii. Nimic din ce era nou nu îi era străin.

Printre altele, Goya a desenat o scenă cu un bătrân pe care l-a văzut stând într-un cărucior tras de un câine mare şi s-a mirat atât de tare, încât a scris sub desen „*am văzut cu ochii mei la Paris*“. A mai desenat un om foarte bătrân, cu o barbă lungă, păşind greu în două cârje, dar important era că mergea, înainta. Sub desen stătea scris: „*Încă mai învăţ*“.

Toţi refugiaţii francezi spuneau că febrilitatea activităţii lui Goya sfida vârsta, şi vârsta devenea numai un număr de ani care îşi lăsau amprenta pe faţa şi pe corpul lui, dar îi ocoleau spiritul. Totuşi, la sfârşitul anului 1825, Goya i-a scris între altele unui prieten din Paris (Joaquín de Ferrer, rue

Blanche 15, Paris) şi l-a rugat să îi scuze scrisul pentru că *„deja nu văd bine şi mâna nu îmi este stabilă. Toate mă părăsesc în afară de forţa voinţei mele*“.

Între timp prietena sa Leocadia ajunse la Bordeaux, şi lui Goya îi plăcea mult să o înveţe pe fiica ei, Rosario, să deseneze, ba chiar lăudă mult talentul fetiţei, el, care nu făcea niciodată risipă de complimente.

Şi într-o zi, o tânără care le aducea în fiecare zi lapte proaspăt muls i-a atras atenţia lui Goya. Avea o faţă delicată de prinţesă bizantină şi nişte ochi visători plini de aşteptări de la lumea noastră. Lume care este tot ceea ce putem avea şi nu mai mult decât atât. Goya ştia că lăptăreasa cea tânără va învăţa să spere mai puţin, să iubească mai puţin, că ochii fetei vor deveni asemănători unor vrăbiuţe speriate de zgomot, speriate de viaţă, gata să-şi ia zborul dacă ar avea unde. Ştia că va mai trece o lună, un an, câţiva ani şi lăptăreasa din Bordeaux va învăţa cum stau lucrurile şi că o s-o doară. Şi că o să aibă alţi ochi. Şi altă faţă. Însă acum era încă atât de tânără, încât naivitatea ei îi amintea de el însuşi, cel de odinioară, de Francisco din Fuendetodos. Ea venea în fiecare dimineaţă, mirosea a tinereţe şi a lapte, le lăsa vasul plin şi pleca spre alte case cu visele ei, cu povara de sticle albe pe care o purta. Însă de câte ori venea, Goya îşi făcea timp să se apropie de ea şi să îi vorbească.

„Uite, ţi-a venit prietena!“ îi spunea din vârful buzelor zeflemitoare Leocadia. Era geloasă. Dar Goya nu mai ţinea de mult seama de răutăţile ei. Hotărâse să o picteze pe lăptăreasă aşa cum era, neobişnuit de delicată şi de tânără şi cufundată în lumea ei populată de vise. Nu ştia că va fi ultima lui pictură. Niciodată nu ştim când este ultima oară.

„Pe cât de tânără este lăptăreasa asta, pe atât sunt eu de bătrân, dar ce pot face? O văd şi când nu o văd, o văd şi când nu este aici. Mă mir singur de ce mi se întâmplă, dar, iată, mă înduioşează“, îşi spuse. Şi în procesul desenării folosi culori pastel, mult albastru ca în picturile clasice care o reprezentau pe Sfânta Fecioară Maria. Terminând pictura, Goya era mulţumit. Reuşise să transpună pe pânză atmosfera delicată care emana din faţa visătoare a tinerei lăptărese din Bordeaux.

Astfel ultima mărturie despre lumea lui Francisco nu conţine nici o urmă de râs ironic, cruzime, critică. În această fază a vieţii sale nu a mai simţit

nevoia şi obligaţia să inoculeze urâtul sau spaima în pictură. A pictat o impresie – impresia lui despre lăptăreasa care l-a înduioşat prin naivitatea ei. Prin tinereţea ei. Orice urmă de sarcasm îi dispăruse. Din nou nu ştia nimic despre viaţă, el, care fusese un om cu picioarele pe pământ.

„Se vede că dacă rămâi în viaţă – se bucura Goya – la orice vârstă te mai poţi îndrăgosti, chiar şi acum, în acest an atât de îndepărtat de anul naşterii mele.“

Pe patul de moarte, în aprilie 1828, Francisco Goya, spre deosebire de majoritatea oamenilor vremii, a refuzat să primescă împărtăşania din partea vreunui preot şi s-a despărţit de lumea noastră, credea el.

Astăzi, privind portretul lăptăresei din Bordeaux – ultima pictură a lui Goya şi o mărturie a capacităţii sale de a iubi –, ne dăm seama că Goya a rămas în viaţă, lăptăreasa a murit de mult, dar şi-a lăsat ca amanet ochii – de fapt, un singur ochi, fiindcă e desenată din profil. În ochi şi în expresia feţei ei un pictor a văzut într-o zi toate gândurile ei de ducă şi tot ce nu vom mai putea şti niciodată despre ea şi despre viaţa ei pe acest pământ.

Cum nu vom putea şti niciodată de ce Goya nu le-a lăsat nimic în testamentul său Leocadiei Weiss şi fiicei ei, Rosario, cu care a petrecut nu puţine ore învăţând-o să picteze. Poate că Leocadia, mult mai tânără decât Goya, era departe de fi avut caracterul înţelegător şi blând al Josefei şi se certau des.

În tot cazul, trei lucruri nu mi-au plăcut deloc la Goya: că ucidea animale la vânătoare, că frecventa luptele cu tauri şi că nu i-a lăsat totuşi ceva moştenire şi Leocadiei. Dar cine e perfect?

La urma urmelor, cu moştenire sau fără, eu tot am impresia că îl iubesc. Încă bat drumurile spre secolul lui. Îi rămân în apropiere. Încerc să mă împac cu tot ce nu pot înţelege. Dar el, când desena, de unde ştia cum va arăta secolul XX?

Solo Goya

ZARAGOZA–FUENDETODOS–ZARAGOZA, 1995

— Îmi pare rău, Antonio, dar ne apropiem de sfârşitul călătoriei şi nu mai am timp să-ţi povestesc episoade întregi din viaţa şi opera lui Goya! De exemplu cum pictând grozăviile războiului dintre spanioli şi francezi a dovedit că nu există războaie glorioase şi care să aibă o justificare, că nu există de fapt oameni buni şi duşmani. Goya a desenat oameni de ambele părţi ale graniţei, fie spanioli, fie francezi, egali între ei, şi pe care războiul şi conducătorii armatelor îi preschimbă în fiare sălbatice, şi nu sunt unii mai buni decât ceilalţi în privinţa cruzimii pe care o pot dovedi faţă de un semăn de-al lor cu care se întâlnesc faţă în faţă. E prima oară când un pictor spune că nu există războaie glorioase, iar noi suntem la fel ca duşmanii noştri, francezii, în clipe de război – nu mai puţin sălbatici. Şi fără legătură cu faptul că avem dreptate sau nu.

Şi Goya desenează, desenează şi desenează tot ceea ce vede. Dezastrele războiului aşa cum nimeni nu le dezvăluise înaintea lui. Aplecat peste o grămadă de cadavre, singurul supravieţuitor al bătăliei vomită sânge. El întreabă, prin textul scris de Goya dedesubt: „*Pentru asta ne-am născut?*“ Sau sub gravura reprezentând nişte mame fugărite cu copii mici în braţe, Goya a scris: „*Am văzut asta!*“ Dedesubtul unei gravuri cu oameni spânzurându-i şi mutilându-i pe alţii, Goya scrie „*De ce?*“, şi sub alta cu prizonieri ucişi: „*Nimeni nu ştie de ce*“. Sub gravura cu un prizonier legat de un stâlp şi împuşcat de la spate, Goya scrie: „*Barbari!*“ Şi sub altele scrie: „*Nu ajută la nimic să împuşti!*“, „*Nu e nimeni să îi ajute!*“ sau „*Adevărul a murit*“.

Înfăţişând un cadavru pe jumătate dezgropat, Goya îl face să depună mărturie scrisă pe pământ: „*Nada!*“ Nimic… Nu există nimic dincolo. Nici cer, nici iad. Da, în aceste războaie orice om poate deveni un animal sălbatic, fie că e numit la naştere spaniol, fie că e numit la naştere francez – ne învaţă Goya. „*Nu ajută la nimic să împuşti*.“

Dar – i-am spus lui Antonio – cel mai mult m-a impresionat gravura *Căruțe spre cimitir*: nişte căruțe din care se descărcau cadavre, şi în prim-plan se află o femeie tânără moartă. Am văzut o scenă identică într-o fotografie în care se descărcau cadavre în ghetoul din Varşovia în 1942! Exact ca în gravura lui Goya. Oameni căzuți victime vremii lor.

După aceea am tăcut amândoi şi am răsfoit cartea cu gravurile *Dezastrelor războiului* pe care o aveam la mine. Totul despre războaie fusese spus în imagini greu de privit şi cutremurătoare. Goya fusese martor ocular.

După ce mi-am strâns bagajele, m-am uitat la ceas.

— De fapt, mai am timp să-ți citesc câteva date din lucrarea pe care vreau să o scriu odată despre pictor. Iată, în cei 65 de ani de activitate ca pictor, a avut cea mai mare densitate de lucrări chiar între 62 şi 72 de ani, adică 700 din totalul de 1900 de lucrări catalogate ca fiind ale lui. Din aceste 700 de lucrări, patru din cinci sunt desene şi gravuri. Memorabil cu adevărat este că, înainte de boală, în opera lui Goya au predominat picturile colorate, iar desenele şi gravurile reprezentau numai o şesime din lucrări. De fapt, Antonio, numai după boala avută la 47 de ani Goya a devenit un maestru al coloritului în negru şi alb. Oare evita celelalte culori şi le găsea inutile în artă? Sau nu se mai împăca bine cu ele, căci devenise conştient că le vede mai puțin intense decât în realitate?

— Nimeni nu poate şti şi nimeni nu te poate contrazice decât dacă El, marele El, s-ar autoevalua! a răspuns Antonio.

Mi-a plăcut ideea.

— Păi păcat că nu l-am invitat!

Poate că, într-adevăr, nu trebuia să pomenesc faptul că nu i-a lăsat nimic moştenire Leocadiei Weiss! Sper că, în afară de asta, i-a plăcut ce am spus despre el. Oamenii îl admiră pe Goya, eu sunt îndrăgostită de el, e o mare diferență!

— Îmi permit să-ți dau un sfat: nu te amesteca în chestia cu doamna Weiss! – a intrat Antonio în jocul meu. Nu ai fost acolo, nu ştii ce a fost între ei. Dar mi-a plăcut enorm ce mi-ai povestit. Am devenit specialist în Goya pe nepusă masă. Şi e clar: îl iubeşti pe acest individ. Nu te rabdă inima să îl judeci.

— Se vede că dragostea este cea mai bună cheie către alt om! – am pus capăt discuţiei cu o remarcă neoriginală, îndreptându-mă spre ieşirea din tren.

— Te rog mult să-mi dai un telefon dacă ajungi şi pe la Madrid, a spus Antonio ajutându-mă să cobor cu bagajul. Aş vrea să te invit la o cafea. Trebuie să mai stăm de vorbă. Despre Goya, fireşte! Sau poate nu; oricum, vreau să te revăd.

— Eşti din Madrid? nu mi-am putut ascunde mirarea, tot timpul călătoriei crezusem că e din Zaragoza, un om al provinciei.

— Iată cartea mea de vizită, te rog mult să-mi dai telefon! *Bon voyage* la Fuendetodos şi sper că nu vei fi dezamăgită acolo de Goya!

— Nu-ţi face griji! Rămân cu el! Şi succes în procesul de divorţ! Să iasă aşa cum vrei!

Astfel, după cinci ore devenite prea scurte, ne-am luat rămas-bun în gara din Zaragoza. Nu-mi părea nici mie rău că l-am întâlnit. În orele petrecute în tren, părul parcă i se mai ciufulise şi îi stătea bine. Oricum, după ce am râs atâta împreună, Antonio părea un bărbat mult mai atractiv, mai puţin mic-burghez decât crezusem. Şi în favoarea lui atârna şi faptul că îndrăznea să divorţeze şi să nu facă parte dintre cei care se prefac tot restul vieţii, stând în aceeaşi casă cu o femeie care le-a devenit străină. Să-ţi confrunţi propriile sentimente cere curaj. El îl avea.

Se despărţi de mine cu un rezumat pe care nu mi l-aş fi imaginat ca ieşind din gura lui:

— Îmi pare bine că m-ai împrietenit cu Goya, cel apărut la un secol după Velázquez şi cu un secol înainte de Picasso şi Dalí! La revedere la Madrid!

M-am îndreptat spre ieşirea din gară. El rămăsese pe loc, mă privea.

— Legătura dintre noi atârnă numai de tine, îmi spusese. Să nu-mi pierzi cartea de vizită!

La urma urmei un ignorant în ale artei, dar un bun ascultător, simpatic şi inteligent, am făcut eu rezumatul întâlnirii din tren. Şi principalul: se poate face haz cu el. De fapt, răguşisem după atâta conferenţiat. Dar ştiam că răguşeala mea nu fusese zadarnică, pentru că Antonio se dumirise oarecum şi în privinţa faptului că perioada albastră nu poate fi pusă pe seama lui Goya, sau ceasul topit pe socoteala lui Picasso.

Şi totuşi o fraza a lui continua să mă intrige: „Goya cel apărut la un secol după Velázquez şi cu un secol înainte de Picasso şi Dalí“. Această frază a lui Antonio mi se părea în disonanţă cu nivelul său intelectual, dar când m-am uitat la ceas am intrat în panică.

Aveam o singură zi la dispoziţie şi atâtea de făcut până la trenul de noapte care avea să mă ducă înapoi la Barcelona. Trebuia să mă concentrez numai asupra subiectelor legate de vizitarea satului natal al lui Goya.

Antonio devenise deja o amintire plăcută: studentul meu din tren. Lângă gara din Zaragoza multe taxiuri îşi aşteptau eventualii clienţi. Un singur taximetrist o rupea pe engleză. Îl chema Fernando. Simpatic, cu pielea smeadă, arăta exact cum ai impresia că trebuie să arate un spaniol.

— Cât m-ar costa să mă duceţi până la Fuendetodos, să mă aşteptaţi acolo până vizitez casa natală a lui Goya şi muzeul, apoi să mă aduceţi înapoi la Zaragoza, la Catedrala El Pilar?

O expresie de uimire i-a invadat faţa. Cred că nu mai întâlnise un astfel de caz. S-a scuzat şi s-a dus să se consulte cu ceilalţi şoferi care aşteptau clienţi. Au şuşotit cât au şuşotit între ei tot aruncând priviri spre mine de parcă spuneau: „Ce mai pasăre ciudată ne-a sosit din depărtare“. După consfătuirea lor zgomotoasă, din care nu am înţeles nimic, şoferul s-a întors şi mi-a cerut o sută de dolari pentru călătoria dus-întors şi aşteptarea în sat. Mă aşteptasem la această sumă, aşa că i-am întins imediat suta şi am suit în maşină. M-am instalat şi am vrut să scot din geantă un stilou şi nişte coli ca să-mi notez impresiile. Atunci am dat peste cartea de vizită a „Funcţionarului“. „Hai să văd cine este şi cu ce se ocupă acest domn Antonio la Madrid!“ Pe cartea de vizită scria: „*Antonio Rodrigues, curator al secţiei Francisco Goya, Muzeul Prado. Madrid…*“

Era o lovitură de teatru fără teatru! Ce o fi râs de bâlbâielile mele despre Goya! Ce o fi râs de mine, care îi făceam cunoştinţă cu Goya! Sau poate că n-o fi râs! Nu este iubirea cea mai bună cheie pentru a deveni un adevărat specialist în opera cuiva? „Îl iubeşti cu adevărat pe Goya!“, mi-a spus Antonio. Curator la Prado, el şi nimeni altul.

O să fie interesant când o să beau o cafea cu Antonio în cafeneaua din Prado! Păcat că n-o să fim toţi trei: el, eu şi Goya! Ne-ar fi şi pictat – şi, după aceea, Antonio ar fi trebuit să găsească doi pereţi încă goi la Prado ca

să ne atârne acolo portretele. Două portrete abia descoperite în zilele noastre şi semnate de Goya! Pictate post-mortem!

Îți dai seama, Antonio, că noi şi Goya o să intrăm în cartea recordurilor Guinness? (Îi spun unui Antonio imaginar.)

Goya, Guinness. Tot cu litera G începe – mi-ar răspunde, poate, Antonio…

Prostii, am să-mi pierd concentrarea asupra singurului eveniment important – călătoria mea la Fuendetodos! – , mă dojenesc în sinea mea. Totuşi, îmi părea bine că-l cunoscusem pe specialistul în Goya, pe deasupra şi nou membru al Societății „Divorțați din toate țările, uniți-vă!“.

Cum priveam prin geamul maşinii peisajul, mi-am adus aminte că Theodor Reik, celebrul elev al lui Freud şi-a intitulat cartea *Să asculți cu urechea a treia*. Eu, în acea dimineaţă, aş fi vrut să văd lumea cu un al treilea ochi, şi acest al treilea ochi al meu să nu permită celorlalți doi ochi să vadă, de-a lungul drumului spre Fuendetodos, armata de stâlpi cu elicele producătoare de electricitate la vârf, stâlpi înşiraţi unul după altul, la nesfârşit, identici în monotona lor urâțenie. Dar acest al treilea ochi să-l vadă deodată pe micul Francisco cum trece pe lângă noi, comod instalat în caleaşca trasă de doi cai în drum spre Zaragoza. Francisco José de Goya y Lucientes să-şi înceapă călătoria în prezența mea nebănuită şi în prezența atâtor lucruri de care încă nu aflase, dar care îl vor năuci, ului, amuza, emoționa, minuna, întrista, îngrijora, speria, înfuria şi vor da frâu liber geniului său în tumultul celor două vieţi pe care le-a trăit: cea de dinainte de boală şi cea de după boală. Ştiam că într-o operă literară se mai transformase odată un om întreg într-un gândac. Eu aş fi dorit să mă prefac într-o muscă şi să zbor prin odaia pe care Goya şi Martín Zapater, colegul său de la colegiul „Père Joachim“, o împărțeau în Zaragoza anilor 1750. Nu cred că m-aş fi ruşinat de ce aş fi putut să văd acolo: dragostea a doi adolescenți atraşi unul de altul, împărtăşind şcoala, partidele de vânătoare, dulciurile, gândurile şi trupurile. Descoperirea lumii din jurul lor şi a universului din corpul lor ca pe o surpriză pe care o explorau împreună. Francisco îl iubea pe Martín, şi Martín îl iubea pe Francisco. Lumea e atât de simplă şi de copleşitoare când eşti tânăr şi nedeformat încă de ceea ce alții vor dori să te învețe.

Asta era tot: doi adolescenţi fericiţi că sunt împreună. Peste legăturile frumoase nu trebuie lipite etichete ca sub fluturii din insectar. Oricum, fluturii sunt morţi când li se găseşte clasificarea şi li se scrie un nume pe etichetă. Mă gândeam că numai dacă vrei să omori cu zile o legătură de dragoste îi pui o etichetă!

„Oare sunt muscă? Oare sunt fluture?“ – m-am întrebat zburând printr-o cameră care nu mai exista, locuită odată de Francisco şi Martín, care nu mai existau nici ei. Zburam prin odaie ca să-i ascult vorbind între ei sau poate că zburam ca să-i ascult tăcând împreună, să-i văd cum fac dragoste şi cum se naşte minunata complicitate dintre ei şi un sentiment de fericire naiv, natural, puternic, viu, care le invadează corpul şi sufletul ca un orgasm care ar putea dura la nesfârşit. „Fericirea apare fără explicaţii, fără categorisiri – îi spunea poate Martín lui Francisco – fericirea ţâşneşte ca un izvor şi spune singură: Iată-mă! Exist! Sunt eu! Aşa sunt şi aşa simt şi aşa vin spre tine, despuiată de valuri în această clipă scurtă din acest timp scurt în care mă aflu şi te afli pe pământ, şi nu sub pământ.“ Poate că îi spunea toate astea, poate…

Să înţelegi un om înseamnă de fapt să înţelegi şi ceea ce nu îţi spune – aşa au afirmat unii oameni sau un om al cărui nume îmi scapă acum –, cum aş putea să înţeleg tot ce nu şi-au spus atunci între ei Martín şi Francisco? Martín Zapater, aşa cum l-a pictat mai târziu marele său prieten, semăna cu un evreu spaniol. Era smead, inteligent, cu ochi negri, pătrunzători, nas coroiat şi buze cărnoase, catifelate, ca şi buzele lui Goya. Îl priveam în muzeul Prado şi avea un zâmbet tainic, parcă ar fi vrut să-mi povestească ceva şi se răzgândise. Poate ştia că nu vorbesc spaniola. Dar, fiindcă odată eram o musculiţă, îi auzeam pe el şi pe Francisco ironizându-se unul pe celălalt, având încredere unul în altul, vorbind fără ipocrizie despre sexualitatea lor. Continuând conversaţia prin scrisori. Prin desenele din scrisori. Aproape că şi astăzi ai găsi acolo motive să roşeşti. Goya „al meu“ a pictat atâtea biserici, dar numai uşă de biserică nu a fost! Martín nu s-a căsătorit niciodată şi a devenit bancher la Zaragoza, Francisco s-a căsătorit la Madrid, dar chiar şi după ce a avut aventuri cu cele mai frumoase femei din Spania şi a trăit departe de Martín, acesta a rămas o prezenţă statornică în viaţa pictorului, se vedeau din vreme în vreme şi şi-au scris unul altuia

până la moartea lui Martín, la începutul anilor 1800.

În maşina care goneşte spre Fuendetodos, răsfoiesc o cărticică cumpărată odată în librăria de artă din Prado. Scrisorile adresate de Francisco lui Martín. Scrisori care s-au păstrat. Şi în care vorbesc între ei şi despre masturbare. „*…sunt prost dispus până duc mâna la abdomen – Râzi, dar fă şi tu asta, fă asta, căci ai să simți curând beneficiul… Nu sunt speriat de vrăjitoare, de spirite, de stafii. Nu mă tem de nici un fel de corpuri, doar de cele omeneşti, iar corpul tău este cel pe care Goya îl iubeşte cel mai mult*“ (între 10 ianuarie–1 aprilie 1789).

Cu „foarte puțin“ timp înainte, adică la 6 octombrie 1781, Francisco îi scrie între altele lui Zapater: „*Dat fiind că tu şi cu mine suntem ca o singură ființă şi ştim cum să păstrăm tăcerea despre ceea ce nu trebuie spus*…“ Să-l fi citat Goya pe Wittgenstein, care a spus ceva asemănător despre păstrarea tăcerii abia prin secolul XX? Dar Goya ştia şi el că, dacă ai ceva de spus, acel lucru va vorbi şi când taci.

Şi mergând cu maşina spre Fuendetodos, citesc mai departe ce i-a scris din Madrid lui Zapater, în 1787, după ce nu se văzuseră o bucată de vreme: „*Aş vrea să ştiu dacă ți-ai lăsat barba să-ți crească, dacă mai ai toți dinții, dacă ți s-a lungit nasul, dacă porți ochelari, dacă mergi drept, dacă ți-a albit părul peste tot şi dacă timpul a trecut la tine tot atât de repede ca la mine. Eu îmi arăt deja cei 41 de ani*“.

Citindu-i scrisorile, am mai înțeles că, de-a lungul vieții sale îndelungate, Francisco Goya a iubit multe femei, dar numai un singur bărbat. Dragostea nu trebuie explicată. Când există.

Şi iată că, după zborul meu ca musculiță prin odaia lui Francisco şi Martín, mă transform din nou în femeie, şi încă una îndrăgostită de cineva care cel puțin, între timp, e îndrăgostit de un bărbat.

— Paco – îi spun – , aş vrea să exist pentru tine şi atunci când nu te fac să râzi sau să plângi sau să te emoționezi. Vreau să mă vezi aşa cum sunt, şi totuşi să mă placi. Chiar dacă nu sunt Martín Zapater. Însă te înțeleg, doar nu m-am născut ieri.

— Eu da, m-am născut ieri, mi-a spus marele Paco.

— Tu te-ai născut mâine! i-am spus şi am vrut să-i simt căldura pielii, să-l ating, şi nu numai cu pensula gândului.

Să-l ating în ritmul corpului său. Am întins mâna, dar şoferul a oprit brusc şi m-am trezit. Aţipisem legănată de maşină. „La revedere, Goya, până la visul următor!“ Gândurile mi se încâlciseră în cap în acea dimineaţă ca firele de lână scăpate din fus pe vremuri. Iar acum nu mă mai gândeam la iubitul meu virtual, ci la umilul şofer spaniol. Ce om bun! Ce noroc neobişnuit am avut să-l găsesc tocmai pe el, atât de plin de înţelegere faţă de clienţii lui. Cred că în prezenţa unui asemenea om orice psiholog sau psihiatru ar avea motive să pălească. Cât de bine a ştiut să se identifice cu mine, cât de repede a înţeles toată însufleţirea şi dorinţa mea de a vedea şi revedea iar şi iar fiecare detaliu al casei unde se născuse pruncul Francisco. Cum nu m-a repezit nici măcar o singură dată – aşa cum ar fi făcut alţii: „Cucoană, destul! E foarte târziu!“ Dar acest Fernando nu era câtuşi de puţin vulgar. O comoară de om!

Sau alt şofer ar fi spus: „Doamnă, de câte ori e posibil să te caţări pe treptele înguste care duc spre ultimul etaj al casei şi să vezi cu ochii minţii că acolo dormeau pe podea, în cel mai rău caz, sau în pat, în cel mai bun caz, cei şase copii ai familiei? Când ai să te împaci cu ideea că în vecii vecilor nu vei putea ghici exact în ce colţ al odăii, unde anume, au pus pătuţul lui Francisco?“ Sau ar fi spus: „Până te-am văzut părăsind casa a ieşit sufletul din mine, dar nu! Te-ai întors încă o dată în casă ca să stai în faţa cuptorului unde probabil că se încălzea odată mâncarea şi poate se încălzea şi păsatul pentru bebeluşul Goya pe vremea când încă nu-i ieşiseră dinţii, mititelul!“ Dar trebuie să recunosc că Fernando a avut o răbdare de înger, s-a identificat cu mine de-a dreptul, a simţit tot ce se petrecea în inima mea. A împărţit acest moment remarcabil cu mine. L-a iubit şi el pe Goya. Aşa mi s-a părut. Nici măcar o singură dată nu s-a uitat la ceas. A aşteptat până am fotografiat totul şi până am văzut muzeul de lângă casa natală a lui Goya în toate detaliile şi până am ales şi am cumpărat cărţi puse de vânzare acolo. S-a sucit peste tot după mine şi nu m-a grăbit nici măcar o dată, ba chiar mi-a împachetat cu grijă cărţile cumpărate la muzeul din sat şi m-a ajutat să le expediez acasă, a venit cu mine la poştă „să nu fiu escrocată de funcţionari“, a spus. Ajunşi înapoi la Zaragoza, i-am mulţumit din suflet şi i-am cerut adresa ca să-i trimit o poză făcută cu el lângă casa natală a lui Goya. Nu a vrut să mi-o dea.

— Lăsaţi… a spus, nu vă mai deranjaţi…

I-am mulţumit încă o dată şi m-am dat jos din maşină. Mă lăsase chiar la intrarea în celebra Catedrala El Pilar, cea în care una din cupole fusese pictată de Goya.

Aceasta era cupola pentru care Goya a fost aspru criticat de cumnatul său, Francisco Bayeu, cel care primise comanda întregii catedrale şi voise ca Francisco să picteze cupola în maniera lui de a picta. Aici a refuzat Goya să-şi vândă penelul şi a pictat plin de resentiment şi de frustrare. Dornică să văd cum arată această cupolă a discordiei, vreau să intru, dar Fernando, ca ieşit din pământ, apare deodată lângă mine. Ce paşi de pisică, nu îl auzisem, dar de ce oare părăsise maşina?

— Vă rog să-mi daţi suta de dolari, doamnă, aţi uitat să mă plătiţi!

Am împietrit!

— Cum?, mă aud spunând, ţi-am plătit încă din gară, până să plecăm! Nu îţi aminteşti?

Mă vedeam dându-i banii înainte de a mă sui în maşină, bani pe care el îi băgase apoi în buzunarul de la vestă.

— Nu, nu mi-aţi dat nimic! Sunt de cinci ore cu dumneavoastră şi nu mi-aţi plătit nimic!

Nu îmi puteam veni în fire. Eram sigură că-i plătisem! Eu îi spuneam că-i plătisem, el striga că nu i-am plătit, devenise un alt om, cu sprâncenele încruntate, gura i se închidea şi i se deschidea, explicându-i paznicului de la intrarea în catedrală cum fusese cu mine toată dimineaţa, cum m-a transportat cu maşina dus-întors departe-departe, tocmai până la Fuendetodos, cum mi-a cărat şi cărţile şi a mers cu mine şi la poştă, iar acum nu vreau să-i plătesc nimic?! Cinci ore?

Oamenii din piaţa catedralei, ca nişte peşti din acvariu care se adună grămadă într-un singur punct atunci când li se aruncă hrana, se strânseseră cu toţii în jurul meu. Devenisem o larvă… Iar paznicul se transformase într-o pasăre care se umflă în pene, nici nu mai era paznicul de la intrarea Catedralei El Pilar, ci un judecător de la Curtea Supremă sau un papagal care repetă cuvintele rostite de Fernando. Trecuseră vreo cinci minute, poate zece, toţi vorbeau şi ţipau în spaniolă, de frică începusem parcă şi eu să înţeleg tot ce spun.

Cât de jos mă prăbuşisem. Dimineaţa începuse atât de agreabil în tren, apoi se continuase atât de înălţător pentru mine, făcusem drumul până la Fuendetodos în timpul căruia citisem scrisorile lui Goya, vizitasem casa natală şi muzeul din sat, unde găsisem nişte cărţi rare despre pictor, iar marele meu noroc credeam că fusese să nimeresc peste un şofer atât de politicos şi săritor, şi deodată descopeream că de fapt vrea să mă escrocheze, iar spaniolii din jurul meu parcă vedeau un taur, simţeau oare mirosul de sânge în nări?

— Eşti un escroc – ţip la talentatul psiholog deghizat în şofer –, cum poţi să te porţi aşa cu o femeie, numai fiindcă sunt străină? Ţi-am dat banii azi-dimineaţă, adaug mirată eu însămi de repeziciunea cu care mi-am tras capul din nori şi l-am jumulit de iluzii, de parcă iluziile ar fi fost penele unei găini din care o să fierb o supă. Eşti un neruşinat! îi spun.

Bine că nu am un revolver la mine! Ce păcat că nu ştiu nici o înjurătură în spaniolă, îmi spun, şi iar mă mir de mine când încep să plâng în hohote. Dar Fernando nu se lasă impresionat de ţipetele şi de plânsul meu, gesticulează vehement spre geanta mea şi are o idee nouă:

— Ia uitaţi-vă în geantă câţi dolari aveţi! Poate o să vedeţi că nu mi-aţi dat banii!

— Deschide geanta! îmi porunceşte paznicul devenit arbitrul şi judecătorul suprem al Pieţei Catedralei.

Zăpăcită, scot din geantă portofelul, număr, aveam 300 de dolari şi banii spanioli care îmi rămăseseră după ce achitasem cărţile şi le expediasem prin poştă! Nu pot crede, se poate să nu-i fi dat pe bune suta de dolari azi-dimineaţă? Să mi se fi părut, să fi vrut să i-o dau şi să mă fi răzgândit? Făceam efortul să-mi aduc aminte fiecare amănunt, totuşi important era că mai aveam trei sute de dolari, nu două sute. Cu gândul la Goya, pesemne că înainte de intrarea în maşină pusesem suta de dolari înapoi în geantă. Stupefiată şi ruşinată, iau o sută de dolari de lângă colegele ei din geantă, înghit în sec şi i-o întind şoferului. Dacă aş fi avut o lopată, aş fi săpat în faţa catedralei o groapă adâncă, până la ruinele romane din subteranele pieţei, ca să dispar acolo ca într-un tunel. Să nu mai trec prin faţa acestor spanioli cumsecade pe care îi scosesem din minţi.

— Scuză-mă, cred că n-am ţinut bine minte!

Şi cu ochii în pământ, ca să nu văd pe nimeni, îmi adun cioburile demnității rămase, întorc spatele Spaniei adunate în jurul meu – taur fără voie – şi vreau să mă întorc deja la stația de tren spre Barcelona. Deodată, culorile unui curcubeu aprins în creierul meu au început să-mi danseze bezmetic în fața ochilor. O durere de cap cumplită. Cel mai crunt atac de migrenă din viața mea era în plină desfăşurare. Creştetul capului îmi zvâcnea ca sub loviturile unor ciocane, lumina zilei mă ustura, mă durea. Lângă piață era o cafenea, dar toate mesele erau ocupate. La o singură masă se afla numai o persoană. M-am apropiat cu greu; pe fața celei aşezate la masă proiectasem deja toate culorile curcubeului care dansau în fața mea. Am desluşit că e vorba de o femeie de vreo optzeci de ani.

— Vorbiți engleza? Nu sunt mese libere. V-ar deranja dacă m-aş aşeza la masa dumneavoastră?

— Deloc! mi-a răspuns într-o engleză perfectă. Vă rog să luați loc.

M-am aşezat şi mi-am dat seama că tocmai o întrerupsesem din plâns. Plânsese. Parcă mă aştepta, parcă-şi dorea să aibă cu cine vorbi. Să se simtă mai puțin singură. Dar tot ce voiam în acel moment era să fiu eu însămi singură, să stau într-o cameră întunecată, să pot digera faptul că am făcut ceva care nu mai poate fi corectat, că, iată, mă pot coborî până într-atât încât să înfăptuiesc o mare nedreptate, şi încă unui om cumsecade, care s-a purtat excepțional cu mine, care a vrut să mă ajute cu mult peste obligațiile lui de şofer, chiar şi la poştă a intrat cu mine şi a împiedicat pe un funcționar să mă înşele cu banii. Cum am putut să-l jignesc aşa? De obicei faptele sunt ca şi hainele, mai pot fi reparate, curățate, cârpite uneori, dar în cazul ăsta nu mai puteam repara nimic. Haina era făcută praf. L-am jignit, l-am îndurerat, probabil că acum e acasă şi îi povesteşte nevestei ce clientă necinstită a avut, ce kilometraj a făcut cu maşina, cum a întovărăşit-o şi la poştă, cum i-a împachetat cărțile pe care voia să le trimită în Israel. „E evreică, vezi cum sunt? îi spune soția, trebuie evitați!“

Nu numai că m-am făcut de râs pe mine, dar am mai stârnit şi porniri antisemite, eu?! Mă durea capul, îmi zvâcnea mai tare ca înainte, îmi venea să plâng. Nu mai puteam repara nimic din modul dezgustător în care mă purtasem. Am şi țipat, am urlat la el, eu? Ce ar fi spus Goya despre mine? Bine că nu aude şi nu a putut auzi!

Agnes, vecina mea de masă, îmi vorbea şi plângea. Cu greu i-am desluşit cuvintele, parcă vâsleam printre sunete pe o mare furtunoasă.

— Ştiți, doamnă, eram de şaizeci de ani împreună, în urmă cu trei luni m-am trezit de dimineață, l-am privit şi nu puteam crede. Parcă era viu, dar murise.

— Aş putea să spun că a fost profesor universitar, cunoscut în toată lumea, dar am să vă spun numai că încă ne iubeam, eram curioşi să ne auzim gândurile, curioşi încă.

— Ce pierdere! Îmi pare rău pentru dumneavoastră, am bolborosit printre ciocanele care mă izbeau în creştet.

Nu puteam crede că toate astea mi se întâmplau tocmai mie. Cât despre Agnes, nici nu băga de seamă în ce hal sunt. Nu mă privea. Ştia că sunt acolo, la dispoziția ei, să o ascult. Povestea. Plângea. Povestea.

— Au trecut trei luni de atunci. Am fost şaizeci de ani împreună. Ce n-aş da să-i pot vorbi încă cinci minute! Să reînvie pentru cinci minute, să-i vorbesc. Am atâtea să-i povestesc. Tot ce nu i-am spus în şaizeci de ani. Nu i-am spus niciodată că îl iubesc. Credeam că e de la sine înțeles, că e de ajuns că sunt acolo, tot timpul lângă el şi cu el. Nimic nu e de la sine înțeles! Îmi pare rău că nu i-am spus. Nici măcar o singură dată. Nu ştiu de ce nu i-am spus, nu ştiu de ce vă povestesc toate astea, mi-a zis Agnes, sunteți o străină, poate fiindcă nu le pot povesti copiilor mei. Eu le-am dat viață, dar ca să aibă viața lor. Viața mea era Ricardo. Păstrez toate scrisorile lui de dragoste, de pe vremea când era student, într-o casetă.

Agnes tăcu. Îi era milă de ea însăşi, îi era milă de Ricardo, era înfuriată pe tinerețea ei de parcă tinerețea i-ar fi promis că va rămâne, sau cel puțin că nu va trece atât de repede, şi a trecut, de atâta vreme trecuse. Nu peste mult timp va muri şi ea, şi copiii îi vor arunca teancul de scrisori la gunoi, şi gunoiul din preajma scrisorilor nu se va molipsi cu frumosul din scrisori, ci scrisorile se vor molipsi cu gunoi. E greu de crezut – se gândea Agnes –, dar tot ce i-a scris Ricardo se va şterge şi nimănui nu îi va păsa că ceva frumos se va şterge, şi ei doi vor fi şterşi şi nu va şti nimeni că au fost tineri şi că au mers peste tot împreună şi că au primit premii, totul va muri mai repede decât ei înşişi.

Caseta? Ca-se-ta a spus Agnes? O imagine se întredeschide în fața mea

printre pulsațiile migrenei. Caseta. Cinci dimineața. Camera de hotel de la Barcelona. *Caseta* din dulap întredeschisă. Scot din ea trei sute de dolari. Introduc cifrul secret şi închid caseta. Mă îndrept spre uşă… *Evrika!* Mi-a revenit totul, dar absolut totul în minte! Azi-dimineață în drum spre uşă, mă gândesc: dacă nu va fi destul? În Spania încă nu se folosea plata prin card, toți vor bani în numerar sau valută. Dacă găsesc ceva de cumpărat şi nu îmi ajung banii? Dacă se întâmplă ceva neprevăzut şi voi avea nevoie de bani? Ar fi bine să mai iau o sută de dolari cu mine! Agnes reîncepuse să vorbească, dar eu nu o mai ascultam, mă întorsesem de mult pe urmele mele. Ora cinci şi cinci minute dimineața. Mă întorc de la uşă, formez codul secret al casetei, o deschid şi mai scot o sută de dolari. Închid caseta. Ora cinci şi zece minute, ce mult pot însemna cinci minute. Pornisem spre tren cu patru sute de dolari în geantă şi cu bani mărunți în moneda țării. În piața catedralei, când mi-am controlat portofelul, aveam trei sute de dolari fără suta pe care i-o dădusem de dimineață şoferului, aşa cum ținusem minte, în clipa când m-am suit în maşina lui. „Să scap de grijă, să-l plătesc!“, mi-am spus.

„A scos până la urmă a doua sută de dolari, ştiam eu că am s-o zăpăcesc, oricum nu avea optsprezece ani şi era o aiurită, una cu capul la Goya şi la toate tâmpeniile!“ Îl auzeam cum îi povesteşte nevestei lui şi cum fac un haz nebun de mine. „Ce evreică fraieră!“, spunea nevastă-sa, „Trăiască Israelul! Să mai vină şi mâine una ca asta!“. „Păi da, îi răspunde Fernando, nebuna se dădea de ceasul morții, repeta întruna: Ți-am dat banii de dimineață, ți-am dat banii, dar şi eu mă țineam tare, nu şi nu, nu mi-ai dat nimic, şi paznicul catedralei țipa şi el la ea, şi smintita verifică în geantă şi vede că are nişte bani – poate chiar nu am plătit, spune ea şi se mai şi scuză! Poți să crezi asta?“ Şi probabil la ora asta – îmi spun – sărbătoresc şi ei, şi copiii; poate au chemat şi vecinii…

…Să înțelegi un om… Tot ce nu îți spune… Wittgenstein… Sunt atâtea versiuni…

Dar în momentul în care am ştiut că am fost escrocată de o sută de dolari, că nu eu am fost o nerecunoscătoare, că nu eu am avut o purtare abominabilă, nu eu, ci el nu a fost tocmai un înger, în acel moment, ca tăiată cu un cuțit, mi-au trecut fulgerător migrena şi zvâcniturile din creştetul

capului, şi jena provocată de lumină. Era lumea de după migrenă. Veselă că sunt din nou plăcută în propriii mei ochi. Escrocată, dar veselă. Uşoară ca o pana care tocmai s-a desprins din aripa unei păsări şi pluteşte încă în aer, paralelă un timp cu zborul păsării…

Am privit împrejur şi am redescoperit-o pe Agnes care stătea în faţa mea. Cerşea de la un Dumnezeu invizibil încă cinci minute cu Ricardo. Negocia cu El. A avut noroc Ricardo. Şaizeci de ani şi cerşea încă cinci minute.

— Pot să vă spun Agnes? Agnes, ai avut noroc să îl întâlneşti tocmai pe el. Pe omul cu care ai putut avea o relaţie caldă şi reuşită pe parcursul dinamitat a şaizeci de ani de viaţă. E un lucru rar.

— Parcurs dinamitat, ce definiţie bună!

— Orice viaţă are porţiuni de parcurs dinamitat. Dumneavoastră aţi avut acest privilegiu rar: acela de a nu fi singură în această călătorie!

— L-am iubit! a spus.

M-am uitat la Agnes. Păstrase în ochi fetiţa care fusese, puteai ghici cum arăta în urmă cu şaizeci de ani. Dacă aş fi fost Goya, aş fi pictat-o aşa cum arată acum, dar în picioare, în faţa unei oglinzi, iar în oglindă aş fi pictat reflectarea ei: fetiţa de şaisprezece ani care fusese. Ar fi fost o completare la desenele lui Goya cu o persoană în faţa oglinzii şi ceea ce se reflectă în oglindă, de exemplu: o femeie care se reflectă în oglindă ca un şarpe, un Dandy care se reflectă în oglindă ca o maimuţă, un soldat care se vede în oglindă ca o pisică şi un student care se vede în oglindă ca o broască. Aşa i-a pictat Goya. Poate că aceasta a fost prima intruziune a râsului în pictură, un râs lipsit de răutate, căci Goya stătea de aceeaşi parte a oglinzii ca noi toţi.

— L-am iubit! – a repetat.

— L-aţi iubit şi îl iubiţi şi acum – i-am răspuns –, el trăieşte în preajma dumneavoastră, vă este partener viu, deci nu aveţi nevoie să-l reînviaţi pe Ricardo pentru cinci minute, dumneavoastră l-aţi reînviat de mult. El va fi viu cât timp veţi trăi. Doar că acum sunteţi o pereche formată dintr-un singur om.

— Pereche? Despre ce pereche vorbiţi? Fericirea de ieri nu este o plapumă cu care poţi să te acoperi şi astăzi! – s-a enervat partenera mea de masă.

Nu aveam prea multe să îi răspund. Am tăcut. A tăcut. Ne-am concentrat pe sorbitul cafelei. M-am gândit că tăcerea îşi face efectul mult mai bine atunci când taci în compania cuiva. Bine că eram acolo. Poate că toată dimineața asta cu Goya, şoferul, şi migrena – totul se petrecuse cu scopul de a mă aduce exact la acea oră în exact acea cafenea la Zaragoza la masa lui Agnes, care mă aştepta acolo ca să tăcem împreună. Dar se vede că tăcerea şi-a făcut efectul în bine, căci Agnes m-a privit cu curiozitate. De fapt era prima oară când mă vedea cu adevărat aşezată lângă ea.

— Şi dumneavoastră? Nu vă simțiți singură când călătoriți fără soțul dumneavoastră? m-a întrebat Agnes.

— Eu? Eu mă simțeam singură când venea acasă. Există oameni în a căror prezență înveți ce este singurătatea. Acum totul e în urma mea. Am divorțat de ani buni.

Agnes a aşteptat o clipă şi m-a privit surprinsă de parcă abia devenise conştientă de faptul că mă aşezasem la masa ei, că nu numai durerea ei şi Ricardo erau prezenți acolo.

— Mi se pare că ați spus că sunteți din Israel. Pot să întreb ce vă aduce din toată Spania tocmai la noi, la Zaragoza?

— De ce nu? Am ajuns acum din Fuendetodos, satul unde s-a născut Francisco Goya. În ultimul timp flirtez cu ideea că m-am îndrăgostit de omul Goya, nu numai de pictor.

Agnes era uluită. Mi-am spus că până la tragedia care i se întâmplase înainte cu trei luni ea şi-a petrecut mare parte a vieții cu acelaşi om şi probabil în acelaşi cerc de prieteni, care toți ştiau spaniolă şi engleză, aveau aceeaşi limbă intelectuală, se mirau/le plăcea/nu le plăcea/râdeau de exact aceleaşi lucruri. Din scurta mea cunoştință cu Agnes credeam că în lumea ei cuvintele-cheie erau: „acceptabil“, „inacceptabil“ şi „trebuie“. O lume foarte convențională şi previzibilă. După expresia feței ei, am înțeles că era ultimul lucru la care se putea aştepta de la mine, să fiu amorezată de Goya! Realitatea e că nici eu nu mă aşteptasem.

— V-ați îndrăgostit de Goya? Nu înțeleg… se uita la mine neştiind ce să spună.

Şi nici măcar nu îl putea întreba pe Ricardo.

Nu ştiam ce să îi răspund. Cum să fac un rezumat a tot ce mi s-a

întâmplat din 1980, din anul în care „trăiesc“ cu Goya, mai mare decât mine cu 189 de ani? Să te îndrăgosteşti înseamnă să te îndrăgosteşti, există explicații? Se întâmplase după ce divorțasem şi după ce nu am găsit un partener de viață potrivit şi după ce nu am vrut să mă transform în bocitoare şi după ce m-am decis că voi plânge după mine numai şi numai în timpul înmormântării mele. În acei ani Goya îmi dăduse peste cap toate lucrurile certe, mă fascina şi avea două avantaje față de cei din jurul meu: el nu mă plictisea niciodată şi nu era în stare să mă dezamăgească. Nu ştiu cum reuşea să facă asta, dar în Goya trăiau împreună într-o mare măsură atât Dumnezeu, cât şi Satana, şi el – Goya – te privea prin autoportretele sale direct în ochi, întrebător, cercetător şi cu o oarecare doză de obrăznicie. Care nu îmi displăcea.

— Să îți placă pictorul şi pictura sa – asta înțeleg, se vede şi că i-ați văzut multe expoziții şi m-aş bucura să îmi spuneți ce v-a impresionat cel mai mult. Şi totuşi să te îndrăgosteşti de el?! repeta întrebările Agnes. Să te îndrăgosteşti de un om mort?

Cum să îi explic acestei femei străine că în timp ce ea a înmormântat un pământean, pe Ricardo, eu am înmormântat în ultimii ani tot ceea ce era mort în interiorul meu şi că m-am bucurat la înmormântarea asta. Cum să explic toate astea unei străine al cărei nume e Agnes şi care are la activul ei şaizeci de ani în acelaşi cadru?

— Nici eu nu înțeleg! – i-am spus. De ani de zile mă uit şi mă uit, îi privesc tablourile şi gravurile, şi în special ceea ce a scris sub ele. Privesc şi privesc de parcă pictorul îmi aruncă întrebări de genul: ce a vrut să spună pictorul? După cum spunem: ce a vrut să spună poetul? Oricum, mi se întâmplă des să nu înțeleg lucruri în legătură cu Francisco Goya. Lucrurile pe care le înțeleg la el – i-am răspuns cu multe cuvinte, cum se întâmplă după o tăcere lungă – sunt tot atât de numeroase ca şi cele pe care nu le înțeleg. Pe de o parte, cum ştia să iubească şi să pună omul în centrul operei sale şi, pe de altă parte, cum putea să deseneze atât de morbid câteodată, să arate omul transformat în animal sălbatec, unde a văzut el canibali în Spania? De ce şi-a imaginat timpul ca pe un căpcăun care îşi mănâncă propriii copii, privindu-i cu ochii ieşiți din orbite? Şi cine putea fi uriaşul dezlănțuit – un viitor robot? – pe care l-a desenat călcând peste oamenii

mărunţi ca nişte furnici şi care încearcă să scape fugind în toate direcţiile fără nici o şansă?

Cum se poate ca pictorul care a conceput asemenea picturi să fie acelaşi Goya care în 1802, după moartea Ducesei de Alba la patruzeci de ani, a trecut printr-un doliu atât de profund, ca al dumneavoastră, Agnes, acum. Imaginaţi-vă că nu a mai putut să deseneze nimic, dar absolut nimic un an, un an întreg. Era în doliu. Un dur care ştia să iubească. Pe Cayetana, chiar pe ea, care îl înşelase şi îl făcuse să sufere, dar, cred eu, l-a şi învăţat că numai pictura, spre deosebire de o femeie, nu te poate trăda vreodată. Şi, în ultimul an al vieţii, a pictat-o pe mica lăptăreasă din Bordeaux cu o duioşie şi o delicateţe de om tânăr. Era emoţionat de tinereţea ei. M-aţi întrebat ce m-a impresionat cel mai mult la Goya. M-a impresionat faptul că iubea oamenii cu toate că vederea lui era atât de ascuţită.

M-am uitat la Agnes, mă urmărea, ba chiar era foarte atentă la spusele mele şi nu o mai podideau din când în când lacrimile ca înainte.

— Vedeţi – mi-am continuat spovedania –, Goya nu seamănă cu alţii, mă surprinde de fiecare dată din nou, el e un om simplu şi atât de complicat, încât nu-l cunosc destul. Întotdeauna la dânsul e prezent în acelaşi timp şi El acesta, şi El un altul, produce spaimă, produce râs, şi strigă prin desenele sale cât de frumos şi cât de urât poate să fie omul, iar aceasta tocmai pentru că este om, şi nu pentru că e spaniol sau francez sau de altă naţie – ne învaţă Goya. Agnes, dacă ar fi fost viu nu am nici o umbră de îndoială că între mine şi el s-ar fi înfiripat o legătură romantică, numai că trebuia parcurs încă o bucată de drum ca să se consolideze, aş spune, legătura dintre noi.

Ce prostii scot din gură, de-a dreptul pălăvrăgeală – mi-am spus mie însămi –, întotdeauna când sunt obosită vorbesc prea mult. Adevărul era că mi se închideau ochii de la oboseala acumulată, fusese o zi atât de încărcată, din clipa în care am părăsit în zori camera mea de hotel din Barcelona. Pentru ce trebuie să vorbesc atât de mult, să o obosesc pe sărmana femeie necăjită care stătea în faţa mea? Dar Agnes mă privea din ce în ce mai uluită. Reuşisem să o fac chiar să zâmbească. Se lăsase antrenată în jocul meu. Acum se gândea şi la mine, nu numai la nenorocirea ei.

— Sunteţi chiar atât de sigură? Să presupunem că aţi fi devenit o pereche de îndrăgostiţi, ce aţi fi făcut ca să dezvoltaţi această legătură?

— …În primul rând, i-aş interzice să participe la luptele cu tauri şi la partidele de vânătoare. Să omoare el, Francisco, animale, într-un mod atât de barbar? El?! Dacă mă iubeşte va renunța!

Deodată, nici nu mi-am dat seama cum, am plecat de acolo, nu mai eram lângă Agnes, mă aflam din nou afară, în piața catedralei. Printre cei care umpleau piața, rezemat de un zid, stătea un om cu ochii ca nişte raze Röntgen. Mă scruta cu privirea. Era chiar Francisco Goya, l-am recunoscut imediat şi, ce ciudat, conversația dintre noi s-a desfăşurat în limba engleză… O fi învățat şi engleza de când nu l-am văzut. Nimic nu mă poate mira *as concerning GOYA!* Aşadar am discutat în engleză.

„*I am still learning!*“, mi-a spus.

„*I am still a woman!*“, i-am spus.

„*All that one can do in this world is to wish*“, mi-a spus.

Adică şi-a reamintit cuvânt cu cuvânt ce îi scrisese în spaniolă lui Martín Zapater prin anii 1780. „*Tot ce poate face un om în această lume este să dorească*.“

Şi în legătură cu Francisco Goya – eu îmi doream… dar am tresărit! Ațipisem, iar Agnes începuse să vorbească, să-mi întrerupă conversația trans-seculară, reducându-mă pe scaun în acea cafenea din Zaragoza a anului 1995. Sâcâitoare femeie! Ar trebui să-şi facă o carte de vizită: „*Agnes. Profesia: Trezeşte oamenii din vise*“. Dar, cu o asemenea profesie, nu m-ar mira dacă nu ar fi prea solicitată!

— Goya? s-a mirat Agnes iar şi iar, ce originală sunteți!

— Nu sunt originală. Paul Valéry a scris odată: „*Ce am fi noi fără ajutorul lucrurilor care nu există?*“ Poate că nu suport prea multă realitate. Dar povestea mea cu Goya e rezonabilă. Te îndrăgosteşti, punct. Îți renovezi casa, de ce nu am renova din când în când şi felul de a gândi? De ce e ciudat că m-am îndrăgostit de acest om? De ce nu e ciudat faptul că astăzi trăiesc atâția bărbați înfăşurați în zale de fier virtuale ca să se apere de propriile sentimente?

— Şi ce s-a întâmplat cu tine? mă întrebă Agnes.

— A fost o vreme când am iubit pe cineva. Era mai important pentru mine decât eram eu însămi. Credeam că El este Eu. Vase comunicante de dragoste. Şi în fond el era numai un locuitor atrăgător al unei țări pe care

astăzi aş numi-o Ţara Ca Şi Cum. Într-o zi a plecat, sau eu am plecat. Sufletul poate să te doară ca un cancer. Dar durerea te poate şi trezi. Îţi lingi rănile şi îţi dai ordin să te ridici de pe podea. Dacă îţi dai ordin. E adevărat, Agnes, că niciodată nu am să mai simt liniştea pe care am simţit-o când credeam că existau acele vase comunicante de dragoste, când credeam firesc că nivelul de dragoste era egal între mine şi cel care stătea lângă mine de douăzeci de ani şi mai bine…, când iubeam de parcă nu trebuie să te fereşti, de parcă nu trebuie să păstrezi ochii larg deschişi, de parcă nu trebuie să existe pe undeva un colţ rezervat numai ţie. Şi totuşi trăim atât de puţin. Poate că trebuie să iubim şi după ce ni se deschid ochii, poate.

Mi-am expus gândurile cu voce tare, şi apoi Agnes a spus câteva lucruri pe care nu mă aşteptam să le aud din gura ei. Poate îmi făcusem o părere pripită despre ea.

— Şi de fiecare dată, a spus, când se vindecă o rană produsă de cineva pe care îl iubeşti rămâne o cicatrice pe care numai tu o vezi, şi mai ales numai tu o simţi. Te duci la oglindă, şi atunci când iubeşti cu adevărat ceea ce vezi, şi iubeşti şi cicatricea, numai atunci te apropii într-adevăr de tine însăţi şi de oamenii noi pe care îi întâlneşti, de parcă şi tu eşti o nouă fiinţă, căci nu mai eşti cine ai fost.

— Şi poate îl iubeşti pe Goya, continuă Agnes, şi pentru că un om care nu mai trăieşte nu te poate dezamăgi? Nu îţi poate produce durere?

— Nu este un paradox să crezi că poţi iubi un om fără să cunoşti durerea? i-am răspuns printr-o întrebare.

— E adevărat că de multe ori realitatea – când iese la iveală – poate să omoare dragostea, şi asta e dureros întotdeauna. Dar la rândul ei dragostea – când există – poate estompa realitatea, a spus.

De data asta eu am fost cea care a tăcut un timp. Mă gândeam cât de străine eram în urmă cu o oră. Cât de puţin semănam cu ceea ce credeam una despre alta că suntem.

M-am uitat la Agnes. Cine ştie câte lucruri a trecut poate cu vederea şi de câte ori a iertat şi de câte ori a tăcut şi ce preţ a plătit ca să rămână pe harta omului pe care l-a iubit. Şaizeci de ani împreună? Totul depinde de norocul ca două persoane care pot iubi să se întâlnească. Care pot iubi şi după ce nu mai sunt îndrăgostiţi.

I-am povestit lui Agnes că după divorţ am avut câteva legături cu oameni foarte reuşiţi, oameni de acum, oameni de aici, oameni reali, oameni în carne şi oase.

— M-au atins, i-am atins, şi nu numai fizic. Dar i-am văzut. În goliciunea lor. În ezitarea lor, în frica lor cronică de a iubi, de a fi slabi. În frica lor de magie, în frica lor de ei înşişi, de a ieşi de sub propriul control, de a se dărui. Bărbaţi care te văd, dar le este frică să te vadă. Să se vadă. Am învăţat să iubesc mai puţin. Am învăţat să nu aştept nimic de la nimeni decât de la mine însămi. Să mă am la îndemână. Să trec mai departe. Să fluier.

— Păreţi foarte vulnerabilă. Să fluieraţi?

— Poate că sunt vulnerabilă, poate că m-am străduit să învăţ să fluier. Autodidactă. Se învaţă oare asemenea lucruri la cursul de canto? Principalul e că am reuşit să fluier. E important! Arta fluieratului exact! Nostim? Poate chiar trist. Dar când fluieri te doare mai puţin. La urma urmelor lumea e cum o ia fiecare.

— Şi Goya? m-a întrebat Agnes.

— Goya e o iluzie care trăieşte. Nici măcar nu trebuia reînviat, fiindcă e viu, relevant şi actual. În ceea ce mă priveşte poate că pe ici, pe colo au crescut lângă mine buruienile lipsei de dragoste. Şi am acumulat căldura pe care nu am avut cui s-o dau. A trecut o zi, o lună, un an şi în tot acest timp am acumulat căldură în mine, dar a început să-mi fie frig cu toată această căldură acumulată fără folosinţă. Goya – de când l-am descoperit – a fost pentru mine o prezenţă. M-a intrigat. M-a emoţionat, am vrut să completez tot ceea ce nu se ştie despre dânsul. Şi, când descoperi un om cocoţat în alt secol, imposibil de atins, de provocat, de ţipat la el sau de râs cu el, şi totuşi el te provoacă, te atinge, te face să ţipi sau să râzi împreună cu el, atunci nu poţi fi dezamăgită. Francisco nu seamănă cu nici o altă relaţie posibilă astăzi pentru mine, nu sunt înspăimântată că-l voi pierde sau că dragostea va muri sau că el va muri. L-am găsit deja dincolo. Sau poate că-l iubesc necondiţionat. Sau poate că admir felul în care credea el că are dreptul să-şi trăiască viaţa după ce orbise şi a reînceput să vadă. Cum spun eu, o orbire care i-a deschis ochii. Şi ştiţi ceva? Mă uit la el ca la un om. Mă întreb cum a trăit când viaţa îi stătea la dispoziţie. Care erau culorile interioare numai

ale lui. Ce întrebări îşi punea, furia lui, frica lui, dragostea, experienţa vieţii sale ascunse şi de ochii celor care au scris despre el. Au vorbit despre picturi, dar cine s-a apropiat cu adevărat de Omul Francisco Goya? Dar nu numai prin tablouri el nu seamănă cu alţii, nu numai prin tablouri! Criticii îi văd desenele, pentru mine – el trăieşte! Cred cel puţin că încerc să îi dau viaţă din nou. Înţelegi, Agnes, Goya are un trecut, nu numai un viitor prin tablourile sale expuse la Prado! Şi chiar când mă uit la câte un tablou pictat de el înţeleg lucruri pe care nu le pot exprima prin cuvinte. Goya parcă s-a născut mâine, parcă ar merge desculţ peste ani. Oare ne-a spionat şi a presimţit ce vom deveni? Că ne va face să urlăm. Să râdem. Că nu ne vom schimba prea mult totuşi.

— Vă place să idealizaţi oamenii, mi-a pus Agnes diagnosticul.

— Oamenii? Goya nu este orice om, nu face parte din turmă, cum puteţi să vorbiţi astfel despre el?

Se vede că am ridicat tonul sau poate chiar am ţipat – a doua oară în aceeaşi zi –, căci oamenii de la mesele vecine au întors capul înspre masa noastră. Prima care părea uluită şi oarecum dezorientată a fost Agnes. Mi-am dat seama că era cuprinsă de sentimente contradictorii, îi ghiceam gândurile. Se afla la o masă cu o femeie de fapt necunoscută – îşi spunea –, dar cine ştie cine e ea de fapt? Poate e o persoană dezechilibrată, şi iată că acum toţi privesc în direcţia mesei sale, or dacă exista un lucru pe care efectiv îl detesta – acesta era tocmai să atragă atenţia, şi încă una negativă înspre ea şi masa ei. Dacă Ricardo era în viaţă, mai mult ca sigur i-ar fi spus: „Nu ai învăţat încă să nu stai în cafenea la masă cu străini?“

Ora era târzie, mesele începuseră să se golească, şi chelnerii făceau zgomot în timp ce înlăturau ceştile şi farfuriile de pe mese. Din discuţiile care se petrecuseră acolo nu mai era nici cel mai mic ecou, de parcă împreună cu vesela chelnerii înlăturau şi vorbăria clienţilor. Încă puţin şi trebuia să plec la gară să îmi ocup locul în trenul spre Barcelona.

Am încercat să repar impresia proastă pe care o făcusem şi să o angrenez pe Agnes într-o poveste pe cât de nostimă, pe atât de reală. Eram bine documentată.

— Scuză-mă dacă am reacţionat exagerat înainte, sunt foarte obosită, nervoasă, încă o dată îmi cer scuze, dar sunt sigură că niciodată nu ai

întâlnit o femeie amorezată de Goya! Totuşi să ştii că mai există una!

Ca să vedeţi că nu sunt singura care îl iubeşte şi îl vrea, viu sau mort! În Crimeea, în 3 octombrie 1986…

— Doamne Dumnezeule, exclamă Agnes, ce s-a întâmplat în Crimeea în 1986? În acea lună eram la Praga cu soţul meu la un congres. Nu ştiam atunci cât sunt de fericită!

— Iar începeţi să plângeţi? Ştiu că totul e încă proaspăt, dar am stabilit că Ricardo este în viaţă. Prin dumneavoastră. Deci nu e de plâns!

— Şi ce s-a întâmplat în Crimeea în 3 octombrie 1986?

— Acolo, la Observatorul Astrofizic, lucra Liudmila Karacikina care într-o zi a descoperit un asteroid nou! Îmi închipui că s-a emoţionat, probabil că în toată viaţa ei de până atunci nu mai descoperise vreunul! Era unicul ei asteroid! Vă daţi seama! Asteroidul avea numărul 6592, dar Liudmila i-a dat numele Goya! De atunci, de câte ori mă uit pe hartă, spre Crimeea, ştiu că am acolo o rivală! Nu ştiu mai multe despre ea. Dar ştiu că asteroidul Goya se află pe harta cerului! Ei, mai încercaţi să mi-l minimalizaţi pe Goya?

— Nu, nu încerc să-l diminuez pe Goya, dar v-ar trebui un om pe pământ şi în viaţă, să aibă şi el micile şi afurisitele lui defecte, şi dumneavoastră să mai închideţi ochii atunci când este omeneşte să închideţi ochii, un om pe care să-l vedeţi şi totuşi să-l iubiţi, şi el să vă vadă şi totuşi să vă iubească, şi să fie trist când sunteţi tristă şi să se bucure când vă bucuraţi, şi să vrea să fie acolo. Lângă dumneavoastră. Vă trebuie cineva cu care să râdeţi, să vă strângă în braţe, să vă atingă pielea…

— Nu o să fie Goya! am spus.

— Dar o să fie un om viu! a zis Agnes.

— E şi acesta un punct de vedere! i-am răspuns.

Şi am ieşit din cafenea cu o bună dispoziţie demnă de invidiat. Niciodată nu suferisem un atac de migrenă şi niciodată nu avusesem în geantă o sută de dolari în plus. Păcat că nu îi pot povesti totul lui Francisco. Ar fi râs!

Rămas-bun, Goya! Ne-am amuzat bine împreună!

TEL AVIV, 18 AUGUST 2022

Cititorilor

Dacă aţi înţeles cine este Goya înseamnă că am scris o carte proastă. Dar, dacă aţi ţinut această carte în mâini, vă rog eu mult să continuaţi să vă întrebaţi: Cine este Goya?

Oare ŢIPĂTUL din tabloul pictat de Munch nu era el deja prezent în desenele lui Goya? Şi ce credea Goya cu adevărat? Cum de ne cunoştea atât de bine pe noi, cei de atunci, pe noi, cei de acum? De ce ne iubea, totuşi? Dar şi noi, de ce îl mai iubim şi ne fascinează? Oare fiindcă prin el am devenit poate mai treji, mai atenţi, mai vii, văzând atâtea grozăvii la care omul poate ajunge când se află faţă în faţă cu un alt om – om ca şi el –, într-un război? Oare fiindcă ne-a îngrozit, dar ne-a făcut şi să râdem?

Poate că să râzi înseamnă să iubeşti. Poate că să vibrezi pe clapele tuturor nuanţelor sufletului omenesc înseamnă să iubeşti, să iubeşti totuşi. Îmi place cuvântul „totuşi“. Cred că şi lui Goya îi plăcea.

În ceea ce mă priveşte, totuşi astăzi împlinesc optzeci şi şapte de ani şi am visat odată că l-am avut ca pacient pe Francisco Goya. Visând, toţi avem impresia că trăim.

„În artă nu e nevoie de culori. Eu văd numai lumină şi umbră. Dă-mi o bucată de cretă şi-ţi voi face portretul!“ Dar eu nu i-am dat o bucată de cretă.

Nu m-a pictat!…

Riri Sylvia Manor

Vogt–Koyanagi–Harada syndrome and related diseases

R. S. MANOR

Tel Aviv University School of Medicine and Department of Ophthalmology, Beilinson Hospital, Petah Tiqva

The Vogt–Koyanagi–Harada syndrome (VKH) is a rare entity which appears in such varied forms that it is difficult to reduce it to a few common denominators for didactic purposes. Thus, there is perhaps no better way to begin the description of this entity than quoting Burnet (1972): 'Anyone who attempts to produce acceptable general statements about complex biological and clinical phenomena must have a certain sense of guilt. No biological phenomenon can ever be completely or even adequately described. There can, at best, only be a progressive improvement in the acceptability, the intellectual elegance or the practical usefulness of the working generalizations that can be produced.' Nevertheless, we may define the VKH syndrome as follows: an inflammatory reaction of the uvea, the retinal pigment epithelium and the meninges, variably accompanied by involvement of brain substance (encephalitis), pathology of the cranial nerves (usually II and VIII) and hair and skin changes: poliosis, canities, alopecia and vitiligo.

According to Pattison (1965), the combination of eye inflammation and whitening of the eyelashes was first recorded by an Arab physician, Ali-ibn-Isa as early as 940 AD. In 1793, Sebastian Martinez from Cadiz described the illness of his 47-year-old friend: 'The progress is sadly slow. The noises in his head and his deafness have not passed away; however his sight has improved, he no longer has fits of dizziness and can walk up and down stairs without difficulty' (Cawthorne 1962; Gassier and Wilson 1970). The possible diagnosis of the VKH syndrome, made after 183 years on the basis of this letter, is particularly interesting, since the man referred to was the famous Spanish painter Francesco Goya. His biographers are unanimous in noting that Goya's personality underwent a complete change after the illness (postencephalitic sequelae?), as did the nature of his paintings and the colors he used (altered perception of color nuances after the transitory blindness?) (Cawthorne 1962). It is also generally accepted that Goya painted his greatest pictures after 1793 (Feuchtwanger 1951; Cawthorne 1962).

Vogt (1906) and Koyanagi (1929) first described a condition characterized by severe bilateral iridocylitis, mild signs of posterior uveitis and meningoencephalitis, associated with vitiligo, alopecia, poliosis and deafness. In 1926, Harada described a disease consisting of a more pronounced bilateral posterior uveitis with exudative retinal detachments, more severe involvement of CNS and the same associated signs as listed above.

Since 1951 the medical literature has adopted Cowper's opinion that the differences between Vogt–Koyanagi syndrome and Harada disease are artificial, and 'do not warrant classification of the two as separate disorders'.

Am citit prima oară despre boala lui Francisco Goya în 1978 în articolul medical de Terence Cawthorne, „Goya's illness“ în *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, vol. 55, 1962, pp. 213–217. Şi am scris şi publicat un capitol despre boala de care se presupunea că suferise Goya: R.S. Manor „Vogt–Koyanagi–Harada syndrome and related diseases“, capitolul 25 în P.J. Vinken şi G.W. Bruyn (ed.), *Handbook of clinical neurology*, Elsevier, Amsterdam, New York, Oxford, 1978. Toţi autorii cărţilor despre Goya scriu despre schimbarea produsă în caracterul său şi în specificul şi coloritul operelor create (urmare a modificărilor de la nivelul creierului şi al retinei din timpul bolii?) şi, de asemenea, despre faptul că tot ce a creat genial a fost după vârsta de 47 de ani, după boală.

Bibliografie

Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social*, Amsterdam, 1762

Gaspar Melchor de Jovellanos, *Elogio de las bellas artes* [1781], Casimiro, Madrid 2014

— *Diario de Madrid*, nr. 37, februarie 1799

Francisco Goya y Lucientes, *Los caprichos* [1799], Dover Publications, New York, 1969; Instituto Cervantes, Madrid, 2003; Somogy, Paris, 2008, Palais des beaux-arts, Lille, 2008

Richard Ford, *Handbook for travelers in Spain, and readers at home*, J. Murray, London, 1845

Francisco Goya y Lucientes, *Los Desastres de la guerrra*, Real Academia de Nobles Artes de San Fernando, Madrid [1863], Dover Publications, New York, 1967

Charles Yriarte, *Goya: Sa biographie, les fresques, les toiles, les tapisseries, les eaux-fortes et le catalogue de l'œuvre*, Henri Plon, Paris, 1867

Paul Valéry, „Petite lettre sur les mythes", *Nouvelle Revue Française*, Paris, 1929

Lion Feuchtwanger, *Le roman de Goya*, Calmann-Lévy, Paris, 1953

Terence Cawthorne „Goya's illness", *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, vol. 55, London, 1962 , pp. 213–217

—*Goya*, Harry N. Abrams, New York, 1964

Friedrich Nietzsche, *The will to power*, Random House, New York, 1967

Vasile Florea, *Goya*, Meridiane, Bucureşti, 1968

Enriqueta Harris, *Goya*, Phaidon Press, New York, 1969

Pierre Gassier şi Juliet Wilson-Bareau, *Vie et oeuvre de Francisco Goya*, Office du livre – Editions Vilo, Paris, 1970

—*Goya: Les génies de la peinture*, Editions Princesse, Paris, 1976

Riri Sylvia Manor, *Vogt–Koyanagi–Harada Syndrome*, cap. 25 în *Handbook of Clinical Neurology*, P.J. Vinken & G.W. Bruyn (ed.),

Elsevier (North Holland Publishing Co.), Amsterdam, New York, Oxford, 1978
Juliet Wilson-Bareau, *Goya's prints*, The Thomas Harris Collection in the British Museum Press, London, 1981
Fred Licht, *Goya: The Origins of the Modern Temper in Art*, Harper and Row Publishers, New York, 1983
Pierre Gassier, *Goya: A Witness of His Time*, Alpine Fine Art Collection Ltd., London, 1983
José Gudiol, *Goya*, vol. I–II, Ediciones Polígrafa S.A., 1984
José Cabanis, *Le Musée espagnol de Louis-Philippe: Goya*, Gallimard, Paris, 1985
Jeannine Baticle, *Goya: Goya d'or et de sang*, Gallimard, Paris, 1986
Pierre Gassier, *Goya*, Albert Skira S.A., Genève, 1989
Paul Nizon, *Goya*, Editions Flohic, Paris, 1991
Ann Waldron, *Francisco Goya: First impressions*, Harry N. Abrams, Publishers, New York, 1992
Jeannine Baticle, *Goya*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1992
Janis Tomlinson, *Francisco Goya y Lucientes*, Phaidon Press, London, 1993
Patricia Wright & National Gallery London, *Francisco Goya: La conscience du regard*, Gallimard, Paris, 1994
—*Goya*, Grandes Maestros, Aldeasa, Madrid, 1995
Servicio cultural, *Goya! Que valor! Caprichos*, *Desastres*, *Tauromaquia*, *Disparates*, Caja AH Immaculada, Zaragoza, 1996
Susan Ferleger Brades & Roger Malbert, *Goya, The disparates*, A national tour exhibition Hayward Gallery, London, 1997
Henry Kamen, *The Spanish Inquisition: A Historical Revision*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1997
Arnauld Brejon de Lavergnée, *Goya, un regard libre*, Exposition, Palais des Beaux-Arts, Lille, 1998
Paola Rapelli, *Goya*, Art Poche, Editions de La Martinière, France, 1998
Jean Louis Schefer, *Goya: La dernière hypothèse*, Maeght Editions, Paris, 1998
John F. Moffitt, *The Arts in Spain*, Thames & Hudson, London, 1999
Yigal Tumarkin, *Homenaje a Goy*a, volum publicat de Departamentul

pentru Cultură şi Ştiinţă, Ministerul Afacerilor Externe, Israel, 1999
Sarah Carr-Gomm, *Goya*, Parkstone Press Limited, London, 2000
Domènec Ribot Martín, *Goya*, Susaeta Ediciones, Madrid, 2000
Robert Hughes, *Goya*, Alfred A. Knopf, New York, 2003
—*Francisco de Goya: Cartas a Martín Zapater*, Mercedes Águeda şi Xavier de Salas (ed.), Tres Cantos, Istmo, D.L. Madrid, 2003
Rose-Marie Hagen & Rainer Hagen, *Goya*, Taschen, Köln, 2003
—*Goya*, Sirocco, London, 2004
Sarah Symmons (ed.) & Philip Troutman (tr.), *Goya: A life in letters*, Pimlico Random House, London, 2004
Yves Bonnefoy, *Goya, les peintures noires*, William Blake & Co, Bordeaux, 2006
Victor Ieronim Stoichiţă, Anna Maria Coderch, *Ultimul Carnaval: Goya, Sade şi lumea răsturnată*, Humanitas, Bucureşti, 2007
Claude-Henri Rocquet, *Goya*, Les Éditions Buchet&Chastel, Paris, 2008
Marie-France Schmidt, *Goya*, Editions Gallimard, Paris, 2009
Wendy Bird, *This is Goya*, Laurence King Publishing, London, 2015
Beaux Arts Musée d'Orsay, *L'ange du bizarre, Le romantisme noir de Goya à Max Ernst*, catalogul expoziţiei, Paris, 2013
Stephanie Loeb Stepanek & Frederick Ilchman *et al.*, *Goya: Order and Disorder*, MFA Publications, Museum of Fine Arts, Boston, 2014
José Manuel Matilla, Manuela B. Mena Marqués *et al.*, *Goya: Drawings*, Museo Nacional del Prado, Madrid, 2019

Ouprxns

Y ǒ însrǒvosât sr
ˆnâ̂lntsr_ptnâru prxmp oprǒ rpzul ppr xtnâulux Rrpnrxsro S oyp
Y ǒ strxs_sǒ vǒs_spâul în rprt_s6p nǒsruâ Rrpnrxsro
Nprrtlonp–i_prpvozp
Lumtpst_sxnpxnât_st_boplǒ
P xn nou ru Mnâonxo în ârtn
S oyp st_îmbolnǒvtš̈ât
ˆnppoxîn ârtnul sprt_i_prpvozp
Lumtpst_supǒ boplǒ
ˆn ârtnul sprt_i_prpvozp
Lumtpst_supǒ boplǒ
bolo S oyp
Nxblxovrpust